

84/54/6
Х-21

Үткир
ХОШИМОВ
ШАМОЛ
ЭСАВЕРАДИ

Ўткир Ҳошимов

**ШАМОЛ
ЭСАВЕРАДИ**

**«MERIYUS»
ТОШКЕНТ – 2017**

УУК: 821.512.133

КБК: 84 (5Ү)6

X71

X 71 Ҳошимов, Ўткир.

Шамол эсаверади / Ў. Ҳошимов -Т.: MĒRIYUS, 2017.-
256 6.

ISBN 978-9943-988-61-3

Ушбу китобга ёзувчининг "Шамол эсаверади", «Қалбингга қулоқ сол», «Узун кечалар», «Умр савдоси», «Оқ булут, оппоқ булут» номли қиссалари жамланган.

Агар Сиз Ўткир Ҳошимов қаҳрамонлари дунёсига кира олсангиз, ҳаётнинг ажид манзараларига гувоҳ бўласиз. Ўша қаҳрамонлар қисмати орқали Ўткир Ҳошимовдай улуф адабнинг қалбини топасиз, унинг маърифатидан баҳраманд бўласиз. Бундай қайта учрашувлар Сизни янги-янги кузатувларга ва топилдиқларга "бой" қилишига имонимиз комил.

УУК: 821.512.133

КБК: 84 (5Ү)6

BO'STONLIQ TUBIAN AKB

INVERTAR № 01800 20935

ISBN 978-9943-988-61-3

© "MĒRIYUS" XMHK,
© Ўткир Ҳошимов (муаллиф)

ЭЛЛИК ЙИЛЛИК ҚАДРДОН ҚАҲРАМОНЛАР

Халқимизнинг севимли ёзувчиси Ўткир Ҳошимов қўлига қалам олиб, эл юмушига тутинганига олтмиш йилга яқин бўлди. Ўтган йиллар давомида уч роман, ўнлаб ҳикоя ва қиссалар, драма ва ҳажвиялар ҳамда юзлаб китоблар муаллифи сифатида эл ардоғида бўлди. Илк қиссаси биланоқ улур адаб назарига тушиб, ундан мактуб олгани ва бу икки энлик мактуб ёзувчини юксак асарлар битишга чорлаганини бутун ҳар бир ўзбек китобхони яхши билади. Ҳар бир ёзилган асари ҳали нашр бўлмай туриб, адабиётчилар оғзида шов-шув бўлиши ва ҳар бир китобхон имкон борича тезроқ мана шу ўзи севган қаҳрамонлар дунёсига талпиниши ҳеч кимга сир эмас. Ўткир Ҳошимов асари чоп этилган журнал сони аввалгиларидан кўра кўпроқ босилганига қарамай тезда қўлма-қўл бўлиб кетади. Адебнинг китоби чиққан кун барчага баравар байрам бўлиб, ҳар ким ҳаммадан аввалроқ бу китобни ўқишига шошилади. Ҳатто эл ардоғидаги улур адабларимиз ҳам Ўткир Ҳошимов китобхонларига ҳавас билан қарашади, китобхонлари қўплигидангина эмас, балки уларнинг сифати, адебнинг ҳар бир асарини ўқиш баробарида улрайиб бораётган ўқувчилар кимнинг ҳавасини келтирмайди дейсиз. Бундай машиҳурликнинг сабабини олиму адилар излашган, кимлар адаб қаҳрамонлари орқали, кимлар асарларининг ширави, майин тили орқали, кимлар яна ёзувчининг публицистикага мойиллиги, шу куннинг долзарб муаммоларини қаламга олиши билан бу ҳолни изоҳлашган. Бу фикрларнинг барчасида жон бор. Лекин бизга кундай таниш бўлгани билан Ўткир Ҳошимов асарлари тубида ётган маъноларга, нафосатта бой майин услугуга эришиш йўллари борасида китобхонларни ўйлантирадиган жиҳатлар талайгина. Бундай бадиият сирларини

ўрганиш учун яна ва яна адаб асарлари мутолаасига шошиламииз, биринчи ўқишида пайқамай қолган жиҳатларнинг мағзини чақамиз, бизга ўзимиэнинг ёнимиздаги каби яқин бўлиб кетган қаҳрамонлар феълу атворидан жозиб ва марғуб жиҳатлар ахтарамиз.

Уткир Ҳошимовнинг "Шамол эсаверади" қиссасининг ёзилганига 50 йилдан ошиқроқ вақт кечди. Шунча вақт ичida неча авлод китобхонлари бу мўъжаз қисса билан танишиши борасида ўзларининг ҳаётига назар солганлари, ҳалоллик, самимият, илм ва ихлос ҳамиша кишининг доимий интилиш манзили бўлиши кераклигини ҳис этгандир. Қиссанинг биринчи жумласиёқ Сизни ўзига тортади, аввал неча бор ўқиганингизга қарамай асар ўзининг туйгулар оламига олиб кетади: "Сезганимисиз... эрта баҳор пайтлари сўнгги қорлар эриб битгач, ер юзида қадимий, сокин жонланиш бошланади". Табиат тасвиридан бошланган илиқ манзара секин-аста сўнгти қорлар эриб кетган тоғлардан пастга тушади, энди табиатдаги "сокин жонланиш" қаҳрамонлар юмушларига, уларнинг балоғат йўлидаги ҳаракатларига кўчади: "Кишини олис уфқларга парвоз этишига чорловчи тонглар, энди балоғатга етиб, гўзалликни ҳис эта бошлаган қиёлар кўнглини орзиктирувчи оқшомлар бошланди".

Кизинги шундаки, мана шундай жозибали оқшомлардан бошланган асарнинг энг кескин, туйгулар тўлқинига бой воқеалари ҳам оқшомларда юз беради. Асар бошида ишора қилинган баҳордай беғубор ёшлиқ туйгулари асраниши кераклиги, улар илм ва муҳаббат билан борлангандагина келажакда мева беришига умид қўйса бўлишиларини Сиз қаҳрамонлар қисматини ўрганиш орқали билиб оласиз. Муҳими, ёзувчи донолик қилиб, Сизга ақл ўргатмайди, балки катта ҳаётнинг мураккабликлари билан тўқнашаётган ёш кўнгилнинг изтироблари суратини чизиш орқали Сизга сабоқ беради. Ҳар бир ўшу қари ҳар қадамини ўйлаб босиши, унинг

ногаҳон босилган қадами остида келажак тақдирига дохил можаролар туяилиши мумкинлигини асар қаҳрамонлари орқали кўрсатади. Ҳақиқатан ҳам қаҳрамон ўйу туйғулари даги ўзгаришларни китобхон "кўриб" туради, нимагадир қўшилади, нимагадир эътиroz қиласди. Чунки тасвирдаги воқеа ва қисмат Сизни лоқайд қолдирмайди. Эҳтимол, Ўткир Ҳошимов асарларининг кўп ўқилаёттани, унга қайта-қайта мурожаат қилинаёттанинг сабаби ана шундадир.

Адабиётда "60-йиллар авлоди" деган истилоҳ бор, бу XX асрнинг 60-йиллари — худди эрта баҳордаги тоғ ҳорининг секин-аста эриб, жилғаларга қўйилиши каби мамлакатда ҳам сокин эрувгарчилик бўлгани (энди бу сиёсий истилоҳ — оттепель) 60-йиллар авлоди мана шу ўзгаришлар даврида бошдан кечирган туйғу ва можаролари кейинги давр адабиётининг шаклланишига туртки берди. Айни мана шу давр насрода Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўткир Ҳошимов ва Шукур Холмирзаевлар карvonбошилик қиласди, мана шу йиллар шеърияти Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон ва Ҳалима Ҳудойбердиева туйғулари қанотида парвоз қиласди. Бу адиллар асарларини ўқимаган киши нафақат ўз туйғуларини, балки ўтмишдошлари қалбларида кечган долғалардан бехабар қолишлигини эслатгандай айни мана шу даврда Фитрат ва Чўлпон асарларига муҳаббат уйғонди, Қодирий ва Усмон Носир китоблари ўз ўқувчиларига етиб борди. Мана шу омадли ва заҳматкаш авлод қаторида Ўткир Ҳошимов ўзининг самимий ҳикоялари билан, жозиб қиссалари, салобатли романлари билан китобхонни тўғри қадам ташлашга, келажак омилларини тўғри ҳис қилишга ўргатди.

Ўткир Ҳошимовнинг ilk қиссалари самимийлиги, туйғуларга, тутёнларга бойлиги билан бирга яна бир ўзига хос дастурий хусусиятта эгаки, бўлажак кучли қаҳрамонлари мана шу ilk қиссаларда худди эпизодик роллар сингари бир кўри-

ниш бериб кетади. Кейинроқ эса "Шамол эсаверади"даги Васила Валиевадан "Қалбингта қулоқ сол"-даги Васила Назаровналар ўсиб чиқади, Гавҳардай покиза, самимий қизчалар "Дунёнинг ишлари"даги диёнатли онахонларга, ёки ўз манфаатини ўзининг илмидан юқори қўйишга қўнинкан Талъат, истеъдод фожиасини намоён қилган Алимардонга, ўз севгилисини бегона қўзлардан ҳимоя қилишга отланган Мансурлар, халқ ҳимоясига бел бойлаган Шерзод ("Нур борки, соя бор")дай мард, курашчан йигитларга айланади. Дарвоқе, "Шамол эсаверади"даги мана бу тасвирга эътибор беринг: "Нур бор жойда соя ҳам бўлади, яхши бор жойда ёмон ҳам... - дерди онаси осойишта оҳангда... Рост айтган экан. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Нур билан соя ёнма-ён юраркан". Гавҳарнинг ўйидан кечган бу биргина ҳикмат кейинроқ йирик романга айланди, энди адаб биргина қизалоқнинг самимий ўйларини эмас, балки катта ҳаётдаги "нурлар" ва "соялар" курашини акс эттирган йирик асарга қўл урди. Адабнинг биринчи романни бўлишига қарамасдан ушбу роман нафакат адаб китобхонлари ҳаётида, балки XX аср ўзбек адабиёти тарихидан муносиб ўрин олди.

Агар Сиз Ўткир Ҳошимов қаҳрамонлари дунёсига кира олсангиз бундан ҳам ажиброқ манзараларга гувоҳ бўласиз, "Икки эшик ораси"дан ушбу кўркам ҳаётнинг азал ва охират олдидаги ўрнини пайқай бошлийсиз, халқ қисматининг қора кунларини худди "Тушда кечган умрлар" қаби қайта кўз олдингиздан ўтказасиз. Ўша қаҳрамонлар қисмати орқали Ўткир Ҳошимовдай улуғ адабнинг қалбини топасиз, унинг маърифатидан баҳраманд бўласиз. Бундай қайта учрашувлар Сизни янги-янги кузатувларга ва топилдиқларга "бой" қилишига имонимиз комил.

Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори, профессор

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

Сезганмисиз... эрта баҳор пайтлари, сүнгти қорлар эриб биттач, ер юзида қадимий, сокин жонланиш бошланади. Кўлчиб ётган далалар узра дилни орзиқтирувчи алланечук қадрдан бир ис – тупроқ ҳиди парвоз этади. Олма дарахтларининг тагида бултурги хазонни у ер-бу еридан тешиб чиқсан нозик майсалар кўриниб қолади. Ариқлар бўйида муnis бинафшалар кўз очади. Осмон тиниқлашиб, укпар булатлар билан артиб тозалангандай мовий тусга киради. Туш кезлари офтоб елкани қиздиради. Илик, оромбахш шабада эсиб, дарахтларнинг сочидан тортқилаб уйфота бошлайди. Оқшомлари бошингиз устида сассиз-садосиз учиб ўтган кўршапалакларни кўриб қоласиз. Деворлар орқасида, томлар устида кечаси билан мушуклар миёвлаб чиқади...

Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Чиндан ҳам бутун борлиқ эндиғина турилаёттан майсаларнинг сирли шивиршивирига тўлади, ер азамат кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас ола бошлайди.

Боғишамол қишлоғида қиши ҳам, баҳор ҳам Хирмонте-падан бошланади. Биринчи қор мана шу тепа бошига ёғади, биринчи майсалар ҳам Хирмонтепа бағрида кўкаради...

Қишлоқнинг қоқ ўртасида қад кўтарган тепалик қорини силкитиб ташлаганига бир ҳафтадан ошди.

Кўклам кирди. Кишини олис уфқларга парвоз этишга чорловчи тонглар, энди балофатга етиб, гўзалликни ҳис эта бошлаган қизлар кўнглини орзиқтирувчи оқшомлар бошланди.

Шу оқшом Гавҳар алламаҳалгача ухлаёлмай ётди. Ярим кечага яқин шамол кучайиб, тунука том бўғиқ ғувуллай бошлади. Ёмғир ёғяпти. У кўрпадан бошини чиқариб қулоқ солди. Томчиларнинг деразага чирсиллаб урилиш аниқ эшитила бошлади. Зум ўтмай, янги бўёқдан чиқсан ялтироқ

шифтда, узунчоқ қандилнинг тепасида қизғиш доира пайдо бўлди. Гавҳар доирачанинг титраб туришини қизиқиб томоша қила бошлади. Шафақдай қизғиш нур қалтираб турар, бирдан чил-чил бўлиб кетар, кейин яна ўз ҳолатига қайтар эди. Айвон пештоқидаги чироқ ўчирилмаган бўлса керак, дераза тагида ҳалқоб бўлиб қолган сувнинг акси шифтга тушиб турар, ҳар томчи тушганида ҳалқоб титрар, унинг шифтдаги акси ожиз силкинарди.

Шамол қаттиқроқ гувуллай бошлади. Томчининг чипиллаши аста-секин сийраклашди. "Баҳор ёмғири-да, — пичирлади Гавҳар, — ҳозир ўтиб кетади". Чиндан ҳам кўп ўтмай ёмғир пасайди. Ташқари жимжит бўлиб қолди. Ҳовли этагидаги оғилхона томондан сигирнинг пишиллагани, алланиманинг тап-тап этиб ерга тушгани эшлитилди.

Неча кундан бери Гавҳарга тинчлик бермаётган савол тағин хаёлида чарх ура бошлади. "Нимага хат ёзмай қўйди?" Мансурнинг ўзи эмасмиди, кунора хатингизни олмасам, ҳеч нима кўзимга кўринмайди, деган? ўзи эмасми, онамнинг ҳолидан хабар олиб туринг, сизга ишона-ман, деб илтимос қилган?.. Уч йилдан бери Тошкентдай шаҳарда ўқийди-ю, ҳеч бир қизни учратмаганмикин?

Дафъатан хаёлига келган бу саводдан ўзи чўчиб кетди.

Гавҳар кўшни хонада акасининг босинки овозда фўнғир-фўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшлитиб, девор томонга ўтирилиб ётди. "Ажаб бўлти, — у жаҳл билан тез-тез пичирлади. — Караб турсин, хат келса биттаям жавоб ёзмайман". Аммо шу топдаёқ ёлғон гапираёттанини, бундай қилолмаслигини билиб ширин жилмайди-ю кўзларини чирт юмид олди. Кўрпани бошига тортиб чукур хўрсинди. Қўноқдаги хўroz чўзиб-чўзиб қичқирди. Бошқалар унга жўр бўлди. Шамол ёмғирнинг сўнгги томчиларини деразага келтириб урди...

* * *

— Кап-катта қиз, пешингача чўзилиб ётишга уялмайсанми?

Гавҳар Фиёс акасининг шанғиллаб айттан дашномини уйқу аралаш эшигиди-ю, кўзини очди. Акаси эшик ёнида кўйлак-

chan туриб олиб, хўл бўлиб кетган сочини, юзларини сочиқ билан артарди. Ўзини атайлаб жиддий тутмоқчи бўлар, аммо муғамбirona кулаётган қисикроқ кўзларидан синглисининг жигига теккиси келаётгани сезилиб турар эди.

— Бошингни кўтарсанг-чи, дангаса!

Гавҳар тўзиб кетган қалин соchlарини шоша-пиша ўрапкан, унга қовоғини солиб, зимдан қараб қўйди.

Айвондан аячасининг товуши эшитилди:

— Кўяверинг, бутун бозор-ку, бирпас дам олсинлар.

— Шунақа ёттанининг устига бир совчилар келиб қолармиди!

— Бачкана! — Гавҳар аразлагандай тескари қараб олди.

— Сигир туғди. Бор, аямларга қараш.

— Ростданми? — Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.

Акасининг ёнидан лип этиб ўтиб, айвонга чиқди. Кечаги ёмғирдан кейин бўрсиллаб ётган ҳовлига сакраб тушди. Тонг ёришиб кетган, кунчиқар томондаги чўққилар устига қуёш аланга солган, мусаффо баҳор осмонида тоғларнинг қирраси аниқ кўринар эди. Ҳамон илиқ, сокин шамол эсар, ҳовлидаги гилосларнинг бўртиб қолган куртакларига қўниб аргимчоқ учарди.

Гавҳар кўм-кўк нишурган пиёз пушталари устидан сакраб ўтиб, оғилхонага югурди. Дафъатан ҳеч нима кўрмай, эшик ёнида бир зум туриб қолди. Нариги томондаги дарчадан тушган найзадай нур кўз очиргани қўймас, пичан аралаш гўнг ҳиди анқирди. Кўзи қоронфиликка кўниканидан кейин, охур ёнидаги сигирни, ола-була бузоқчани кўрди. Бузоқчанинг узун-узун оёқлари қалтирас, калта думини ликиллатиб кўяр, юрай деса, гандираклаб кетарди. Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, пишилларди. Бузоқча пичан устида уч-тўрт қадам юрди-да, чўккалаб қолди. Унинг энтак-тетак қадам босишини кўрган Гавҳар кулиб юборди.

— Сенга кулиш бўлса-а, шайтон қиз? — Кўйлагининг этагини липпага қистирган аяси тогора кўтариб кириб охурга қўйди. — Бор, катта ҳовуздан сув олиб кел... шунча кун кутиб юриб, ухлаб қолганимда турса-я, бу жонивор...

Гавҳар Хирмонтепа этагидаги майдонга келганида қуёш тоғ тепасига тармасиб чиққан, кунботар томонга тип-тиниқ осмоннинг бир чеккасида бўзарган тўлин ой хомуш осилиб қолган эди. Мол боқишига чиққан болалар эндиғина майсалар кўз очган майдонда бақириб-чақириб футбол ўйнашарди. Гавҳар сув тўла чеҳакларни ерга қўйиб, узоқ қараб қолди уларга. Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар, сочи халақит бермаслиги учун қора кепкасини қошигача бостириб дарвозабонлик қилар эди. Ўшанда Гавҳар бир чеккада ўтириб, уларнинг ўйинини томоша қилар, Мансурнинг жон ҳолатда ўзини ерга ташлаб, тўп ушлшини кўрганида ачиниб кетарди. Мансур қора терга тушиб кетса ҳам парво қилас, болаларнинг оёғидан тўп илиб, гоҳ пешонаси ғурра бўлар, гоҳ тиззалири шилиниб кетар эди.

Гавҳар ич-ичидан хўрсиник тошиб келаёттанини сезди-ю, бурилиб кетди. Нарироқча борганда жамалак сочларини силкитиб, чопиб келаёттан қизчага дуч келди. Қизалоқнинг мўъжаз калиши лойга ботган, майда гули кўйлак-часининг этаги ҳам лой эди. Унинг қўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келарди. Шу топда Гавҳарнинг ўзи ҳам шу қизчага айланиб қолгиси, қуёш иси анқиб турган бойчечакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келди.

— Тўхта, ҳой қиз!

Қизча уч қадамча нарида тўхтади. Узун-узун киприклирини пирпиратиб, ҳайрон бўлиб тикилди унга.

- Бойчечакни қаердан тердинг?
- Ҳув анигдан, — у Хирмонтепани кўрсатди.
- Менгаям битта бер.
- Ҳо! — Қизча қўлидагини бирор олиб қўядигандай бойчечакларини орқасига яширди.
- Бера қол, — деди Гавҳар ялиниб.
- Ҳо, ўзингиз теринг, — қизча жилмайган эди, кемшик тишлари кўриниб кетди.
- Қизғанчиқ!

Қизча тилининг учини чиқариб уни масхара қилди-да, чопиб ёнидан ўтиб кетди. Гавҳар унинг ликиллаб бораётган соchlарига, қўлидаги бойчечагига қараб қоларкан, та-

гин бақириб-чақириб футбол үйнаётган болаларга күзи тушди.

Кўнгли хижил бўлиб, чеҳакларни кўтарди-да, тез-тез юриб кетди.

Кўча эшиқдан кириши билан айвонда турганча электр устарада соқол олаётган акаси тагин жаҳдини чиқара бошлади.

— Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку сени! Юргансанда, хаёл суре-еб.

Оғилхонада уймалашиб юрган аяси бақириб берди:

— Қўйсанг-чи, Fiëc! Нима қиласан ҳадеб жигига тегиб.

— Йўқ, билмайсиз, ая, бунингизнинг ўйлайдиган одами бор. Ҳайронман, бизлар йигирма ёшгача ҳам севги деган нарсани билмасдик. Булар бўлса ўн саккизга чиқарчиқмас балога ақди етади! ўзи-ку, мактабни энди битиряпти.

Гавҳар сакраб айвонга чиқиб, акасига рўпара бўлди. Жаҳли чиққанидан лаблари пирпираб, қоши чимирилиб кетди. Акаси аввал ҳам унинг жигига тегишини яхши кўрар, аммо ҳозиргида таъсир қилмасди.

Гавҳар ер тепиниб, чинқириб юборди:

— Бўлди!

Акаси қувлик билан жилмайиб, устарани ғилофга солди.

— Йўқ, бўлмади! — у шимининг чўнтағидан конверт олиб Гавҳарнинг даҳани олдига келтириб силкитди. — Мана бу-чи?

Гавҳар бир лаҳза оёқлари титраб кетганини, айвон устунига суюниб қолганини сезди. Қулоқларигача ловиллаб, икки юзи ўт бўлиб ёна бошлади. "Мансур акамнинг хати!"

— Бу ёқقا беринг! — унинг овозида ҳам ўтинч, ҳам таҳдид оҳангি бор эди.

Акаси бўлса ҳамон жилмаяр эди.

— Бермасам-чи?

— Беринг, деяпман! Бироннинг хатини очишга ҳақингиз йўқ.

— Ҳақим бўлса-чи? — У синглисининг ялинишини кутиб турар, аммо энди Гавҳарнинг болалиқдан ўзига таниш бўлган ўжарлиги тута бошлаганини сезган эди.

— Яхшиликча беринг! — Гавҳар қўлини хатта чўзди. Акасининг чеҳраси жиддий тус олди. Аясига эшиттирмаслик учунми, овозини пасайтириб дона-дона қилиб шипшиди:

— Сенга ким қўйибди йигитларга салом хат ёзишни, тирранча! — Унинг кўзлари қисилиб, Гавҳарникига ўхшаган қалин, қуюқ қошлирининг ораси туташиб кетди. — Агар Қинг этиб гап чиқса, аяб ўтирумайман, билдингми?

— Ўзингиз-чи? — Гавҳар ундан ҳам паст, аммо таҳдид тўла оҳангда шивирлади. — Аячам сизга тегмайман, деганда ёзган хатларингизни ташиб юрган ким эди?! Ўшанда ялинганингиз эсингиздан чиқдими?

Фиёс шу қадар самимият билан қаҳқаҳа уриб юбордики, киприклари орасидан тирқираб ёш чиқди. Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлагани шунчалик кутили эдик, у ўзини тўхтатолмас, ҳамон кулар эди.

Ёнбошдаги хонадан аячаси ҳайрон бўлиб мўралади. Гавҳар акасининг қўлидан хатни юлқиб олди-ю, ўз хонасига кириб, эшикни жаҳл билан қарс этиб ёпди.

Мансурнинг хиёл этикроқ ҳарфлар билан ёзилган сўзларини иккингчи бор ўқиётгандағина ҳаяжонини босиб олди.

"Салом, Гавҳар! Богишамолда баҳор сезилиб қолган бўлса керак. Тошкентда ҳам кўклам. Ёмғирда ювилган йўлкаларга юрсанг шунчалик енгил ториласанки, имтиҳонларни ҳам, ҳозирги замон физикасининг муаммоларини ҳам, стипендия ташвишини ҳам унумтиб юборасан киши. Бизлар қишики сессияни тутагатдик. Каникулда қишлоққа бормоқчи эдим, бўлмаги: ядро физикасидан синовни топширолмай қолдим. Кун бўйи лабораторияда қамалиб ўтираман.

Гавҳар, аямлар тузукмилар? Кеча тушимга кирибдишлар. Қандайдир чакалакзорда юрганмислар. Чақирсан, эшитмасмислар. Жуда хавотир оляпман. Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қишлоққа бораман..."

Охирги сўзларни ўқиркан, Гавҳар маъюс тортиб қолди. Қайси куни аяси ёшган нондан иккитасини қўлига бериб, Ҳанифа холангдан хабар ол, деганда, чиқиб холанинг бир ҳолатда ёттанини кўрган, юраги эзилиб анчагача ёнида ўтирган эди. Улар ёнма-ён қўшни бўлгани учун бир-бировидан доим боҳабар бўлиб туришар, хола анчадан бери

бетоб бўлса-да, бунчалик "тўкилиб" қолган эмасди. Ҳанифа хола ётган жойида кўзига ёш олиб, Гавҳарни узоқ дуо қилди. "Қизим, — деди титроқ овозда. — Худойимдан ўргулай, бандасини доим ҳам орзусига етказавермас экан. Пешонамга битган битта-ю битта ўғлимнинг тўйини кўрмоқчи эдим. Сенга ўхшаган қизни келин қиссан армоним йўқ эди... — Бир зум жим ётди-да, маъюс оҳангда қўшиб қўйди. — Худоё тавба деб гапирай-ку, бу ниятимга ҳам етишим қийинга ўхшайди..."

Ўшанда Гавҳар йиғлаб юборищдан ўзини базур тийган, холани нима деб юпатишни билмас, аммо нимадир дейиши керак эди. "Холажон, Мансур акам келадилар, сиз тузыалиб кетасиз", — деб қўлидан келганча юпатди... Мансурга зудлик билан хат ёзиб юборди...

* * *

Турналарнинг ўйчан қийқириғида мудраган ойдин кечалар бошланди. Сомонсувоқ томлар устида чучмомалар очилди, довучча тукан ўриклар шохида мусичалар кукулай бошлади.

Баҳор жой танламас экан... Қишлоқ, чеккасидағи мозарда ҳам кўклам чечаклари қулф урди. Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.

Қуёшнинг аллаловчи нурлари остида мангалик уйқусига чўмган қабрлар ёнида тарин бир тепача пайдо бўлди. Якtagининг устидан белбоғ болаган одамлар кетмон билан илиқ, намхуш тупроқни торта бошлади... Мунча тез ишламаса, мунча шошилмаса бу одамлар!

Мансур тизза бўйи кўкатлар устида чўнқайиб ўтирад, боши кўксига тушган, бир нуқтага тикилиб қолган, аммо ҳеч нимани кўрмас, ҳеч нарсани сезмас эди. Фақат қулоқлари остида кетмоннинг гуп-гуп ерга урилаётгани, мана шу азиз одам устига уюм-уюм тупроқ тушаётганини эшитар, ҳар тупроқ тушганда юраги ўпирилиб кетгандай зиррillardи.

Қабристондан чиққач, Мансур гандираклаб-гандираклаб юриб кетди. Қаёққалигини ўзи билмас, тезроқ узоқроқ кетишни истарди...

Эртаси оқшом Хирмонтепага чиққанида қуёш лаҳтак булутларнинг кўксини доғлаб ботиб борар, дилни фижимловчи оқшом кўнмоқда эди. Алвон қизга доклар билан қопланган тепалик бағри шафақдай қизарган, атроф сукутга чўмган эди.

Мансур тиззаларини қучоқлаб узок ўтириди.

Қишлоқни оқшом нимранг йўргагига чирмар, гуллаб ёттан олчазорлар орасидан уйларнинг томлари қизариб кўринар эди. Мансур болалиқдан қадрдан бўлиб қолган уйининг томини кўzlари билан излаб топди. Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди... Ана, ўша ҳовли ўртасидаги баланд мирзатерак.

Хотиралар қуюни хуруж қилиб келди-ю, лабини маҳкам тишлаб, мук тушиб олганича ёш болалардай ўксиб ўксиб йифлаб юборди. Кеча одамлар олдида негадир йифлай олмаган, энди бўлса ўзини тўхтата олмасди.

У шунча йиллардан бери гўдак каби аясининг паноҳида ухлаб ёттан экан. Ўттан ҳаётининг ҳаммаси туш экан. Ширин туш экан! Шунинг учун аясининг кун сайин сўлиб бораётганини сезмай қолибди. Мана бугун бирдан уйғониб кетди. Уйғонди-ю, суюнган тоғини йўқотиб қўйди. Энди уни тополмайди, ҳеч қачон тополмайди!

...Бир вақтлар ўша мирзатерак остидаги супада онаси ҳамир қорарди. Мансур мактабга қатнамасди. Онаси ҳам ёш, орқаси билан битта соч, кўркам жувон эди. Ҳар гал нон ёпганда унга атаб жажжи кулча ясар, то қўллари куйиб тандирдан узиб бермагунча, Мансур пойлаб ўтиради...

Мансур онасининг қўшиқ айтганини атиги бир марта эшиттан. Лекин бу шунчалар ажиб бир қўшиқ эдик, умрбод ёдида қолган.

Бир куни у мактабдан қайтса (ўшанда ё олтинчи, ё еттинчи синфда ўқирди) онаси супада, шапарак кўрпача устида ўтириб, қўл машинада иш тикаётган экан. Терак япроқлари орасидан тушиб турган олачалпак нур супани қиздирав, аясининг пешонасида, қирра бурни устида тер томчилари ялтиради. Машина фув-фув қилас, онаси унга жўр бўлиб қўшиқ айтарди:

Отма мени тошлар билан, айланайин, ёр-ёр,
 Учыб кетай қушлар билан, ўргылайин, ёр-ёр,
 Қушлар келса мен келмасман, мен келмасман, ёр-ёр..
 Күзинг тўлсин ёшлар билан, ёшлар билан, ёр-ёр...

Мансур ўшанды биринчи марта вужуди жимирлаб, она-сига тикилиб қараган. Чаккасидаги соchlари оқариб қолғанини, кўзлари чўкиб, атрофида ажинлар пайдо бўлганини кўрган.

Ақли кириб, оқ-қорани таний бошлаганда Мансур бир нарсани тушунди. У ҳаётида бирон марта "дада" деган сўзни тилга олмаган экан. Тенгқурлари отаси ҳақида фахрланиб гапирса, "дадам мени фалон жойга олиб борди, дадам велосипед олиб берди", деса, Мансур худди отаси йўқлиги учун ўзи айбордек бўйини қисиб даврадан чиқиб кетар эди. Онасининг айтишига қараганда отаси "артис" экан. Мансур ҳали эсини танимасдан аллақандай раққосага ошику бекарор бўлиб, Хоразмгами, қаёққадир кетиб қолибди...

Тўғри, онаси Мансурни "шум етим" қилиб қўймади: кундузи далага чиқиб кетмон чопди, пилла бокди. Томорқага картишкага, пиёз экди... Хуллас ўқинтирмади. Мансур ўнинчи синфни битириш палласида "отаси" совға юборибди, қоракўл терисидан тикилган телпак: "кубанка" телпак. Онаси худди хазина толган одамдек "сүлончи" олди. "Қара, Мансуржон, отанг сенга совға юборибди!" "Менинг отам йўқ!" деди Мансур хотиржам оҳангда... Шу бўйи бу мавзуга қайтмадилар. Фақат институтга кирганидан кейин онасининг такрор-такрор айтадиган бир гапи унинг шуурига ўрнашиб қолди. "Ота-онани боғлаб бергани йўқ, ўғлим. Вақти қазоим етиб кўз юмсан, чирофимни ўчириб қўйма. Мен ҳам орзу-ҳаваслар билан тўй қилсан, келин кўрсан дейман. Насиб этса, Гавҳаройни келин қиласман. Биласан, ўғлим, шу қизнинг сенда кўнгли бор..."

... Мансур бағри қон қизғалдоқлар билан қопланган Хирмонтепада ўтирган кўйи шуларни ўйлар экан, онасининг орзуси тағин ёдига тушди. Сўнг шу пайтгача англаб етмаган бир ҳақиқатни тушунди. Бола жиндек бетоб бўлса, она шўрлик ваҳимага тушиб қолади: худди боласи ҳози-

роқ ўлиб қолаёттандек. Она касал бўлганда эса бола ваҳима қилмайди: худди онасини боғлаб бергандек. Мансур анча муддат бетоб ётган онасининг бошида бўлолмагани, меҳр кўргаза олмагани учун ўзини ўзи ёмон кўриб кетди.

У асабий ҳаракат билан ёнида очилиб ётган қизғалдоқни юлиб олиб, ёшдан хиралашган кўzlари билан тикилганча пирпирата бошлади. Гулбарглар орасига яширинган тирноқдай қўнғиз учиб кетди. Мансур қизғалдоқ гулбаргларига хомуш қараб турди-да, улоқтириб юборди.

• • •

Гавҳар Мансурнинг Хирмонтепага чиқиб кетаёттанини узоқдан кўриб, бошини эгиб, аста-аста қадам босишидан таниди. Бир лаҳзалик илиқ ҳаяжон оғушида хўрсинди. Аммо жойидан жилолмади. Мансурнинг тепаликка чиқиб ўтирганини, кейин пиджагини улоқтириб, мук тушиб олганини кўрди-ю, югурди. Қишлоқ, кўчасидан ўтиб, тепалик этагига ётгунча нафаси қисилиб қолди. Ўтлар орасида оқариб кўринаётган сўқмоқдан чиқиб борди.

Қуёш ботмасдан қишлоқ тўда-тўда булуллар соясида қолган, уфқда чакмоқ синиқ чизиқлар тортар, момақалдироқ овози келар эди. Боягина шодон сайраёттан күшлар аллақаёққа ғойиб бўлган, ёмғир иси келарди. Гавҳар қадамини тезлатди. Ён томонидан айланиб ўтиб, Мансурдан ўн қадамча берида тўхтади.

Мансур пиджагини ўт устига ечиб ташлаган, кўйлагининг ёқасидан майкаси, озғин, чайир елкалари кўриниб турарди. У иягини кафтига тираганча кунботар томонга тикилиб ўтирад, оқшомнинг кулранг соясида кўzlари яна ҳам ўйчан, ғамгин кўринарди. У озиб, ёноқлари туртиб чиқсан, қорайган эди. Устки лабининг икки бурчагида чукур чизиқчалар пайдо бўлибди...

Шу топда унинг чехраси Гавҳарга шунчалик қадрдон, шунчалик азиз туюлиб кетдики, ўзини тутолмай чопиб бориб қўлидан тортди.

— Туринг, кетамиз.

Мансур ҳайрон бўлгандай бошини кўтариб қаради-да, юзини ўтирди. Чор-атрофни қоплаёттан зулмат бу ерга

ҳам етиб келган, булулар пасайган эди. Гавҳарнинг пешонасига совуқ бир томчи тушди. Бирдан чақмоқ чақди, кетидан момақалдироқ гумбурлади.

— Юринг, Мансур ака, кетайлик. Ҳозир жала қуяди, — Гавҳар унинг қўлидан қаттиқроқ тортди, аммо кучи етмади.

Тарин момақалдироқ гумбурлади. Шамол кучайиб қизғалдоқларни ёнбошлатиб ўтиб кетди. Гавҳар бошида сирпанаётган дуррачасини томоги остидан тангиф боялади. ўтлар устига шатир-шутур ёмғир туша бошлади.

Мансурнинг пешонасига томган ёмғир томчилари ёноғидан юмалаб, иягиға тушар, лаблари орасига сизиб киради.

Гавҳар ўт устида ётган пиджакни олиб, унинг елкасига ташлади. Мансур ҳамон индамас, кўзларини бир нуқтадан узмас эди. Унинг мунгли қиёфаси Гавҳарнинг юрагини ўртаб юборди.

— Турсангиз-чи, ахир! — қичқирди у Мансурнинг қўлидан силтаб тортиб.

Момақалдироқ гумбурлаб овозини босиб кетди. Гавҳар оёғи толгандай Мансурнинг ёнига чўккалаб қолди. Юраги гупиллаб урар, шамолдан қулоқлари шанғиллар, тиззасининг кўзи муздай ерга тегиб турганини элас-элас сезарди.

У Мансурнинг елкасидан ушлаб силкитганча ялинди:

— Мансур ака, бўлди энди... Мансур ака...

Шунда Мансурнинг илиқ қўллари пешонасини, сочини силаётганини сезиб, кафти билан юзини тўсди-ю, унсиз йирлаб юборди.

Икки ҳафтадан кейин Ҳанифа холанинг қабри устида ёмғирдан жонлаган майсалар ўсиб чиқди. Кимdir суқиб кетган тол ёрочи кўкариб, куртак ёзди.

Шу куни Мансур онасининг қабри устида узоқ ўтириди. Қоровул чол Қуръон тиловат қилганидан кейин ҳувиллаб қолган ҳовлига қайтди.

Тез-тез кийим-кечакларини йириштириди. Поезддан қолмаслик учун шошилиб чиқиб кетаётган эди, дарвоза олдида Гавҳарга дуч келди. Қайтиб йўлакка киришди.

— Човли керак бўлиб қолди. Аямлар сўрадилар, — Гавҳар бошини қуи солиб, туфлисининг учи билан ер чиза бошлади. Мансур унинг хайрлашиш учун чиққанини тушунди.

Мансур шунча кундан бери ўз кулфати билан бўлиб, эътибор бермаган экан. Гавҳарнинг ҳусни очилиб кетган, оддий қизалоқ эмас, вояга етган қизларга хос нафосат борлиғидан гуркираб турар эди.

Бўй етган қизлар гуллаётган дарахтга ўхшайди. Кўклам келиши билан дарахтлар гуллашга шай бўлиб туради. Сезилар-сезилмас фунчалайди, анчагача фунчалар кўзга ташланмайди ҳам. Аммо ажойиб кунларнинг бирида тонг саҳар уйғониб қарасангиз, деразангиз рўпарасидаги ўрик қийғос гулга бурканиб қолган бўлади. Кечагина шамолда силкиниб турган шохларда шунча гул қаёқдан пайдо бўлганини ўзингиз ҳам тушунолмайсиз...

Ҳозир Мансур Гавҳарга қараб туриб шуни ҳис қилди. "Сен" дейишини ҳам, "сиз" дейишини ҳам билмай иккиланиб қолди. Онасининг васият каби айтган гали ёдига тушди. "Гавҳарни келин қилсан..."

Гавҳар унинг кўнглидан кечаётгандарни сезгандек бошини қуи солиб, ерга қаради.

— Мен хайрлашиш учун кирдим, — деди ростини айтиб. — Кетмоқчи экансиз, Фиёс акам айтдилар.

— Мен ҳам сизларни кирмоқчи эдим, — деди Мансур. — Калитни ташлаб кетаман. Илтимос, уйдан боҳабар бўлиб туринглар...

— Мен... мен... — Гавҳар бир лаҳза иккиланиб турдида, анчадан бери ўйлаб юрган ниятини айтди. — Институтта кирмоқчиман. Сиз ўқийдиган институтга.

Мансур бир зум сукуттга чўмди. Бир жиҳатдан Гавҳар Тошкентта боришини юрак-юракдан хоҳлар, иккинчи томондан башарти кириш имтиҳонларидан ўтолмай қолса, кўнгли ўксишини истамас эди. Гавҳар унинг дилидагини сезди.

— Мансур ака, мен яхши ўқийман! — деди ишонч билан.

— Бўлти! — Мансур қалбида қувонч уйғониб кулимсиради. — Тошкентда кўришамиз. Сизни ўзим кутиб оламан.

У Гавҳарни кутиб олгани тонг қоронғусида вокзалга чиқди.

Мұхаббат ажиб нарса экан! Атрофингизда нур каби пирпираб, чарх ураётганини анчагача сезмай юрасиз. Кейин бирданига қалбингизнинг туб-тубига жойлашиб олади-ю, ўзингиз унинг парвонасига айланиб қоласиз. Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак...

Мансур авваллари Гавҳарга шунчаки акаларча хат ёзиб юрганида бу шўх-шабада қизга бунчалик боғланиб қолишини билмасди. Ўшанда, Хирмонтепада баҳор жаласи остида учрашганларидан бери уни севиб қолганини ҳис қилди. Тошкентта келган куниданоқ уни қаттиқ қўмайдиган бўлиб қолди. Авваллари боғларда сайр қилиб юрган, дараҳтлар панасидаги ўриндиқларда ўтирган ошиқ-маъшукларни кўрганида индамай ўтиб кетаверарди. Энди бўлса кечқурун ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшомларда сайр этишини орзу қиладиган бўлиб қолди.

Бугун Гавҳарнинг телеграммасини олиши билан вокзалга югурди.

Поезд тонготар палласи келди. Иккинчи вагон анча олдинга ўтиб тўхтади. Мансур ёп-ёруғ платформа бўйлаб, поезд билан ёнма-ён чопиб бораракан, кўз ўнгидан липлип ўтаётган хира деразалардан Гавҳарни излар, негадир ўзидан-ўзи жилмаяр, юраги гурс-турс урар эди.

Перрон чеккасидаги газсув дўкони ёнида туриб, вагондан шоша-пиша тушаётган одамларни кузата бошлади. Беш-олти кишидан кейин нимқоронғи тамбурда Гавҳарнинг чехраси кўринди. Мансур қандайдир ички бир туйғу билан шунча одам орасидан уни дарҳол таниб олди. Юраги яна ҳам қаттиқроқ гурсиллаб ура бошлаганини сезиб, бир қадам босди-ю, тағин тўхтади. Гавҳар жажжи чамадон кўтариб олган, атлас кўйлак кийган, бошяланг эди. Зинадан сакраб тушиб у ёқ-бу ёққа аланглаётганида сочини битта қилиб ўриб олганини кўрди.

Нотаниш шаҳарга илк бор қадам босганда уйронадиган

ғалати бир ҳис Гавҳарни ҳам банд этди. У шоша-пиша шаҳарга чиқиб кетаётган одамларга, оппоқ нурли чироқларга бир лаҳза тикилиб қолди. Перрон устидаги соат миллари беш рақамини кўрсатарди.

"Телеграммани олмаган бўлса-я!" Унинг юраги шув этиб кетди. Бирпасда перронда одамлар сийраклашиб қолди. У бўлса бир жойда тураверишини ҳам, юришини ҳам билмасди. "Қаёққа бораман?"

Аллаким унинг чамадонини секин тортди. "Мансур акам!" Гавҳар кескин бурилиб қаради.

Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб турарди. Унинг қўллари негадир илиқ туюлди Гавҳарга.

— Узоқдан томоша қилгим келди. Анови дўкончанинг ёнида эдим. — Мансур қўли билан платформа ёнидаги газсув дўконини кўрсатди.

— Мен бўлсан... Қўрқиб кетдим. Нега овозингиз бўғилиб қолди? — деди Гавҳар унга тезгина қараб олиб.

Мансур унинг чамадончасини оларкан, қўл силтади.

— Қайси куни кўлга чўмилгани боргандик. Сал шамлабман шекилли.

Гавҳар Мансурнинг анча озганини, қорайганини сезди.

— Кетдикми?

Вокзал гавжум эди. Кутиш залида бирор чамадонига ёнбошлаб ухлар, бирор папирос тутатар, бурчакдаги буфет олдида одамлар уймалашарди. Йўловчиларнинг ғовурғувури, сухандоннинг бир оҳангда чўзиб гапириши Гавҳарнинг бошини айлантириб юборди. У бу ердан тезроқ чиқиб кетишга шошиларди.

Шаҳарга чиқишлиари билан Гавҳар осмонга ёқут найзадай қадалган телевидение минорасининг қизил чироқларини кўрди. Кўчалар четида ҳам маржон-маржон чироқлар ёнар, мусаффо ҳавода гул иси кезарди. Уларнинг ёнидан машина сув сепиб ўтди. Ранго-ранг афишаларнинг акси асфальт кўчада жилолана бошлади.

— Ҳозир тонг отади. Хоҳласангиз, қуёш чиқишини томоша қиласиз.

— Майлингиз, — деди Гавҳар астагина.

Шаҳар осуда тонг уйқусига чўмган, фақат онда-сонда узун супурги кўтарган фаррошлар кўриниб қоларди. Қадам товушлари кўчанинг икки четидаги баланд-баланд бинолар пештоқида акс-садо бериб қайтади, аллақаерда тунги соқчиларнинг мотоциклни гуруллайди.

Анҳор устидан ўтиб, чироқлар нурида жимгина мудраётган бокқа киришди. Камалак рангига бўялган скамейкага ўтиришаркан, Гавҳар унга зимдан қараб қўйди.

Мансур биринчи бор кўраётгандай унга тикилиб қолган, кўзларида тубсиз бир соғинч бор эди.

— Гавҳар! Жуда соғиндим... — Бир лаҳза жимиб қолдида, сўради:

— Қишлоқда нима гаплар?

— Тинчлик, — Гавҳар уйдаги янгиликни эслаб жилмайди. — Аямлар неваралик бўлдилар.

— Ростдан-а! — Мансур суюниб кетди. — Ўғилми, қизми?

— Иккаласи ҳам... Фотима-Ҳусан... Ўзингиз таътилда бормадингиз-ку.

Онасининг вафотидан кейин ҳувиллаб қолган ҳовли кўз ўнгига келди шекилли, Мансур қуруққина шивирлади:

— Кейинроқ борарман... Ёзда қурилишда ишладим. Янги ётоқхона қуриляпти.

Гавҳар Мансурнинг ўқинганини сезиб, бошқа ҳеч нима сўрамади. Шамол турди. Чинор япроқларининг сояси титрай бошлади.

— Ўқишга киришингизга уйдагилар ҳеч нима дейишмадими?

— Бари бир киролмайсан, дейишди. — Гавҳар титроқ соялардан кўз узмай хўрсинди. — Балки ростдан ҳам киролмасман. Дадам билан Фиёс акам қишлоқдаги ательедами, колхоздами бир-икки йил ишла, стажинг бўлмаса ўтолмайсан, дейишиди. — Унинг қошлари чимирилди. — Киролмасам ҳам Боғишамолга қайтмайман. Ўртоқларим олдида нима деган одам бўламан! Бу йил киролмасам, янаги йил ҳаракат қиласам.

Иккаласи бир нафас жим қолишиди.

— Ёмон ният қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб далда берди. — Кирасиз!

Гавҳар қуюқ киприклари օрасидан унга қараб қўйди.

— Уйдагилар мени сизга ишониб юбориши... — Бу гапни шундай ширин жилмайиб айтдики, Мансурнинг юраги тағин гупиллаб ура бошлади. Уни маҳкам қучоқлаб бағрига бостиси келиб кетди.

Дараҳтлар орасида порлаб турган чироқлар бирин-сирин сўнди. Кунчиқар томонда, баланд осмоннинг бир бурчида сузиг юрган булатларнинг қаноти ловиллаб ёнди. Тонг отиб келарди. Аллақаердан учиб келган қалдирғочлар йўлкалар устида пастлаб шўнғир, боғ ичи япроқларнинг шивир-шивирига тўлган, баланд бинолар орқасида трамвай фийқиллар, кўчалар машиналарнинг гулдуросига тўлган эди. Эрта уйғонган қуёш нурли киприкларини пирпиратиб бош кўтарар, мусаффо ёз тонгида мусаффо ниятлар билан ўтирган мана шу икки вужудни оппоқ истиқбол сари чорлаёттандек эди.

* * *

Тошкент ишга шошиларди. Кўчалар гавжум, троллейбуслар тиқилинч, одамлар газета дўконлари олдида навбат кутишарди.

Қизлар ётоқхонасига етиб келишгунча бир соатча вақт ўтди. Нимқоронғи, ҳозиргина сув сепиб супурилган салқин зиналардан учинчи қаватта чиқишиди. Мансур пастак эшикни очиб Гавҳарга йўл берди. Қарши томондаги дераза рўпарасида нозик гавдали қиз оёқларининг учидаги кўтарилиб, дераза раҳидаги гулларга сув қуяр эди. У эшик фийқиллаганини эшлитиб, бурилиб қаради-ю оппоқ юзига табассум ёйилди. Кўлидаги алъюмин чойгумини ерга қўйиб, югуриб кедди.

— Гавҳармисиз?

У сув теккан муздек қўли билан Гавҳарнинг кафтини сиқаркан, Мансурга имо қилиб жилмайди:

— Мансур акангиз сизни кутавериб эслари кетди. Яқинда синглим келади, дейдилару секин уф тортиб қўядилар.

Қош-күзи попукдай бу қыз кулганида айниңса чиройли бўлиб кетар, киприкларини туташтириб, ҳадеб жилмаярди.

— Қўяверинг, Гавҳар, Зулайҳо опангиз шўнаقا ҳазилкашлар. — Мансур чамадончани бир четта қўйди-да, курсига имо қилди. — Ўтилинг.

— Вой, эсим қурсин! — Зулайҳо суюнчиғи қирилган стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олдига сурди. — Марҳамат.

Мансур бир нафас пешонасини тириштириб ўйланиб турди-да, эшик тутқичига қўл чўзди.

— Сизлар гаплашиб ўтиинглар. Қабул комиссиясига учрашиб келаман.

Мансур чиқиб кеттагач, Зулайҳо боягидаи чаққонлик билан дераза олдига борди.

— Ҳозир нонушта қиласиз. — У энгашиб чойгумни оларкан, киприкларини туташтириб тагин жилмайди. — Ҳеч тортинманг, Гавҳар. Мен ҳам аввалига тортиниб юардим. Йўқ, кейин ўрганиб кетдим. Талабалиқда ҳамма опасингилдай бўлиб қоларкан.

Гавҳар ўзининг Зулайҳо айтганчалик тортинчоқ эмаслигини ўйлаб, мийигида кулиб қўйди. Зулайҳо чойгумни тезроқ бёшатиш учун бўлса керак, шоша-пиша гул тувакларга сув қуяр, деразадан тушаёттан нур юпқа кофтасидан ўтиб, оппоқ елкаларини ёритарди. Унинг кийиниши Гавҳарга ёқмади. Лекин жилмайиб, бурилиб қараганида алланечук илиқ бир меҳр Гавҳарни яна банд этди.

— Дарров чой қўйиб келаман. Каравотга ўтилинг.

Гавҳар ёлғиз қолгач, хонани кўздан кечирди. Деразанинг нариги ёғида ёнғоқ барглари оҳиста силкиниб турар, ташқаридан қалдирғочларнинг шодон сайраши эшитиларди. Хонанинг икки томонига иккита каравот қўйилган, бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлик, чизма қофозлари ётар эди. Қизларга хос нозик дид сезилиб туарди: дераза ёнидаги тумбочка устига гулдор ёпқич ташланган, уч тавақали тошойна ёнига упа-эликлар дид билан терилган, хонада атир иси кезар эди.

Зулайҳо бир чойнак чой, қўлтирида каттакон қовун кўтариб кирди.

— Зерикмадингизми? — У стол устига дастурхон ёзиб, чаққонлик билан қовун сўя бошлади. — Ётоқхона ҳовлисида дўйонча бор, қишин-ёзин меванинг таги узилмайди... Келинг, ўтиринг.

Гавҳар бир карч қовун ер экан, Зулайҳо яна Мансурни эслади.

— Мансур сизни кўп гапирадилар. Тиришқоқ қиз, дейдилар. Ўзлари ҳам камтар, серғайрат йигитлар.

Гавҳар "ўзим ҳам биламан" дегандай жилмайди. Дера-задан кўччанинг шовқин-сурони кириб турарди. Қаерда-дир трамвай фийқиллайди, троллейбус, автобуслар вагиллайди. Бирор бирор билан шангиллаб гаплашади... Гавҳар тўйиб ухламагани учунми, боши гувиллаб бораради.

— Тошкент жуда сершовқин шаҳар экан, — деди нолиб.

Зулайҳо мийифида кулди.

— Зарари йўқ, ўрганиб кетасиз. Катта шаҳар бўлганидан кейин сершовқин бўлади-да! Баъзилар Тошкентни "тош шаҳар" дейишади. Бўлмаган гап! Дунёда Тошкентдек бағрикенг шаҳар йўқ! Ҳаммани бағрига олади, ҳамма сиғиб кетаверади! Масалан, менинг ўзим Қирғизистондан келганман. Ўшлиқман. — У болалик хотираларини эслади чори, ўйчанлик билан давом этди. — Ўшнинг қоқ ўртасидан "Оқбувра" деган сой ўтади. Ўзбекчасига "Оқ, туя" дегани. Кичкиналигимда ўша сойда оқиб кетган эканман. Онам билан холамникига кетаётганимизда сув бўйига бориб қолибман. "Сув чақиради", деган гап рост бўлса кепрак... Онамнинг дод-фарёдини эшитган бир йўловчи сойга калла ташлаб мени олиб чиққан экан... Отамни яхши эслолмайман.

Онамнинг айтишига қараганда, тоғдаги кўмир конида ишлар экан. Бир куни шахта ўпирилиб, ер тагида қолиб кетибди. Иккинчи синфга кўчганимда онам турмуш қурди. ўзи билан бирга ишлайдиган ўқитувчига. Аввалига отамнинг ўғайлиги билинмади. Икки йилдан кейин укам туғилгач, уйда жанжал кўпайди.

Онам отамдан қўрқдани учунми, ҳеч қачон мени ҳимоя қилмасди. Ҳатто менга тузук-қуруқ эътибор ҳам бермай

күйди. Мактабга бораманми-йўқми, қандай ўқияпман, иши бўлмас, баъзи пайтлар ёш болалигим тутиб суйкансан, "талтаймасанг ўласанми, кап-катта қиз", деб жеркиб берарди. Мен эса барибир ёш бола эдим, меҳрга муҳтож эдим. Ёзги таътилга чиққанимда онам бирон ой холангни кида туриб кела қол, дегандек қилди. Шу бўйи уйга қайтмадим. Поччам яхши одам эди. Ўзининг қизига совға олса, мени ҳам унутмас, ҳеч қачон қаттиқ гапирмасди. Шунақа-ку, кўчада ўйнаб юрганимизда бошқа қизалоқлар чопқиллаб отасининг олдига борганида, отаси бошини силаётганини кўрганда барибир ўкинардим...

Зулайҳо ўйчан кўзларини деразадан узмай жимиб қолди. Столда ётган қовун пўчоғини асабийлик билан эз-филай бошлади. Шу топда у қуиилиб келаётган ўтмиш хотираларини унугашга уринаётгани кўриниб турар, қопқора, ингичка қошлари чимирилган эди.

— Чарчадингиз-а, Гавҳар? Ўтган-кетганларни бир эсладим-да. — У елкаси оша опаларча самимият билан Гавҳарга юзланди. Унинг жавобини кутмай илдам бориб, шкаф томондаги каравотга жой солди.

— Шу жой сентябргача сизники. Эгаси уйига — Сурхондарёга кетган. Таътилда уйга бормаганлар янги ётоқхона қурилишига қарашяпмиз.

Гавҳар чала ечиниб, девор томонга ўтирилиб ётди. Аммо энди уйқуси учиб кетган, Зулайҳонинг ҳикоясини ўйлаб ачинар, аммо нима деб юпатишими билмас эди. Нихоят мудрай бошлади. Кун қизиб борар, хона ичи дим эди. Аллақаерда овози баландлатиб қўйилган радио шанғиллайди, йўлакда қизлар полни гурсиллатиб юришади... Қаердадир чеълак тарақлади. Аллаким қийқириб кулди. "Сувсепар ўйнашяпти", деб ўйлади Гавҳар кўзини очмай. Унга нотаниш чучмал ис — эриган асфалт ҳиди димоғига урилди.

Ўзи ҳам пайти келиб мана шу қизлардай дугоналари билан қийқириб ўйнай олармикин? Институтта кира олармикин? Имтиҳонлардан ўтолмаса-чи? Балли етмай қолсанчи? Дадаси, Фиёс акаси, кўз ёш қилиб темир йўл шоҳбекатигача кузатиб қўйган аяси кўз ўнгига келди. Айтсак, унамаган эдинг, мана, нима бўлди, дейишмайдими?

У ухладими, йўқми, билолмади. Мансурнинг таниш овонини эшитиб, уйғониб кетди.

— Ухлаяптими?

Гавҳар аста айтилган шу бир оғиз сўздан меҳрибонлик, эркалаш оҳангини сезди-ю, атайлаб кўзини юмиб олди.

— Ҳозир ётдилар, — деди Зулайҳо пичирлаб. — Ўтириб туринг... Қовун ейсизми?

Гавҳар тепасига Мансур келганини сезди. Унинг илиқ нафаси юзига урилди.

— Жилмайиб ётибди-ку!

Гавҳар елкалари силкиниб кулиб юборди.

— Вой тентаг-ей! Ухлашни биладими бу, шайтон-ку!

— Туринг! — деди Мансур ясама жиддийлик билан. — Қабул комиссиясида аспирант танишими ишлаёттан экан. Биздан икки босқич аввал ўқиган йигит.

Гавҳар қушдай учиб ўрнидан турди. Мансурнинг елкалари хўл бўлиб кетганини кўриб сўради:

— Терлаб кетибсиз?..

— Йўқ, қизлар бир-бирига сув сепишаётган экан, мени ҳам сувга пишиди.

Уларнинг сұхбатини жилмайиб кузатиб турган Зулайҳо каравот елкасига илиб қўйилган гулдор кўйлакка имо қилди:

— Кўйлагингизни дазмоллаб кўйдим.

Гавҳар унга ҳурмат билан қаради-ю, секин:

— Раҳмат, Зулайҳо опа, — деди.

Узоқ қишлоғ кечаларида қўшнингизнинг боласи сизникига чиқиб ётади. Алла-паллагача шўхлик қилиб ухламайсиз. Онангиз койиб чироқни ўчирганидан кейин муздек кўрпа орасига кириб ётасиз. Қўшнининг боласи сизга тошишмоқ айтади. Сиз кўрпадан бошингизни чиқариб ташқарига, гувиллаётган шамолга, қор учқунларининг деразага урилишига қулоқ солиб узоқ ўйлайсиз. Топишмоқнинг жавоби тилингизнинг учида тургандай бўлади-ю, барibir тополмайсиз. Ўртоғингиз бўлса дамини чиқармай ичичидан хурсанд бўлиб ётади. Охири "шахар беришга" мажбур бўласиз.

Хаёт ҳам гоҳо топишмоқقا ўхшаб қолади. Тез орада тақдириңгиз ҳал бўлишини биласизу, аммо нима бўлишини, қандай бўлишини тополмайсиз.

Гавҳар қабул комиссиясига келганда шундай ахволда эди. Кенг залнинг ҳар чеккасига қўйилган столлар атро-фида йигит-қизлар уймалашар, хона дим эди. Шифт ўрта-сида каттакон қандилнинг кимdir ўчиришни унуглан чироқлари ёнарди. Мансур уни дераза тагидаги стол олдига бошлаб борди. Навбат кутиб турган талабалар орасидан чўзилиб, стол қаршисида ўтирган йигитга қичкирди:

- Талъат, биз келдик.
 - Бунақаси айланиб ўта қолинглар.

Гавҳар стол олдига борганида Талъат бир қўли билан стул суюнчиғига таяниб энгашиб турарди. Бурчакда турган вентилятор унинг калта енгли оқ кўйлагини ҳиллиратар, пешонасига ёйилиб турган соchlарини тортқиласарди.

Талъат Гавҳар билан қўл бериб кўришиди.

— Акангизга ўхшамайсиз-ку! — У жилмайганида қизларникига ўхшашибекис тишилари ярқ этиб кетди. Талъат пешонасига тушган соч толаларини силтаб тузатди-да, жойига ўтириди. Синовчан табассум билан Гавҳарни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Гавҳар унинг келишган йигит эканини сезди-ю, негадир қизара бошлади. Ийманиб Мансурга қаради.

— Бланкаларни берасизми? — деди Мансур Талъатта жиддий тикилиб.

Талъат учта бланка олиб узатди. Гавътар ўртадаги столга келиб Мансурнинг ёрдамида қоғозларни түлдиаркан, Талъатнинг зимдан қараб қўяётганини қизларга хос сезгирилик билан ҳис этар, Мансурдан хижолат чекар, бу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.

Тағин бир марта Талъатнинг олдига боришига тұғри келди. У Гавҳарнинг ҳужжатларини олиб, дикқат билан күздан кечирди.

— Норбоева Гавъар, — деб қалин дафтарга ёзди-да, ҳужжатларни стол тортмасига солди.

— Бүлди! — деди құвноқұлық билан. — Бешта имтиҳон топширасиз: физика, математикадан иккита, адабиёт, хи-

мия. Тайёрланаверинг. — Кейин Мансурга қаради. — Имтиҳонларда мен ҳам қатнашаман.

Гавҳар бу гапдан "қўлимдан келса ёрдамимни аямайман", деган маънони уқди. Индамай столдан узоқлашди. Одамлар орасидан ўтиб кетаётганида Талъатнинг Мансурга айтган охирги гапини эшишиб қолди.

— Сиз ҳам балосиз-а! Индамай юриб-юриб...

"Қизиқ йигит экан-ку!" Гавҳар шошилиб йўлакка чиққанида Мансур етиб олди.

— Учиб кетдингизми, Гавҳар?

— Келяпман, — деди у секин.

Мансур Талъатнинг бояги гапини Гавҳар эшигтганини сезди.

— Қўяверинг, Талъатнинг ўзи шунақароқ...

— Баттар бўлмайдими? — Гавҳар жаҳл билан қўл силтади-да, зиналардан тез-тез тушиб кетди.

• • •

Кейинги бир ҳафта Гавҳарнинг назарида тушдай ўтди. Зулайҳо ётоқхона қурилишига қарашар, эрталаб шошилиб ишга кетарди. Гавҳар кечгача хонадан чиқмай дарс тайёрлар, кечқурунлари Зулайҳо билан Мансур биргалашиб ўнга кўмак беришарди. Кўпинча Абдухалил деган йигит ҳам келиб турарди. Катта-катта кўк кўзлари устига сарғиши қоши ғайрилиб тушган бу йигит жуда ҳазилкаш эди. Гавҳар Зулайҳо билан унинг ўртасида яқинлик борлигини сезди-ю, эътибор бермади. У ўзи билан ўзи овора, тезроқ имтиҳонлар бошланишини, нима бўлса ҳам тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Эртага имтиҳон дейдиган куни Зулайҳо билан Мансур уни оқшом сайрига олиб чиқишиди.

— Энди дам олинг. Фикрингиз тўпланади, — деди Зулайҳо.

Куюқ дараҳтларга кўмилган бок устида гул нафаси гуркирар, алланечук сокинлик бағишлиовчи неон лампалари ҳаммаёқни ипакдай майнин нурга тўлдирган эди. Гавҳар жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ошиқ-маъшуқларга лоқайд тикилар, музқаймоқхона столчасига тирсагини ти-

раб ўтиради. Зулайҳо унинг нима учун индамас бўлиб қолганини сезиб, меҳрибонлик билан жилмайиб қарап, музқаймоқ ейишга қистарди.

Столнинг нариги томонида ўтирган йигитлар ўз сухбатларига берилишган, Абдухалил Мансурга эгилиб, алланимани тушунтиради.

— Қаттиқроқ гаплашсангиз бўлмайдими? — деди Зулайҳо.

— Ие, сизларни бутуnlай унугтиб юборибмиз. Узр.

— Рост-да, оғзингиз галириб, бурнингиз эшиятти.

Абдухалил беғараз кулди.

— Сизнинг имтиҳонингизни гапираётгандик. Фулом Сайдовичнинг ўзи оларкан, — деди Абдухалил Гавҳарга қараб. — Имтиҳондан қўрқмаслик керак. Мана, мендан қиёс. Бир куни сопроматдан Валиевага имтиҳон топширганман. — У бошини қаттиқ-қаттиқ чайқади. — Бай-бай-бай, ўзи жинқарча бўлсаям шунаقا заҳар аёлки, худди Зулайҳо опангизга ўхшайди. Баъзан икковини адаштириб ҳам қўяман!

— Бўлди-е, бирам лоф қиласизки!

— Ҳеч қанақа лофи йўқ! Хонангизда ари кўплигини сездингизми, Гавҳар? Ўшалар Зулайҳо опангиздан заҳар заправка қилгани келади-да! Булардан йиғади-ю, бошқаларни бориб чақади.

Гавҳар зимдан Мансур билан Зулайҳога қаради. Иккаласи ҳам беғараз жилмайиб ўтиришар, Абдухалил бўлса ҳамон ҳикоясини давом эттиради:

— Хуллас, ўша Валиевага имтиҳон топширишга тўғри келиб қолди. Қаршисида ўтириб жавоб бериш у ёқда турсин, ёнидан ўтсам, юксак кучланишли трансформатор олдига бориб қолгандай бўламан... Барибир, йўли топилди. Аллақачон кўкариб чиқдан аммам иш бериб қолди. Имтиҳондан икки кун олдин деканатнинг эшигидан бундоқ мўраласам, Валиева чиқиб келяпти. Нарироққа ўтдим-да, кўл қовуштириб турдим. Ёнимга яқинроқ келганида таъзим қилдим. Ассалому алайкум, опажон, дедим қироат билан. Йўқ, бигиздай пошналарини тўғиллатиб ўтиб кетди. "Кўрмади-ёв!" — дедим ўзимча. Югуриб бориб олдига

үтдім-да, тағин салом бердім. Ингичка қошини чимириб тұхтаб қолди. "Үлдім!" — дейман ичимда. "Салом, менда ишиңгиз бормиди?" — деді. "Иш әмасу, мана шу, — дедім дудуқланиб, — аммамлар вафот этибдилар. Телеграмма келибди. Иложи бўлса, мендан имтиҳонни бугун олсангиз". Валиева ўйланиб қолди. "Қани телеграмма?" — деб қоладими деб юрагим така-пука! Йўқ, сўрамади. "Имтиҳонга тайёрмисиз?" — деді. "Қизиқ экан-ку, — дейман, тайёр бўлсам ёғон гапиармидим?" "ўқидим", — дедим бўшашиб. "Бўлмаса кечқурун келинг, математикларнинг имтиҳони тамом бўлганидан кейин сиздан оламан", — деді. "Хўп, опажон", — дедиму театрга югурдим. Бир жуфт билет чўнтақда! Кечқурун соат олтиларни мўлжаллаб келсам, имтиҳон бўлаётган аудиторияда ҳеч ким йўқ. Валиеванинг бир ўзи тирсагини столга таяб, икки кафти билан чаккасини қисиб ўтирибди. "Чарчабди, — дейман суюниб, — яшасин, чарчабди!" Секин эшикни очиб тағин бир марта салом бердім. "Келинг", — деди қошини чимириб. "Кечирасиз, опажон, сизниям овора қилиб куттириб қўйдим. Поездга билет олиб келдим, — дедим уф тортиб, — соат саккизда жўнайман". "Билет олинг", — деді. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўр нима! Шафқат тилагандай секин қараб-қараб қўйдим. Тикилиб турибди. Олдим. Бундоқ қарасам, етти ухлаб тушимга кирмаган саволлар. "Аммамлар раҳматли ўз онамдай эдилар", — дедим йифламсираб. Худо ҳаққи, ўша пайтда аммамнинг куни кеча ўлганига ўзим ҳам чиппа-чин ишониб кетдім, ўзидан-ӯзи кўзимга ёш келди. Валиеванинг раҳми келди шекилли, нардан-бери сўраб, уч қўйиб берди. Лабим ўзидан-ӯзи бир ёқда қийшайиб илжаяман. ўзингни бос, Абди, дедиму, раҳматни қуюқ қилиб ётоқхонага югурдим. Кўйлак-шимни дазмоллаб театр ёнига келсам, Зулайҳо опангиз илҳақ бўлиб фойеда турган эканлар.

— Ёлғонни ҳам сувдек ичасиз-да! — Зулайҳо кафти билан столни урди. — Иккаламиз ҳечам театрга тушмаганмиз.

— Шунақами? — Абдухалил ҳайрон қолгаңдай кипригини лирпиратди. — Бўлмаса бошқаси билан тушган эканман-да!

Бог устида құвноқ қаҳқаҳа янгради. Абдухалил парво құлмай давом этди:

— Иккөлашиб ичкари кирдик. Сигарет чекиб турсам, бирор орқамдан келиб: "Тутатиб олсам майлими, биродар?" — деди. Форма кийган лейтенант экан. "Марҳамат", — деб гуттурт узатдиму, қочишга жой тополмай қолдим. Ишонасизми, лейтенантнинг орқасида Валиева қошини чимириб турибди. "Нима бўлса-бўлди", дедиму яна бир марта салом бердим. Аммо бу сафар жуда сипо саломлашдим. "Салом, Васила Валиевна! Ҳа, томошага келибсиз-да! Дуруст-дуруст!" — дедим. "Сизнинг ҳам аммангиз ўлганмиди", демоқчи бўлдиму, қўрқдим.

— Бўлди! — деди Зулайҳо жиҳдийлик билан. — Энди дам олиш керак. Эртароқ кетайлик.

Гавҳар боғдан қүшдек енгил тортиб чиқди. Кўчаларда йўловчилар сийраклашиб, баланд-баланд акас япроқлари оромбахш тун шабадасига қучоқ очиб, қўшиқ айтар, узоқ-яқинда трамвай дугасида чақнаган ўт ялт-юлт этиб сўнарди.

Мансур Гавҳарнинг ёнида оҳиста юриб борар, Гавҳар унинг олисларга тикилган сокин кўзларига соринч билан қараб-қараб кўярди.

Ётоқхонага келгандаридан Гавҳар эртага имтиҳон оладиган домлани Зулайҳодан билиб олгиси келди.

— Фулом Сайдович ким?

Зулайҳо жилмайди.

— Қўрқманг. Яхши одам. Илмий ишлар бўйича ректор ўринбосари. Профессор. Талабчан, яхши домла.

Гавҳар анчагача ухлай олмади. У имтиҳондан қўрқмаса ҳам ҳаяжонланарди...

Шу кечада Мансур ҳам ухлаёлмади. "Гавҳар ҳаракатчан қиз. Яхши ўқиган. Лекин уч балл етмаса ҳам институтта киролмайди". Шу ўн кун ичида унга шунчалик суюниб қолдикни, энди ажралишни тасаввур ҳам қилолмайди. Йўқ, Гавҳар шу ерда, унинг ёнида бўлиши керак!

— Талъат "ёрдам бераман", деяпти-ку! — деди у пи-чиirlab. Лекин унинг ўшанда айтган гапи, Гавҳарнинг ранжигани ёдига келди-ю, ижирғаниб лабини тишлади. "Ни-

мага қайириб ташламадим? Ўзи дуч келган қизнинг кетидан югурдиган шилқим бўлса!"

...У эрта билан ювинаётганида ойнага қараб, уйқусизликдан кўзлари қизариб кетганини кўрди. "Майли, уйқудан қолиш талаба учун янгилик эмас".

Имтиҳон бораётган аудитория эшиги ёнида талабалар тўпланиб туришар, босинқи ғовур-ғувурдан бош айланарди. Гавҳар ҳаяжонланар, асабийлик билан ҳадеб уф тортарди. Мансур бўлса хотиржам жилмаяр, аммо Гавҳар унинг уйқусизликдан киртайиб қолган кўзларига, озғин чехрасига тикилиб, бетоқат бўлаётганини сезиб турарди. Нимагадир мана шу ҳаяжонли дамда ҳам Гавҳаринг вужудини мулойим бир ҳис чулғаган, ёнида Мансур борлиги учун суюнар эди.

— Норбоева!

Гавҳар сесканиб бурилиб қаради. Эшик тутқичидан ушлаб турган Талъат имо қилди:

— Келмайсизми?

Гавҳар Мансурнинг охирги гапларини эшитмади. Аммо шоша-пиша галираётганидан далда берадиганини тушунди.

У Талъатнинг қаршисига келганида эркакларга хос аллақандай, бошини айлантирувчи исни сезди. Ёки ўзига шундай туюлдими, эшик олдида бир зум тўхтаб қолди.

— Кираверинг! — Талъат "Кўркманг!" дегандай хушчақчақлик билан бош силкиди.

Хонага ҳаяжонли сукунат чўккан, салқин эди. Гавҳар қўрққаниданми, ҳаяжонданми, гандираклаб кетди-ю, сеқин-секин юриб, ўртадаги стол олдига борди. Дуч келган чиптани олди. Иккинчи қаторга бориб ўтирганидан кейин машинкада ёзилган саволларни ўқиди:

1. Жоуль-Ленц қонуни.
2. Резонанс.

Учинчи савол электромагнит майдони ҳақидаги масала эди.

Унинг вужудини осойишта илиқлик чулғади. Ҳаммаси ўзи билган, ёд қилиб юборган саволлар!

Устига гулдаста қўйилган стол ёнида қотма, ўрта яшар аёл билан сийрак соchlари оқарган, тўладан келган киши

үтиради. У қаршисида турган гулларга тикилиб хаёлга чўмтган, кўйлагининг юқори тутмаси ечилиб кеттан, кўкрагидаги оқиш туклар кўриниб турарди. "Фулом Саидович шу бўлса керак", деб ўйлади Гавҳар ундан кўзини олиб қочиб.

Талъат жимжит аудиторияда айланиб юрар, ҳар бир талабанинг тепасига галма-гал бориб, эгилганча шивирлаб гаплашарди. У секин-секин юриб Гавҳарнинг тепасига келди. Гавҳар шоша-пиша саволга жавоб ёзаркан, Талъатнинг кафти елқасига текканини сезиб, столга энгашди.

— Саволлар тушунарлими? — Талъат дўйстона жилмайиб Гавҳарнинг елқасидан кафтини олди. — Қийин эмасми?

Гавҳар индамасдан бош силкиди.

— Ким тайёр?

Профессорнинг йўғон овози жимжит аудиторияда гулдираб эшитилди. Ҳеч ким жавоб бермади. Гавҳар Фулом Саидовичга кўринишга қўрққандай бошини кўйи солди. Хона ичи тағин жимжит бўлиб қолди. "Энди чақирса чиқаман". Гавҳар саволларга ёзган жавобларини тағин бир марта кўздан кечириб, бошини кўтарди. Профессор Гавҳарнинг ўзига қараб ўтирганини кўриб, сўради:

— Тайёрмисан?

Гавҳар ўрнидан турди. Профессорнинг қаршисига келганида иккиланиб қолди. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттарроқ ҳаяжонланарди. Бир лаҳза кўз ўнги хиралашиб кетди-ю, стўлга оғир чўқди.

— Қўрқма, қизим. Нега қўрқасан?

Гавҳар унга бир қаради-ю, ҳорғин кўзларида оталарча меҳр учқунини сезди, аста хўрсинди. Майли, уч қўйса ҳам, "ёмои" қўйса ҳам майли! Мана шу бир оғиз сўзи учун Гавҳар ундан хафа бўлмайди!

У биринчи саволни ўқиди.

— Гапиравер, қизим... Йўқ, шошилмасдан гапиргин-да!

Гавҳар хаёлида чарх ураётган фикрларни тўплаб олиб, қайтадан бошлади:

— Биз электр токининг металларни ҳам, суюқлик билан газни ҳам иситишини биламиз. Мана шу иссиқлик миқдорини инглиз олими Жоуль билан рус олими Ленц

топган. — Гавҳар секин ўрнидан туриб бориб тажриба столидан ичига сув тўлдирилган шиша идишга темир пластишка туширди. Ишончли ҳаракатлар билан бир учи амперметрга уланган симни пластинкага теккизди-да, реостат тутқичини сурди. Профессор диққат билан кузатиб турганини сезиб, давом этди: — Агар токни икки марта оширсак, суюқликнинг ҳарорати икки ҳисса эмас, тўрт ҳисса ошади. Мабодо, темир пластинка ўрнига қаршилиги унивидан икки марта кўпроқ бошқа ўтказгич ўрнатсак, сув ҳам икки даража кўпроқ исийди. — У ҳаяжондан бир ютиниб олди-да, профессорга қараб қўйди. — Пластинкаларни ўзгартирмай, токни қанча ўтказиб турсак, суюқлик ҳам шунча кўп исийверади. Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажralиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори, ток катталитининг квадратига, ўтказгичнинг қаршилигига токнинг ўтиб туришига мутаносиб бўлади. — У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди.

Профессор формулага бир қараб қўйди-ю, тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, бош силкиди.

— Иккинчи савол нима экан?

Гавҳар бир лаҳза ўйланиб қолди-да, гап бошлади:

— Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Камертоналарнинг резонансланиши бунга яхши мисол бўла олади.

— Шошма! — столни кафти билан секингина уриб қўйди профессор.

Гавҳар чўчиб тўхтади. Тўғри айтатётган эди-ку!

Профессор жилмайди. Салқи қовоқларининг атрофида тугунчалар пайдо бўлди.

— Яхши, учинчи саволга ўт.

Гавҳарнинг кўнглидаги қўрқув ўрнини илиқ қувонч ҳисси чулқади. Шошилмасдан охирги масалани еча бошлади. Профессор ҳамон ундан кўз узмай гапини тутатишни кутиб турарди.

— Бўлдими? Қаердан бўласан?

Гавҳар айтди.

— Ота-онанг борми?.. Колхозда ишлашадими?

Гавҳар бош силкиди.

— Мактабингда яхши ўқитишган экан. Институтга кириб олсанг, янайм яхшироқ ўқи! Майда-чуйда нарсалар билан ўралашма. Энг мухими, ҳалол бўл! Ҳалол одам ҳаётда қоқилиши мумкин. Аммо унча-мунчага йиқилмайди. Уқдинми, қизим?

Гавҳар унга фарзандларча меҳр билан тикилди. Салқи қовоқлари ҳам, қонсиз юзлари ҳам азиз кўриниб кетди. "Неча баҳо қўйса ҳам хафа бўлмайман!"

— Аъло, — деди профессор хотиржамлик билан.

— Раҳмат, — Гавҳарнинг овози титраб эшитилди.

— Раҳматни менгамас, мактабда ўқиттан домлангта айт...

Қани, ким тайёр!

Гавҳар чиқиб кетаётганида эшик олдида турган Талъат секин шипшиди:

— Сиз бўлсангиз қўрқиб юрибсиз?

Гавҳар унга миннатдор қараб қўйди-да, йўлакка чиқди. Зулайҳо уни бағрига босиб, шундай маҳкам қучоқлаб олдики, анчагача типирчилаб, оғушида қолди. У ҳадеб Гавҳарнинг икки юзидан ўпар, сутонганидан кўзларидан ёш чиқиб кетган эди. Мансур жилмаяр, Гавҳарни энди кўраёттандай ошкора соғинч билан тикиларди.

— Кеч қоляпмиз, Зулайҳо, — деди у ҳамон Гавҳардан кўз узмай. — Сиз, Гавҳар, бугун дам олинг.

* * *

Бир вақтлар, қизалоқ пайтида Гавҳар ёз кечалари аяси билан айвонда ётар эди. Чигирткалар оҳиста чириллар, том тепасига келиб туриб қолган тўлин ой мўл-мўл нур сочар, шамолда силкинаётган дараҳт шохининг сояси ерда тўлғанарди.

— Ая, нимага кечасиям соя тушади-я? — дерди Гавҳар пи chirlab.

— Нур бор жойда соя ҳам бўлади, яхши бор жойда ёмон ҳам... — дерди онаси осойишта оҳангда... Рост айтган экан. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Нур билан соя ёнма-ён юраркан.

Гавҳар иккита имтиҳондан аъло олди-ю, математикадан ёзма иши билан иншоси "тўрт" бўлиб қолди. Математикадан "яҳши" олишига ўзи ҳам ишонмаган эди. Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираёттанида вақт тугаб қолди. Гавҳар икки жойда манфийлик белгисини мусбатлик белгиси билан алмаштириб юборганини йўлакка чиққанидан кейин фаҳмлади.

Адабиётдан "тўрт" олгани жуда алам қилди. "Шоҳи сўзана"ни мактабда ўзлари саҳналаштирган, Гавҳар Ҳафиза ролини ўйнаган, асар ёд бўлиб кетганди унга. Нима учун "беш"га илиномаганига ҳайрон қолди.

Охирги умид кимёдан эди. Агар шундан аъло ололмаса, тамом!

Охирги умиди ҳам пучга чиқади. Ростини айтганда, бу фанни ўзи ҳам унча ёқтирумас эди. Чипта саволларини ўқигандайдек қийналишини билди. Аммо бутун дикқатини тўплаб, иложи борича аниқ жавоб беришга ҳаракат қилди. Имтиҳон олаётган ёш аёл жавобидан қониқяптими-йўқми, ифодасиз юзидан билиш қийин эди.

— Билимингиз чуқур эмас, — деди у.

Гавҳарнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Аммо ўқитувчи опага ялиниб-ёлбориш, "кўшимча савол бера қолинг", дейишга ғурури йўл кўймади.

— Меҳнат стажингиз бўлмаса, институтга киролмайсиз, — деди ёш домла опа. Аввалги баҳоларингиз яхши экан. Сизга ачиняпман. "Уч" қўйсам, сизнинг ҳақингиз кетади, тўрт қўйсам — меники. — У бир зум иккиланиб турди-да, имзо чекиб, имтиҳон қоғозини Гавҳарга узатди.

— Раҳмат! — деди Гавҳар варақани олиб. Бу гапи ўқитувчига киноя маъносида эшитилганини эшик олди-га етганидан кейин англади. Аммо индамай чиқиб кетаверди. Мансур, Зулайҳо, Абдухалил унинг атрофини ўраб олишиди.

— Нима бўлди? — Зулайҳо хавотирланиб Гавҳарнинг кўлидан имтиҳон қоғозини олди.

— Уч. — Гавҳарнинг овози қуруқ эшитилди.

— Тўрт-ку! — Зулайҳо суюниб кетди.

— А?!

Гавҳар имтиҳон қоғозини Зулайҳонинг қўлидан юлқиб олди. Ҳозиргина елкасидан босиб ётган төр бирдан ағдарилди-ю, қувончдан энтикиб қолди. "Тўрт! Тўрт экан!" Атрофини ўраб олган талабалар, нимқоронги йўлак Зулайҳо билан Абдухалил, Мансур шу қадар гўзал кўриниб кетдики, севинчдан ёнган кўзлари билан атрофига жавдираб қолди.

— Тўрт экан! — деди қувонч билан пичирлаб.

• • •

Мандат комиссиясининг мажлиси қоронги тушгунча чўзилди. Неча кундан бери жонга теккан ғовур-ғувур бугун айниқса авжига чиққан, бирор кулар, бирор йигларди. Шифтдаги лампочкалар папирос тутунидан хиралашиб қолган, йўлак дим бўлиб кетган, лекин исми чиқса эшитолмай қолишидан чўчиб, ҳеч ким ташқари чиқмасди.

Зулайҳо маъюс бўлиб қолган, Мансур Гавҳарнинг кўзларига сокин тикилар. Абдухалил ҳазил-хузул қилмоқчи бўлар, аммо ҳеч ким қулоқ солмасди. Охиригача ўтиришди. Гавҳарнинг номи чиқмади. Ичкаридан навбатчи чиқиб, комиссия тамом бўлганини айтди...

Мансур шу кунгача ҳеч қачон ҳеч кимга ялинмаганди. Аммо шу тобда Гавҳар учун ҳар нима қилишга тайёр эди. Майли, уни институтдан ҳайдашсин! Гавҳар кирса бўлгани. Ўзи шу атрофда юрса, Гавҳар билан ёнма-ён юрса бўлгани!

Талъатнинг комиссия ўтаётган хонадан чиқишини кутиб турди-да, йўлақда кўриниши билан тўхтатди. Гавҳардан панароқ бўлиши учун бўш аудиторияга бошлаб кирди. У ҳеч қачон шунчалик эсанкираб қолмаган, ҳеч кимга шунчалик ёлвормаган эди.

— Талъат, дўстим, жон дўстим! Нима талаб қилсангиз, қилинг! Нима буюрсангиз, тайёрман. Фақат шу қизни олиб қолайлик. Яхшилигинги зни бир умр унутмайман, жон дўстим!

— Норбоевами?

— Ўзингиз тушунасиз-ку, ахир!

Талъат унга ачиниб бирпас иккиланиб турди-да, Мансурга эмас, бўм-бўш аудиториянинг бир бурчагига қараб гапириди:

— Деканатдан илтимос қилиб кўрай-чи...

Мансурнинг кўнглида умид учқуни ярқ этиб кетди. Агар шу масала ҳал бўлса, бу йигитни бир умр бошига кўтаради! Бир умр содик қолади!

— Жон дўстим, бир марта илтимос қилиб кўринг.

— Юринг-чи...

Улар йўлакка чиқишиди. Талъат Гавҳарнинг ёнидан ўтаркан, унга бир қараб қўйди-да, комиссия йиғилиши бўлиб ўтган хонага кириб кетди. Анчадан кейин эшиқдан мўрадаб, имлади:

— Юринг!

— Тезроқ боринг! — деди Зулайҳо пичирлаб. Мансур эса ҳозиргина Талъатта ялинганини Гавҳарга сездирмаслик учун ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қиласди.

Гавҳар кенг хонага кириб, ўртада тўхтаб қолди. Ҳар ерҳар ерда ўқитувчилар гаплашиб турар, ҳаво оғир эди. Бирдан унинг бу ердан чиқиб кетгиси, Мансурнинг қўлидан тутиб кўчага отилгиси келди. "Нима қиласди, ялиниб-ёлворадими, шафқат тилайдими?"

Талъат унинг билагидан секингина қисиб, бурчакни кўрсатди. Элликларга бориб қолган озғин киши бир қўли билан кўк духоба ёпилган столга таяниб, иккинчиси билан аллақандай ҳужжатларни варақларди. Қирра бурни устидаги кўзойнагининг нозик гардиши чироқ нурида ялтирас, чеҳрасидан қаттиқ чарчагани сезилиб турарди. "Декан шу бўлса керак". Гавҳар оғир-оғир қадамлар билан унинг ёнига борди. Декан асабийлик билан бошини кўтарди.

— Норбоевамисиз? Қишлоқ меҳнатидан қочиб келибсиз-да! — Унинг кўзойнак орқасидаги кўзлари кинояли қисилди.

"Меҳнатдан қочиб?!" Гавҳар бу ерга кирганига афсусланди. Нимага қочади? Иш қилиб ўрганмабдими? Ҳалиям бўлса кетаверади! Эҳтимол, уни бу ерга ўқишдан бошқа бир нарса — кучлироқ нарса олиб келгандир?

Гавҳар энди бурилиб кетай деб турган эди, декан сўради:

- Неча балл бўлганди?
- Йигирма икки, — деди Гавҳар бўғиқ овозда.
- Нима гап?

Гавҳар Фулом Сайдовичнинг йўғон товушини эшишиб, бурилиб қаради-ю, уялиб кетди. Уни кўрмай қолгани учун айбордордай бош эгиб хўрсинди.

— Йигирма икки балл олибди. Узокдан келган экан, — деди декан маслаҳат сўраган оҳангда.

— Асосий фанни яхши билади. — Фулом Сайдович Гавҳарга яна бир қараб қўйди. — Резервда қолдирса бўлмасмикан?

— Буни ректорат ҳал қиласи. — Юнусов ўйланиб қолди.

— Балки деканат тавсия қилса йўқ, дейишмас.

— Шундай қила қолайлик, — деди Фулом Сайдович хайриҳоҳлик билан.

Юнусов бир Гавҳарга, бир Талъатга қараб хуносасини айтди.

— Стипендия бермаймиз. Ётоқхона ҳам. Агар ўзини ҳар томонлама кўрсатса, кейинги семестрдан қабул қилиш имкони бўлиб қолар.

... Эшик олдида турган Талъат унинг қўлини маҳкам қисди.

— Қутлайман, студент!

Гавҳар унинг табассум қалқиган чехрасига тезгина қарди-ю, йўлакка отилди.

Ҳаммалари кўчага чиқишиганида Талъат Гавҳарга қараб жилмайди.

— Энди мени уялтириб қўймайсиз-да!

Гавҳар негадир хафа ҳам эмасди, хурсанд ҳам. Чироқларнинг ола-чалпоқ нури тўкилиб ётган йўлакдан индамай кетаверди.

— Уялтирмайдилар, — Гавҳар учун Мансур жавоб берди. — Раҳмат сизга, дўстим! — У бу сўзларни шу қадар миннатдорчилик билан айтдики, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам, Талъатнинг ўзи ҳам анчагина жим борищди.

Гавҳар ўқишига келар, аммо у билан ҳеч кўмнинг иши йўқ эди. Домлалар журналда унинг номини ўқимас, курсдошлари ҳам бегонасираб юришарди. Гавҳар парво қилмасликка уринар, бир чеккада ўтириб сабоғларни иштиёқ билан тинглар, яхши ўқишига ишонарди. Баъзида Талъат кўриниб қолар, яқин орада уни қабул қилиш ҳақида буйруқ чиқиши аниқлигига ишонтирас, юпатар эди. Гавҳар ҳамон Зулайҳоларнинг хонасида яшар, ўрнининг эгаси Саодат деган қиз тошкентлик бир қариндошлариникига кўчиб кетганди.

Гавҳар Мансур билан, Зулайҳо билан сұхбатлашганида, Абдухалилнинг қувноқ латифаларини эшийтганида тағин хупгчақчақ бўлиб кетар, ёлғиз қолганида эса бу ташвишларнинг тезроқ бир ёқлик бўлишини истарди.

Уч ҳафта ўқиганидан кейин пахта йифим-теримига ҳашарга чиқишлиарини эшитди-ю, енгил тортди. У қишлоқ ҳавосини соғиниб қолган, чарчагунча ишлагиси келар эди.

...Осмон фонусини қишлоқ устига илиб қўйган, чоратроф сокин ой нурига тўлган, пастак уйлар тор кўчаларга соя ташлаган, эрта кузнинг салқин ҳавосида гўзапоя иси, беда ҳиди анқирди. Қишлоқни ёнбағирлаб ўтган канал соҳилида қамишлар оҳиста шовуллар эди.

Тахталари фирчиллаб турган кўприк устида Мансур Гавҳар билан юзма-юз турар, уларнинг узун сояси сув устида қалқирди. Мансур ой нурида мудраётган қишлоққа суқланниб тикилар, илк куз нафасини тўйиб-тўйиб симиради.

— Қишлоқни қўмсаб қолган эканман... Ҳар йили пахтага чиқишимизни эшитсан, севиниб кетаман. Киши дам олади-да...

— Мен ҳам... бугун йўлга чиқишимиз билан енгил тортдим. — Гавҳар бошини қўйи солиб, оёриннинг учи билан кўприк тахтасини фирчиллата бошлади. Унинг киприклари ойдинда қоп-қорайиб кўринар, аллақандай сирли гўзаллик берарди чехрасига. "Яхши бўлди, — деб ўйларди Мансур ундан кўз узмай. — Шаҳарда курсдошлари олдида хижолат чекиб юрарди. Энди яхшироқ ишласа, институттга қабул қилишлари аниқ".

— Кетамизми? — Гавҳар бошини кўтарди. — Тағин, булар қаёққа кетишиди, дейишмасин. Зулайҳо опам уришиб берадилар.

Мансур мамнун жилмайди, Зулайҳо Гавҳарни ўз синглисида тергаётганидан, Гавҳар ҳам шунга кўнишиб кетганидан хурсанд эди.

Нотаниш қишлоқнинг тупроқ билқиллаб ётган кўчала-ридан юриб кетишиди. Мансур оёқларининг майин тупроққа юмшоқ ботишидан ҳузур қиласар, туфлисини ечиб олгиси келарди. Кўчанинг икки четида шовуллаб турган тераклар орасида ой уларга эргашар, олис-яқинда итлар акиллар эди.

Мансур боя ўйлаган гапини энди айтди.

— Мактабда ўқиб юрганингизда паҳтани яхши терар-дингиз-а, Гавҳар?

Гавҳар "нимайди" дегандек ҳайрон бўлиб қаради.

— Бу ерда ҳам яхши ишлаб, ўзингизни кўрсатсангиз, ёмон бўлмайди. Семестр тугамасидан ҳам институтта қабул қилиш тўғрисида буйруқ чиқиши мумкин экан, ҳали Талъа айтди. — Мансур бир зум ўйланиб, кўшиб кўйди. — Талъа бунақа нарсаларни ҳал қилиш йўлини биладиган йигит. Устига-устак, деканнинг жияни.

Гавҳар Мансурнинг кўзига термилиб хўрсинди:

— Сиз нима десангиз шу, Мансур ака! Юзингизни ерга қаратмайман!

Улар факультет талабалари келиб тушган мактаб биносига келганда чироқлар учмаган эди. Мансур деразадан ичкари мўралаб, йигит-қизларнинг қатор бўлиб сиқилишиб ўтирганини кўриб тушунди.

"Мажлис бўляпти. Декан ўтказяпти". Мансур бу одатларга кўнишиб қолгани учун хотиржам эшик олдига борди.

— Юринг. — деди Гавҳарга.

Гавҳар чўчиб, тўхтаб қолди. "Юнусов койиса-чи? Каерда юрган эдинглар, деса-чи?"

— Юрaverинг, — Мансур уни эшиқдан бошлаб кирди. ўртада Юнусов турар, кўзойнакларини чироқ нурида ялтиллатиб бошини сарак-сарак қилиб гапирав, деворнинг

түрт томонида қаторлашиб ўтириб олган талабалар чүркөтмай эшитишарди. Юнусов уларни күрди-ю индамади. Гавҳар жой излаб алангларкан, түғрида — уйнинг түрт томонида ўраб қўйилган тўшак устида ўтирган Талъатга кўзи тушиди. Талъат уни кузатиб турган экан шекилли, кўзлари тўқнашиши билан "бери келинг" деб имлади.

Гавҳар ён томонда Зулайхонинг чақирганини эшитди-ю, бурилиб қаради.

— Келинг, — деди Зулайҳо секин.

Гавҳар Зулайҳо билан Абдухалилнинг ўртасига ўтириди. Мансур ҳамон эшик олдида турар эди. Юнусов талабаларни жойлаштиргунча анча қийналган бўлса керак, чехраси ҳорғин, уст-боши чанг, куйиб-пишиб, қаттиқ, гапиради.

— Бу ер — фронт! Комсомолнинг шонли тарихи бор. Ўтюрак ёшлар колхозлаштириш йилларида фидойилик қилган, урушда душман пулемётига кўксини қалқон қилган. Урушдан кейин тўқайларда чивинга ем бўлиб янги ерлар очган! Сизларнинг олдингизда ҳам қаҳрамонона вазифалар турибди. Пахтазор фронти ғолибларни ёқтиради!

— Тушунарли, домла! — деди Абдухалил ўтирган жойида рўйдираб. — Фалаба қозонмагунча қўймаймиз!

Гавҳар кулиб юбормаслик учун лабини тишлади. Чиндан ҳам домланинг бу қадар тантанавор гапларни қалаштириб ташлаши ғалати эди. Абдухалил бунаقا ваъзларни кўп эшиттан бўлса керак, бемалол илжайиб ўтирас, ундан пиёз ҳиди анқирди: бутун уни ошпаз қилиб тайинлашган эди...

Юнусов эрталаб барвақт туришларини тайинлаб, чиқиб кетди. Талъат хонадан чиқиб бораркан, уларнинг ёнидан ўтаёттанида хушмуомалалик билан бош силкиди.

— Хайрли тун.

Гавҳар бу гап ўзига қаратилганини тушунди-ю, бошини кўтариб қарамади. Зулайҳо бу ерда ҳам Гавҳарни ёнидан жилдирмаган, иккаласи мактаб яқинида турадиган бир кампирникига жойлашишган эди. Гавҳар кичкина деразадан тўкилиб турган ой нурига тикилиб узоқ ётди. Анчадан кейин Зулайҳо йиғма каравотни гирчиллатиб унга ўтирилди.

— Ухланг, Гавҳар, эртага чарчаб қоласиз...

Бу кунларнинг ғалати гашти бор эди. Тонг палласи ёноғи қизарган уфқларга тикилиш ҳам, шудринг томчилари титраб турган момиқ пахталарни шоша-пиша териш ҳам, ўз хаёлларига эргашиб, пайкаллар оралаб юриш ҳам — ҳаммаси totли эди. Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, "барака" қидиришлар, фўзалар орқасига яшириниб олганча қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлар ҳам — ҳамма-ҳаммасида алланечук қувноқ, қайтиб келмас орзулар бор эди. Туш пайтлари хирмондаги бақдан тунука иси анқиб турган кружка билан муздек сув олиб, тишлари қамашиб кеттунча тўйиб-тўйиб ичишлар, илиқ паҳта уюмига чалқанча ётиб олиб, олам-олам нур сочаётган юмшоққина куз қуёшига тикилиш ҳам оромбахш эди. Ойдин оқшомларда қишлоқнинг сокин кўчаларида Мансур билан жимгина кезишлар, кечалари толиқиб, қақшашёттан оёқ-қўлларини ҳузур қилиб узатганча донг қотиб ухлашларнинг ҳам гашти бор эди.

Гавҳар ўзи териб, ариқ ичига ташлаган бир уюм паҳт устида чалқанча ётар, чигитларнинг елкасини қитиқлаётганидан роҳат қилас, аллақаёқдан қўлига тушиб қолган бир қарич ёввойи беданинг майин баргларини битта-битталаб юларди. Чуқур осмоннинг бир чеккасида қатлам-қатлам булувлар муаллақ тўхтаб қолган, духобадай қанотларини ялтиратиб гала-гала чуғурчуклар ўтиб қолар, фўза барглари орасида тушиб турган қуёш нури Гавҳарнинг қорайган чеҳрасида титрар эди. Юқори томонда — пайкал бошида бўлса керак, бир қиз қўшиқ айтар, бўғиқроқ, аммо ширали овози аниқ эшитилиб турарди.

Ўсма тортдим авайлаб қундуз қошимга,
 Не савдолар тушмади мени бошимга.
 Қундуз қошли бир йигит ўтди кўчамдан,
 Айтинг, бехабармикин, бедор кечамдан.

Шамол ашгула овозини адаштириб кетди. Гавҳар нафас чиқармай қулоқ сола бошлади. Шамол тарин шу томонга бурилди, бу сафар овоз жаранглаб эшитилди.

Үтли бир қараш билан ҳушимни олди,
Ишқ билмаган күнглимга лахча чүр солди.

Бир нафас жимлик чүқди-да, бояги бўғиқ овоз ғамгин давом этди:

Кундуз қошли йигитнинг ёри бор экан.
Ўша ёрин йўлига интизор экан...

Кейин яна жимлик чўқди. Гўза барглари ўйчан шитирлай бошлади. Гавҳар "турс-турс" урилаётган қадам товушларини эшитди-ю, пахта устида ёттан дуррачасини таниб ўрнидан турди. Ўн қадамча нарида, ўқариқ ичида Талъат турарди. У Гавҳарни кўриб суюниб кетди.

— Бу ёқдамидингиз?

Талъат далада ҳам оппок кўйлак кийиб юрар, шимининг дазмоли бузилмасди. Тез юрганидан бўлса керак терлаб кетибди, сочи елпигичдай ёйилиб тушиб, пешонасига ёпишиб қолибди.

— Ўтираверинг, — деди пешонасини артиб. — Кейин ички бир ҳаяжон билан жилмайди. — Қизлар-эй! Бирам ашула айтадики, одамнинг юраги зириллаб кетади. Қаёқдан топади бунақа ашулани?

Гавҳар биринчи марта унинг кўзига тик қаради. Биринчи марта бу қуралай кўзларда кўнгилга яқин самимият кўрди.

— Кеча тўқсон кило терибсиз... Яхши ишлайпсиз, Гавҳар. Деканга сиз тўғрингизда тагин бир илтимос қилиб кўраман. Овқатта юрмайсизми? Қани, этагингиз?

Гавҳар этакни ерга ёзди. Уюлиб ёттан пахтани икковлашиб босиб-босиб солишибди. Талъат бир кўтаришда орқалади-ю, зўриққанидан юzlари қизариб кетди.

— Қирқ кило бор шекилли, ўзиям.

Гавҳар жилмайди.

— Нариёқда тагин бор.

— Сизга ҳаммолчилик қилиш қийин экан, — Талъат ораси очиқроқ тишларини ярқиратиб кулди-да, энгашиб тез-тез юриб кетди.

• • •

Талъат даладан қайтиши билан Юнусов уни штабга ча-
киртириди. У лампочкаси хира ёнаётган хонага кириб, чой
ичиб ўтирган деканни кўрди. Юнусов қўлини стул суюн-
чиғига ташлаганча ёнламаси эшикка қараб ўтирас, стол
устида нон, печенье, қуолтирилган сут банкаси ётарди.

Талъат ўтириши билан Юнусов сўради:

— Ишлар қандай кетяпти?

— Яхши.

— Яхиги эмас! Деканнинг кўзойнак орқасидаги жаж-
жи кўзлари қисилди. — Мутлақо яхши эмас! Бултур бай-
роқдор эдик. Бу йил-чи? Факультетимиз институт бўйи-
ча бешинчи ўринга тушиб қолибди. Қани, факультетнинг
юлдузлари?!

Талъат деканнинг иш юзасидан ҳар қандай яқинликни
йиғиштириб қўйишини, талабчан, қаттиққўл раҳбар экани,
ҳеч кимни аяб ўтираслигини биларди. У Гавҳарни
эслади-ю, чехраси ёришиб кетди. Кўпдан бери кутиб юр-
ган қулай фурсат келди! Гавҳарни ҳам, деканни ҳам хур-
санд қиласа бўлади!

— Юлдузлар бор, — деди у Юнусовдан кўз узмай. —
Норбоева деган қиз юз килодан ошириб тेरяпти.

— Қайси у?

— Резервист қиз бор-ку... Бало қиз!

Юнусов қўлидаги пиёлага қараб ўйланиб қолди.

— Эртага ректоратдан комиссия келади. Тайёрланинглар.

Талъат чиқиб кетаётган эди, тўхтатди:

— Чақир, Норбоевани!

Талъат ташқарига чиқди. Тераклар орасидан баркашдек
ої чиқиб келар, салқин тушиб қолган эди. Талабалар бир-
бирига бақириб-чақиришар, товоқ-қошиқлар тарақларди.
Талъатнинг кўнгли хижил бўлди. "Ҳар йили биттадан
машъал чиқади. Бир ой-бир ярим ой кўттар-кўттар бўлади-
да, кейин сувга чўккандай дами чиқмай кетади". Нима
қиласин? У Гавҳарни кўз олдига келтириб хаёлан жилмайди.
"Кўзга яқин қиз-да, қурғур".

Теракзор орасидан Мансурнинг овози келди. Талъат зул-
мат қўйнига тикилиб қичқирди:

- Мансур?
- Талъатмисиз?
- Гавҳарни кўрмадингизми?
- Шу ерда.
- Келсин, домла чақирияптилар.

Ҳовли томонда бирпас жимлиқдан кейин тағин Мансурнинг овози келди.

- Боринг, мен кутиб тураман.
- Юринг, — деди Талъат Гавҳарга йўл бошлаб.

"Нима гап экан?" Гавҳар ичкарига кирмай эшик олдида тўхтади. Қоғоз титкилаб ўтирган Юнусов кўзойнагини олиб, стол устига ташлади-да, ўрнидан турди. Гавҳар унинг кўзлари у қадар баджаҳл эмаслигини, мулоийим жилмайшини энди кўрди.

- Ўтирмайсизми?
 - Раҳмат, домла, — деди Гавҳар уялиб.
 - Бугун неча кило тердингиз?
- Гавҳар айбдор одамдай астагина жавоб берди:
- Тўқсон етти...
 - Гап бундай, синглим, сиз ўзингизни кўрсатяпсиз, тез кунда сизни қабул қиласиз.

Гавҳар гапнинг охири нима билан тугашини кутаёттанини декан сезди.

— Эртадан бошлаб, юз эллик килодан терасиз. Бошқалар сизга эргашиши керак.

Гавҳар аввалига декан ҳазиллашяпти, деб ўйлади. Аммо бошини кўтариб қараганида, унинг жиддий тикилиб турганини кўриб ҳайрон қолди.

- Мен юз эллик кило теролмайман, — деди бўшашиб.
- Ёрдам беришади.

Гавҳар тушунмади.

- Ким ёрдам беради?

Декан бир зум ўйланиб қолди. Сўнг негадир Талъатга қараб гапирди:

— Ўттизинчи, қирқинчи йилларнинг ёшлари фидойи бўлган, ташаббускор бўлган. Ҳозирги авлод ҳам ўхшаши керак уларга. — Сўнг тағин Гавҳарга юзланди. — Шаҳарлик талабалар, пахта теришга қийналаман деса, тушунса

бўлади. Сиз қишлоқда ўсгансиз, ҳар йили қилиб юрган ишингиз...

— Шунақа-ку, — деди Гавҳар гарангсиб, — барибир шунча териш...

— Домла айтдилар-ку ёрдам беришади деб! — Талъат бир қадар тажангланиб дашном берди. — Сўнг овозини пасайтириб шипшиди. — Тезроқ ўқишга кириб олишини ўйласангиз-чи!

Гавҳар ташқарига чиққанида ҳам ҳеч нимани тушунмаган бўлса-да, институтга кириши тезлашишини ўйлаб кўнглида хушнудлик туйди.

— Фақат бир шарт, — деди Талъат. — Катта домла сизга ишонч билдирияпти. Буни оқлашингиз керак. Яна бир гап айтайми? — У овозини пасайтириди. — Ҳар битта факултетнинг ўз "машъали" бўлиши керак. Тушундингизми? Аммо буни ҳеч кимга айтманг! Ҳеч кимга! Ваъда берасизми?

Гавҳар индамай бош силкиди.

Дараҳт тагида турган Мансур қоронғида. Гавҳарнинг кўзига хавотирланиб тикилиб сўради:

— Тинчликми?

— Тинчлик. Қандай ишлаётганимни сўради.

Мансур елка қисди.

— Бошқалардан кам ишлаётганингиз йўқ-ку!

• • •

Талъат пахта хирмони устида ёнбошлаб ётар, бир чеккаси тутзорга тулашиб кетган пайкал бу ердан кафтдай кўриниб туради. Куз қуёши майн нур сочар, шудринингга ювинган далалар бодроқ қовурилган қозондай чатнаб ётган пахталарга тўлиқ эди. Тонг саҳардан ишга киришиб кетган қизларнинг ранго-ранг дуррачалари, йигитларнинг дўпписи, кепкаси кўриниб қоларди. Нариги пайкаlda терим машинаси гуруллаб ишлар, фидираклар остидан кўтарилиган енгил чанг бункерлар тепасида айлана-айлана, куз осмонининг бир чеккасига сингиб йўқолар эди.

Эрталабдан табелчи пахта пунктига кетди. Талъат ёлғиз қолиб зерикса ҳам пахта тераётган талабаларнинг олдига

бормади. Нима қиласи, ишдан қолдириб? Транзисторли радиосининг қулоғини бурай-бурай, керакли тұлқинни топди. Олис тоғ ва дengizлар оша мексиканчами, испанчами, күй янграй бошлади. Гитара гоҳ инграр, гоҳ тантанавор жаранглар эди.

Хар сафар гитара товушини эшилтганда уйғонадиган, унтуилаёзган ҳис тағин қалбини қизитиб ўтди.

Бирор үтмишини суюниб эслайди, бирор куюниб. Талъат ўша воқеаларни эслаганда суюнмайды ҳам, куюнмайды ҳам. Бир вақтлар күйди ҳам, ёнди ҳам - қарор топмади.

Отаси катта идорада ишлаганига қарамай, уни ортиқча әркалатмади, ўз йүлини ўзи топишга ўргатди. Рост, Талъат ўсган сайин оиланинг ташвиши ҳам ўсиб борар, дадаси билан онасининг ўртасида майда-чуйда жанжаллар авж олар эди.

Талъат мактабни медал билан тамомлади. Аммо ўша куни ёш күнгли илк бор синди. У синфдош дүстларини йиғиб, уйида зиёфат құлмоқчи эди, дадаси бир сүзде туриб олди:

— Мактабда хайрлашув кечаси бўлдими, тамом! Зиёфат бўлса кейинроқ, эсингни таниб олганингдан кейин киласан.

Онаси ўртага тушди. "Зиқнасиз, яккаю-ёлғиз ўғлингизнинг орзу-ҳавасига қулоқ солмайсиз", — деди. Аммо дадаси қулоқ солмади. Институтта кириш имтиҳонларидан ўтаётганида Талъатнинг күнгли тағин ҳам чўқди. Ёшлиқдан физикага қизиқар, онаси Юнусовга сுянарди. "Тоғанг бор, бемалол кириб ўқийверасан", деди. Ўша ёз оқшомларидан бирида Талъат институтта ҳужжат топшириб келса, уйда тоғаси ўтирган экан.

— Ҳали ҳам бўлса, тоғанг оталик қиласи, — деди онаси дадасига пичинг қилиб.

Отаси бу сафар ҳам қайириб ташлади:

— Менга қолса, институтта эшик қолиб, тешикдан кирмагани маъқул, — деди у Юнусовга. — Ўз билими билан кирсинг. Киролмаса ишласин!

Онасининг айтишича, Талъат дадасини уялтируди. Ҳамма имтиҳонлардан аъло олди. У иккинчи курсданоқ талаба-

лар орасида юлдуздай ярқ этиб күриниб қолди. Муттасил оширилган стипендия билан ўқиди, талабалар илмий кенгашига қатнаша бошлади. Институтта яхши ўқиди. Мана энди аспирантурага ҳам кирди. Илмий иши анча силжиб қолди... Аммо одамнинг омади ҳар доим ҳам юришавермайди. Ҳаётда нурли кунлар ҳам бўлади, қоронги дамлар ҳам... Ҳозир у қўл радиосида гитаранинг дилни орзиқтирувчи оҳангини тингларкан узук-юлуқ хотиралар ёпирилиб келди.

Ёшлик баҳорга, биринчи муҳаббат эса баҳор ёмғирига ўхшайди. Қачон ёғиши, қандай ёғишини ҳеч ким билмайди. Талъатнинг биринчи севгиси "индийский кино"га ўхшаб бошланган. Иккинчи босқичда ўқиёттанида кечқурун уйига қайтаётиб, одатдагидек троллейбусга чиқди. Троллейбус тиқилинч эди. Қандайдир бурилишда дугаси чиқиб кетдими, йўлидан бирор чиқиб қолдими, троллейбус кескин тўхтаган эди, у қалқиб олдинда турган қизг "ёпишиб" қолди. Димогита қандайдир нотаниш, дилни орзиқтирувчи атири ҳиди урилди. "Кўзингга қарасанг ўласанми, кап-катта йигит!" деди қиз бижир-бижир қилиб. Унинг чиройли қоши чимирилиб кетган, жаҳддан юзлари қизариб, қоворини солиб олган эди. Қизиқ, у шу ҳолатда ҳам ниҳоятда жозибали эди. "Кечирасиз, мен бехосдан", деди "кап-катта" йигит эсанкираб. Ишчилар шаҳарчаси бекатига етганида қиз троллейбусдан тушиб кетди. Табиийки, Талъатга қайрилиб ҳам қарамади. Аммо Талъат ундан ҳамон кўз узмас эди...

Қизиги шундаки, уларнинг иккинчи учрашуви ҳам шундай такрорланди. Фақат бу сафар Талъат қизга эмас, қиз Талъатга урилиб кетди. Танаффус пайтида Талъат иккинчи қаватга чиқиб бораётса, тепадан шошиб тушаётган қиз ортидан кимдир чақирганига андармон бўлиб бурилиб қаради-ю, Талъатга урилди. "Вой!" деди хижолат чекиб. Бир зум эсанкираб турди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Яна бир бор "вой!" деди. Аммо бу сафар ҳайратланиб эмас, қандайдир эрка оҳангда айтди. "Мана энди "раҷчӯт" бўлдик!" деди баттар кулиб. Буни қарангки, Ҳамидахон ҳам шу даргоҳда, фақат биология факультетида, учинчи

босқиңда ўқир экан. Йўллари бир бўлгани учун троллейбусда кўпинча бирга кетадиган бўлишиди.

Сўнг "Панорама"га кинога тушиб, охирги қаторга ўтириб олиб, ўпишадиган бўлдилар... Қизиқ, Ҳамидахон Талъатни умидсиз қилмас, аммо умидвор ҳам этмас эди. Қачон, қаерда кўришишни унинг ўзи айтар, бошқа пайтлари танаффусдами, кутубхонадами, кўришиб қолишса, танимагандек сипо бўлиб ўтиб кетар, Талъат сабабини сўраса, "ортиқча гап-сўзга тоқатим йўқ", деб силтаб ташлар, телефонининг рақамини ҳам айтмас эди.

Ёзги таътилга чиқишганида Ҳамидахон денгиз бўйига дам олишга кетаётib, Талъатнинг манзилини сўради. Ўша ёқдан хат ёзишга ваъда берди. Қайтгач, уни ўзи топиб олишини айтди. Шундагина Талъат бу қизни чин дилдан яхши кўриб қолганини англади. Бир ойгача ундан хат ҳам, хабар ҳам келмади. Кейин... тўсатдан таклифнома келиб қолди. Чиройли таклифнома... "Муҳтарам Талъатжон! Сизни... куни бўладиган висол оқшомимизга лутфан таклиф этамиз. Жасурбек, Ҳамидабону".

Талъат бунақа зарбага биринчи марта учрагани учун эсанкираб қолди. "Лутфан таклиф қилингган" "висол оқшоми"га бормади. Хаёлини ғалати ўй қуршаб олган, қачондир Ҳамидани учратиб қолса қандай аҳволга тушишини ўйлар эди.

Учрашишди ҳам... ўқишиш бошланишига бир ҳафта қолганида Талъат эстрада театрида машхур хонанданинг концертига тушди. Кунгирадор, залворли эшиқдан кириши билан Ҳамидага рўпара келди. Худди илк учрашувлардаги каби. Талъат гарансиб туриб қолган эди, Ҳамиданинг ўзи қўл бериб кўришди. Бирпас тикилиб турди-да, фоят самимий кулди. "Бечорагинам! Ҳега бунча озиб кетдингиз?! Чинданам яхши кўрамидингиз?" Сўнг Талъат эсини йигиб олмасидан фойе бурчагига қараб чакирди. "Жасур ака!" Сигарет чекиб турган башанг кийинган, озғин, аммо чайир, гавдали йигит яқин келиши билан Талъатга имо қилиб тушунтирди. "Бу киши Талъатжон. Менинг тутинган укам".

Талъат алланима деб ўлдираганча залворли эшиқдан чиқиб кетди. Қаёққа бораётганини ўзи билмас эди. Бир

маҳал қараса, "Зарафшон" ресторани олдида турибди. Унинг ичгиси, ҳамма нарсани унугиб, маст бўлгиси келар эди... Ҳамиданинг бояги гапи ҳамон қулоғи остида жарангларди. "Тутинган укам!" ўз укасига ўтириб юрадиган "опа"!

Футбол жамоасида, одатда захирада турадиган "запас" ўйинчи бўлади. Уни хоҳласалар майдонга туширадилар. Хоҳласалар захирада ушлаб тураверадилар. Ҳар эҳтимолга қарши! Демак, Ҳамидабону учун Талъат захирадаги ўйинчи бўлган. "Ҳар эҳтимолга қарши!"

У дераза ёнидаги столда ўтириб, ароқ буюрди. Онасинг меҳрибонлиги туфайли киссасидан пул аrimас эди. Бироқ ҳозир у буни эмас, шунча вақт Ҳамидабонута "запас" ўйинчи бўлиб келганини ўйлар, ўйлагани сайин гоҳ разаби, гоҳ, хўрлиги келарди...

Бир маҳал боши ғувиллай бошлаганида қандайдир жўшқин, одамнинг юрак-юрагини титратиб юборадиган оҳанг шуурига кирди. Беихтиёр бош кўтариб қаради. Зал тўридаги "эстрада супачаси"да уч-тўрт нафар хонанда бири гитара, бири "барабан", яна бири гармон чалар, айниқса гитаранинг дилларни титратувчи садоси минг оҳангда тебраниб, инграёттанга ўхшар эди. Шу пайт ичкаридан ҳарир қўйлак кийган қорасоч, қорақўз гўзал аёл чиқиб келди. Гитара садоларига жўр ҳамоҳанг шу қадар оташин рақс ижро эта бошладики, Талъатнинг оғзи очилиб қолди.

Раққосанинг қочиримлари нозик ва чиройли, аъзойи бадани баравар қимиirlар, одамнинг қонини гупуртириб юборадиган ҳаракатлар қилас эди. Талъат уларни лўлилар ансамбли деб ўйлади. Анча фурсат маҳлиё бўлиб ўтирида, гандираллагудек бўлиб ўрнидан турди. Куй ва рақс тутагач, супачага яқин борди. Одатда, ресторандаги ансамблни безовта қилиш тақиқланади. Зўр келса, сурбет хўрандани ташқарига улоқтириб юбора қолишади. Бироқ Талъат сурбетлик қилмади. Фақат раққосага яқин бориб, тили тутилгунча "бир зум меҳмони бўлиш"ни илтимос қилди. Раққоса унга яқин келиб, қўлини чап бикинига тираганча истеҳзоли табассум билан узоқ қараб қолди.

Шу туришда у ўзи минмоқчи бўлган "тойчоқ"ни чамалаб кўраётган чавандозга ўхшар эди.

— Бир минутга, — деди Талъат оғзидан гапи тўкилиб. — Атиги бир минутга... Илтимос...

— Кейин-чи? — деди раққоса.

У ёғига нима дейишни Талъат билмас эди. Раққоса яна бирпас қараб турди-да, "тойчоқ" ҳарқалай маъқул келди шекилли, овозини пасайтириб бир оғиз гап айтди:

— Эртага, ровно соат учда фонтан ёнида...

Зум ўтмай тағин гитара тилга кирди. Раққоса аввалгидан ҳам кўпроқ жунбушга соладиган ҳаракатлар қила бошлиди.

Эртаси айтилган пайтда Зуля (раққосанинг оти шунаقا экан) ваъда қилинган жойга келди. Сўнг "тойчоқ"-ни ўзининг шаҳар чеккароғидаги шинам безатилган учхонали квартирасига бошлаб борди. Ўзининг айтишича, уларнинг ижодий гуруҳи лўлилар эмас, қурама ансамбл экан. Асосан жаҳон куй ва қўшиқлари, рақсларини ижро этишпаркан.

Зуля чиндан ҳам тажрибали "чавандоз" экан. Талъатга кўп нарсаларни ўргатди. Яшаш қоидаларини ҳам. "Талгатчик, — деди бир куни. — Сен хотин зотига ишонма! Аёл киши хоҳласа қирқта эшак эмас, қирқта филнинг белини синдириб юборадиган макр ўйлаб топади... Ундан кейин Талгатчик, яна бир нарсани қулогингта илиб ол. Менинг ҳаётий шиорим шу. Сен ўзинг алданиб қолмаслигинг учун бошқаларни алда! Ўзинг хиёнатга йўлиқмаслик учун бошқаларга хиёнат қил! Бўлмаса "лох" бўлиб оёқ остида қолиб кетасан!"

Ҳамидабонунинг қилмиши ёдига тушди-ю, Талъат Зуля минг марта ҳақ эканини эътироф этди... Уйдагилар анчадан бери тўй тараффудида. Онаси "Қачон уйланасан, танлаганингни айт", деб тиқилинч қилади. Талъат аввал диссертация ёқлаб олиши кераклигини баҳона қиласади. Ростини айтганда чин дилдан ёқтирган одами йўқ!

У хирмонга ёнбошлаган кўйи ҳамон гитара садоларини тинглар, гоҳ Ҳамидабону "опа"сини, гоҳ Зулянинг ним коронги, сербезак хонасини эсларди. Албатта, энди кўп

нарсалар унугилди. Ишқ-муҳаббат, садоқат-вафо деган гаплар бачкана туюладиган бўлиб қолди. Зуля тўғри айтади. Сен алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Қиз бола дегани гулдек гап. Сен ҳидламасанг, бошқаси ҳидлайди, сен узмасанг, бошқаси узади... Гавҳарни биринчи кўргандәёқ хаёлига шу фикр келган эди. Чиройли, соддагина қиз... Анча вақтгача "ҳидлаб юрса" бўлади. Ўқишга кириши учун маълум шартларни адо этиши кераклиги яна яхши! Суянадиган тоғи ҳам йўқ. Биттаси анави Мансурми? Кўй оғзидан чўп олмаган оддий талабанинг қўлидан нима келарди? Хоҳласа, шунаقا қиласдики, Гавҳарнинг ўзи "Бирорвнинг ишига бурнингизни суқманг" деб жойига ўтқазиб қўяди ўша "Отелло"ни!

...Узокдан тракторнинг гуруллаган овози эшитилди. Талъат транзисторни ўчириб ўрнидан турди. Табелчининг ўзи майкачан бўлиб олиб, трактор ҳайдаб келар, иккита бўш тележка эгри-бугри дала йўлида сакраб-сакраб шалирар, фидираклар остидан чанг кўтарилар эди. "Кун тиккага келиб қолибди. Ҳадемай тушлик бўлади", деб ўйлади у пайкал оралаб юрган талабалардан кўз узмай. Узокда — тутзорлар орқасидаги кўчада "Газик" машинаси кўринди. Машина шу ёққа бурилди. "Ректоратдан комиссия келяпти". Талъат сирғалиб хирмондан тушди-ю, шимига ёпишган пахта толаларини қоқиб ташлади. Кескин ҳаракат билан сочини текислади.

• • •

Мансур эрта билан ўрнидан туролмади. Боши оғирлашиб кетгандай ёстиқдан кўтаролмас, қўл-оёқлари қақшар, кўзини юмиши билан туш кўра бошлар, аммо нима кўраётганини англай омасди. Гоҳ ердан бир қарич баландда муаллақ учиб кетаётгандай бўлади, гоҳ тубсиз жарликларга шўнгийди, сесканиб кўзини очади-ю, тағин ухлаб кетади...

У тушга яқин ўзига келди. Уй ичи қуёш нурига тўлган, жимжит эди. Мансур ёнига аланглаб, юмалоқланган кўрпастўшакларни кўрди. "Болалар кетиб қолишибди... Жуда уятли иш бўлдику-а! Келиб-келиб арзимаган баҳона билан

ҳам касал бўладими одам!" У икки кун аввал ҳамхона йиғитлар билан қишлоқ четидаги каналга чўмилишга борган, кеч кириб салқин тушиб қолгани учунми, чўмилиб чиққач бадани увишиб сесканган эди. Демак, сал шамолласа томоги оғриб, иситмаси кўтариладиган эски дарди яна қўзғабди. У ўрнидан турмоқчи эди, боши сирқираб оғриди. Ёстиққа ёнбошлаб, ташқарига қулоқ солди. Абдухалил гурсиллатиб ўтиң ёрас, дераза ортида чумчуклар чирқиллашар, шамолга эргашган терак хазонлари ҳавода пирпиради.

Мансур болалигида ҳам кўп касал бўларди. Биринчи қор ёғиши билан ўртоқларига қўшилиб, Хирмонтепага чиқиб кетар, кечгача чана уча-уча юзлари совуқдан ловиллаб уйга қайтарди. Аяси уни койиб-койиб жиққа ҳўл бўлиб кетган этигини, чопончасини ечиб олар, даров ўраб-чирмаб, танча ёнига ётқизиб кўярди. Мансур кечаси билан алаҳлаб чиқар, аяси ярим кечада туриб қайтадан чой қайнатар, гултожихўroz дамлаб ичиради. У ёз бўйи Мансур учун атайлаб ялпиз, сариқбош, исириқ, яна аллақанақа гиёҳларни йифиб юрар, "их" деса ҳозир ундан айрилиб қолаёттандай бошида минг парвона бўларди. Ҳозир ҳам у ёш боладай аясининг меҳрибонликларини қўмсади. Бирор эшитиб қолишидан чўчигандай, секин уф тортди-ю, қаддини ростлаб ўтириди.

Бир оздан кейин Абдухалил бир чойнак чой кўтариб кирди.

— Турдингизми, Мансуржон? — деди шангиллаб. — Гавҳар бечора аҳволингизни кўриб қўрқиб кетди! Зулайҳони айтмайсизми? "Ҳар балони сиз бошлайсиз, ўзингиз-ку, қишида музни тешиб чўмилсангиз ҳам балоям урмайди, Мансурни бошлаб боришга бало бормиди", деб менга ёпишади. "Ҳой, барака топгур, менинг чўмилишга вақтим борми, эртадан кечгача қозон кавлаб, сизларни боқиши билан овораман-ку!" десам қулоқ солмайди! Қани, манави чойдан иссиқ-иссиқ ичинг, бригадир Тўхташ ақанинг уйидан озгина асал олдириб келдим!

Бир-икки пиёла асал чойдан кейин Мансур ўзини анча енгил ҳис эта бошлади. Абдухалил каттакон тоғорада кар-

тошка олиб келиб, ёнига қўйди-ю қаламтарош билан артатуриб, тағин гапга кирища:

— Шу ошпазлиқдан озод қилсанглар, тағин бир марта ош қилиб берардим... ўз ёнимдан! Жуда жонга тегди! Сўфи азон айтмасдан тур, чой қайнат! Омбордан гўшт олиб кел! Овқат пишир, аравага ортиб далага бор. Тағин буларнинг димоқ-фирғони айтмайсизми! Худо ҳаққи, бир кунмас бир кун чўмич билан тушириб қоламан-да! Ўтган куни биринчи курсларга макарон шўрва олиб борсам, бир хонимча косачаларини қайтариб олиб келдилар. "Ҳа?" "Овқатингизнинг тузи йўқ, ўзингизга ўхшаб" эмиш!. "Ана туз! — дедим шўрхок ерни кўрсатиб, — тўйгунча ялашинг мумкин! Есанг ҳам бирор фиринг демайди".

Мансур кулиб юборган эди, тағин боши сирқиллади. Гуруҳдошлар Абдухалилни соғдиллиги, меҳнаткашлиги учун яхши кўради. Шу топда Мансур ҳам унга жилмайиб тикилиб ётар, Абдухалил бўлса парво қилмай ҳикоясини давом эттиради:

— Ўзингиз биласиз, мен гапирмасам туролмайман. Гаплашай десам, одимда одам йўқ. Кун бўйи атрофимда ўралашган қушлар билан гаплашаман. Мошхўрданинг қолган-қутганини ейища-да. Кечқурунлари Зулайҳо билан бундоқ ёзилиб гаплашай, кино-пинога борай десам, қозон ювиш керак.

— Қушчаларга от қўйиб олдингизми? — деди Мансур жилмайиб.

— От нимаси, оғайнни! Ўзи қанақа қуш деб сўранг! Чумчук билан қарғадан бошқасини танимайман! — Абдухалил бир нимани эслаб қолди шекилли, жойлашиб ўтириб олди. — Бир куни биофакда ўқийдиган бола билан баҳслашиб қолдик. Жасур деган бола. Нуқул билагонлик қилиб тинкани қуритади. Шуни бир боллагим келиб юради. Бир куни "Дунёдаги ҳамма қушларни биламан", деб мақтаниб қолди. "Йўғ-е, дунёда минг хил қуш бор, ҳаммасини қаёқдан биласиз" десам, "менинг отам орнитолог, мен билмайдиган қуш йўқ", деб туриб олди. "Бўпти, — дедим, — дунёнинг бир чеккасида эмас, ўзимизнинг Ўзбекистонда шундай қуш борки, сиз уни билмайсиз", дедим. "Баҳс бойла-

шамизм?" деди. Аканг қарагай худди шуни кутиб турғандим. "Бўпти, аммо битта шартим бор", дедим. "Қанақа шарт", деган эди, ётифи билан тушунтирдим. "Сиз биологсиз, демак, бу соҳани мендан ўн ҳисса яхшироқ биласиз. Шунинг учун сиз ютқазсангиз, ўн сўм берасиз, мен ютқазсам, бир сўм", дедим. Икковимиз қўл ташлашдик. "Ўзбекистонда шундай қуш борки, осмонда учеб кетаётганда оёғи битта бўлади, ерга қўнганда иккита бўлиб қолади, топинг-чи, бу қанақа қуш?", дедим. "Бунақа қуш йўқ", деди ҳафсаласи пир бўлиб. "Бор-да", деб туриб олдим. "Айтинг, билсангиз", деди. "Аввал ўн сўмни чўзинг-да" десам, ўн сўм чиқариб берди. "Қани, айтинг?", деб тиқилинч қилди. Тўққиз сўмни чўнтағимга солиб, бир сўм қайтариб бердим. "Бунақа қушни ўзим ҳам билмайман", дедим. "Орамиз очиқ, сиз ҳам ютқаздингиз, мен ҳам", деб кўзими ни лўқ қилиб туравердим.

Мансур боши оғришига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлиди.

— Йўқ, — деди Абдухалил, — тўққиз сўмга ўзини ҳам, бошка болаларни ҳам пиво билан сийладим. — У артилган картошкани тоғорага ташлаб бирпас ўйланиб турди-да, бирдан тишини ричиллатди. Қовоқларини уйиб пишқирди. — Мана кўрасиз, Мансуржон! Эрта-индин анави олифтага энасини кўрсатиб қўяман-да!

— Ким у?

— Анави Талъатта-да! — деди Абдухалил кўзлари чақнаб. Мансур унинг феъли нима учун айниб қолганини тушунди. Абдухалил Талъат билан чиқишолмас, отини эшитиши билан жини қуришарди.

— Кеча ўзи ҳам студент эди, — деди Абдухалил бўрилиб, — бугун хўжайин бўлиб олиб, менга ақл ўргатяпти. Қайси куни овқат олиб борсам, совиб қолибди, деб жанжал чиқарди. "Яна бир марта шундоқ қилсангиз, стипендиядан олиб ташлайман", дейди. Вой, сени хўжайин қилганни... — Абдухалил чапаничасига қалаштириб сўқди. — "Хўп, хўжайин!" — дедиму келавердим! Эртасига макарон жаркоп қилгандим. Аравага отни қўшиб, энг аввал уларга олиб бордим. Бу гал ҳам тихирлик қилиб, йўлимни

тұсди. "Нимага тушликни тез олиб келдингиз?" — дейди. "Эсингиз жойидами, Талъат, соатингизга қаранг, бирдан ошди, болалар оч ишлайверсінми?" — десам, қани күнса! "Зарари йўқ, одам қанча оч қолса, шунча яхши ишлайди, дуторнинг ҳам қорнини тешишмаса жарангламасди", — дейди. Қамчи билан қулоқ-чаккасига солиб юборай дедиму, ўзимни босдим. "Хўп, — дедим, — бўлмаса бугун сиз тушлик қилмайсиз!" Атрофимизни ўраб турган талабалар кулиб ётибди. Гапим алам қилди шекилли, аравага чиқиб термосни очди. "Аравани тез ҳайдабсиз, овқат аралаш-қуралаш бўлиб кетибди, эртагаёқ масалангизни деканатта қўямиз", — дейди. Болалар овқатланиб олгунча тишимни-тишимга қўйиб турдим. Ҳамма ишга тушиб кетгандан кейин отнинг қоринбогини еча бошладим. Тепамга келиб гўдайиб турибди. "Қарашиб юбормайсизми, оғайничалиш", — дедим силлиққина қилиб. Инқиллаб-синқиллаб хомутбогни ечди. Отни чиқариб, бир чеккага арқонладим. У бўлса тагин белини ушлаб, тепамда турибди. "Қани, кирмайсизми, нима қилиб турибсиз, оғайничалиш?" — дедим. "Қаёққа?" — дейди анқайиб. "Шу ёққа-да", — дедим икки шотининг ўртасини кўрсатиб. — От дам олсин, ўрнига сизни қўшамиз. Сиз ундан кўра ақдлисиз. Керак бўлса тез юрасиз, бўлмаса секин!" Кўзлари ола-кула бўлиб кетди. "Сен мени майна қилма!" эмиш. "Бўлмаса, сен ҳам мени майна қилма, — дедим. — Бир гал кеч қолдинг дейсан, бир гал тез келдинг, дейсан, муддаонг нима?!" Орқасига қарамай пайкалга жўнаб қолди! — Абдухалил нафрат билан қошини чимириди.

Мансур бу йигит ноҳақдикни ёмон кўришини, алам ўтса ҳеч кимни аяб ўтираслигини билгани учун юпатди:

— Майли, Абдухалил. Унга ҳам қийин-да. Шунча одамнинг кўнглига қараш осонми?

— Сиз ҳам қизиқсиз-да, Мансуржон! — Абдухалил чириган картошкани четта улоқтириди. — Ҳаммага ишонаверасиз! Бу ялоқи Гавҳарнинг атрофида бекорга пашшахурда бўлаёттани йўқ. Мени айтди, дерсиз! Сал ҳаддидан ошсанку, сиздан аввал ўзимоқ хотинчалиш башарасини пачақлаб ташлайман-а!

Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди.

- Ошириб юбордингиз. Гавҳар унақа қиз эмас.
- Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган! — У жимиб қолди. Деразага қараб, пичоқни тогорага ташлади. — Оббо, декан келиб қолди-ку!

Мансур эшиқдан кириб келаётган деканни кўриб, хижолатдан эсанкираб қолди. Юнусовнинг ортидан Фулом Сайдович кириб келди. Мансур баттар мулзам бўлди. Одатда, ҳашарга чиққан талабалар билан домлалар, декан келар, аммо институтнинг энг нуфузли проректори Фулом Сайдовичнинг ўзи ҳашарчилардан хабар олиши кам бўлар эди.

"Жуда ноқулай бўлди-да", Мансур ийманиб салом берди.

- Салом, ўғлим! — деди Фулом Сайдович, — Мазанг йўқми? Майли, қимирлама.

Мансур жавоб қилишга улгурмай тепасига Юнусов келди.

- Нима қилиб чўзилиб ётибсиз?

Мансур қизариб-бўзариб ростини айтди:

- Каналда чўмилгандим... Шамоллаб қопман.
- Баракалла! — деди декан кўзойнак ортидан қаттиқ тикилиб. — Урушда бўлганингизда эди, музлаган дарёдан кечиб ҳам шамолламасдингиз! — Шундай деб проректорга юзланди. — Нозик ойимдек ётишини қаранг! Ҳайронман, ҳозирги ёшларга, Фулом Сайдович!

Фулом Сайдович бир Мансурга, бир Абдухалилга юзланиб сўради:

- Қийналаёттанинглар йўқми? Овқат масаласида тақчиллик бўлмаяптими?

— Ташвишланманг, домла! — деди Абдухалил илжайиб.

- Овқатлар зўр. Хоҳлаган болага хоҳлаганча "дл" бера-ман! Қўшимча улуш.

— Баракалла! — деди проректор кулимсираб. Мансур боши сирқиллаб кетаёттанига қарамай ўрнидан турди. Декан истеҳзо билан қўл силтади:

- Ётаверинг энди!

Нарироқда турган Фулом Сайдович кексаларга хос бўлма-

ган чаққонлик билан илдам келиб, Мансурнинг елкасидан тутди.

— Ўтири-чи, болам! Вой-бўй, иситманг бор-ку. Шошма, — унинг кўзлари меҳрибонлик билан парпиради, — ҳозир тузатамиз! Менинг ҳам одатим шу: сал шамолласам дарров ётиб қоламан. Шунинг учун, — у пиджагининг чўнтағини кавлади, — эҳтиётимни қилиб юраман... Чой борми?

Эшик олдида турган Абдухалил дарров совуқ чой олиб келди. Гулом Саидович қофозга ўроғлиқ думалоқ доридан биттасини узатди.

— Қани, ичиб юбор-чи!

Мансур проректорнинг ўзи бефарзанд бўлгани учунми, талабаларга меҳрибон эканини кўп эшигтан эди. Энди ўзи ҳам кўрди.

— Раҳмат, домла! — деди оҳиста.

— Мана бунисини кечқурун ичасан, — профессор яна битта таблетка узатди. — Ўралиб ётсанг, эрталаб ҳеч нима кўрмагандай туриб кетасан.

Аммо Мансур ётмади. Ётолмади. Домлалар эшикдан чиқиши билан ўрнидан турди. Йўлақда профессорнинг босинқи овози эшитилди.

— Сиз, азизим, "ҳозирги авлод", "уруш", "фронт" деган гапларни кўп писанда қиляпсиз! Уруш кўрмагани учун ҳозирги авлод айбдор эмас! Кўйинг, кўрмасин ҳам. Сиз билан мен ким учун жанг қилдик? Мана шу авлод учунми, ахир! Кўнгилни кенг қилиш керак, азизим.

Мансур деканнинг жавобини эшигтмади. Ҳовлида машина гуруллади. Мотор товуши узоқлашиши билан этакни елкасига ташлаб ҳовлига тушди-ю, Абдухалилнинг койишига қарамай секин-секин далага қараб кетди.

* * *

Сумбула туғди. Канал бўйидаги қамишлар сарғайиб, таъзимга бош эгди. Сувлар тиниқлашиб, остидаги ўтлар кўриниб қолди. Осмонда шамолга эргашган мезонлар кезди, заъфарон хазонлар пирпиради. Унсиз куз шарпаси қаҳрабо ҳассасига таяниб, ер юзида кеза бошлади. Эрталаблари

қуюқ туман остида жунжиккан пахтазорга кириш кишини сескантирадиган бўлиб қолди.

Гавҳар ҳамон аввалгидай ишлар, аммо энди меҳнатининг "натижаси" икки ҳисса кўпроқ ёзилар эди. Биринчи марта юз саксон кило пахта тердим, деганида Зулайҳо уни бағрига босиб эркалади. Ўзини бунчалик қийнамаслиги ни тайинлади. Кейин... шубҳа билан қарай бошлади. Ундан кейин аллақаңдай бегонасираб қолди. Йўқ, у ҳали ҳам аввалгидай меҳрибон эди-ю, аммо ниманидир айтолмаётганидан хижолат бўлаётгандай кечқурунлари кам гаплашар, иш тўғрисида гап бошланса, мавзуни бошқа томонга бурарди.

Гавҳарнинг ўзи ҳам бундай гаплардан юраги безиллар, аммо қочиб кутулоғасди. "Илфор"лиги ҳақида аввал курсдошлири орасида гапиришди, кейин "ташаббуси"ни бутун факультетта ёйишди. Юнусов билан Талъат кўпчилик ўртасида унинг номини тилдан қўймайдиган, бошқаларни ундан ўрнак олишга ундейдиган бўлиб қолди.

Йигирма кун ичидагавҳарнинг кўзлари киртайиб, озиб кетди. У одамлардан ўзини олиб қочар, камгал, одамови бўлиб борарди. Ҳамма унга бегонасираб қараётгандай, орқасидан пицирлаб гапираётгандай эди. Фақат Мансур ҳамон ўзгармаган, ҳамон Гавҳарни аввалгидай авайлар, оқшомлари узоқ-узоқ суҳбатлашарди...

... Шу куни Гавҳар ланж бўлиб уйғонди. Унинг руҳи тушиб кетган, нимадан хафалигини ўзи ҳам билмас, лекин ҳеч ишга қўли бормасди. Пайкалга тушгандан кейингина ланжлиги йўқолди. Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кеттанига, иссиқ кофтасининг енги кўкариб қолганига парво қилмай чаққон ишга киришди. Пахталар унинг нозик бармокларига илашиб чиқар, чаноқлар силкиниб қоларди. У энгашиб олганча тез-тез ишларкан, уйга ёзган хатларига жавоб келмаганини эслаб, кўнгли хижил бўлди. Мандат комиссиясининг мажлиси бўлиб ўтган куниёқ институтта кирдим, деб ёзган, аясини чўчитмаслик учун Мансур акаси ҳам ўзи билан бирга эканини айтган эди. Гавҳар аяси билан дадасини, Фиёс акаси билан Фотима-Ҳусанларни ўйлаган сайин соғинч кучаярди.

Кун тиккага келиб қиздира бошлади. Гавҳар кофтаси-ни ечиб, бир туп баланд фўза учига илаёттан эди, хирмон томондан Абдухалилнинг овози гулдуради:

— Обе-е-ед!

Бир тўда талабалар аллақачон хирмон бошига бориб олишган, бошқалар терган пахтасини орқалаб ўқариқдан турнақатор тизилиб кетишарди. Гавҳар толиққанини энди ҳис қилди. Боядан бери терган уч уюм пахтасини этакка зичлаб жойлади-ю, юкнинг оғирлигидан икки букилиб, тарози томонга юриб кетди. Хирмонга яқинлашганида қадамлари секиналаша бошлади, этикнинг вазминлиги яна сезилди. У юкни тепаликка олиб чиқолмаслигини билар, аммо тўхтагиси келмасди. "Майли, барибир етаман!"

У тиришиб-тирмашиб хирмонга чиқа бошлади. Катта-кон темир тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб тушди.

— Бунақа оғир кўтарманг-да! — У Гавҳарга қўл чўзди.

— Керакмас, ўзим... — Гавҳар яна икки қадам босди. Энди у қўлларининг томири тортишиб, оёқлари қалтирай бошлаганини сезиб туради.

— Бу ёққа беринг! — Талъат унинг елкасидан этакни олди. Бир силтаб орқалади-ю, тез-тез юриб тарози тарафга кетди.

— Қирқ бир кило, — деди этакни тарозидан тушириб.

— Ҳаммаси бир юз икки бўлди!

Гавҳар унга қарамасликка ҳаракат қилиб пахтани ағдарди, бир чеккада турган косасини олиб, бақдан сув қуийб ювди. Йигит-қизлар навбати билан Абдухалилнинг ёнига келишар, у бўлса ҳар гал косани тўлдирган заҳоти "Следующий!" деб бақириб қўярди. Ҳавода мошхўрданинг хушбўй иси анқир, талабалар чекка-чеккага ёнбошлаб овқатланишарди.

Гавҳар билинтирмай ютиниб қўйди. Навбати билан бориб индамай идишини узатди. Терлаб-пишиб кетган Абдухалил бошини кўтариб жилмайди.

— Ҳорманг, Гавҳар!

— Саломат бўлинг, — деди Гавҳар секин.

— Рекордчиларга бир эмас, иккى ҳисса мошхұрда бераман! — Абдухалил унинг косасига бир бўлак гўшт ташлади.

Гавҳар хижолатдан қип-қизариб ён-верига аланглади. "Рекордчи", "илғор" деган сўзлар энди унга ҳақоратдай туюлар, ҳар гал шу сўзни эшитса этлари жимирилашиб кетарди. Унинг кетидан навбат қутиб турган паст бўйли, сап-сариқ қиз лабини бурди. Гавҳар бу қиз билан курсдош бўлса ҳам ҳали яхшироқ танишиб олмаган, отини ҳам билмасди. Қиз ошкора пичин қилди:

— Албатта рекордчи бўладилар-да! Гавҳар чиройилилар!

Гавҳарнинг кўнгли бузилиб кетди. Ўз-ўзидан қўллари титрай бошлади. Косани ташлаб юбормаслик учун бурилиб кетаётган эди, Талъат билан тўқнаш келиб қолди. Афтидан, у ҳозирги гапни эшиттан, ранги қув ўчиб кетган эди.

— Тўхтанг! — деди у Гавҳарга. Кейин Абдухалилнинг тепасига келди-да, чўмични бандидан маҳкам ушлади. — Шошманг, ҳозир нима дедингиз?!

Абдухалил қаддини ростлаб, бир Гавҳарга, бир Талъатга қаради.

— Кимга?

— Норбоевага... — Талъат лабини қимтиб таъкидлайди. — Сиз... умуман ақлингиз етмаган нарсаларга аралашманг, тушундингизми?

Абдухалилнинг сарғиши қошлари уюлди. Пишқириб, чўмични тортиб олди-да, паст, таҳдид оҳангида шипшиди:

— Боринг! Тошингизни теринг! Ақлим еттани учун гапирияпман!

Гавҳарнинг томоги фиппа бўғилиб қолди. Секин-секин юриб хирмондан тушди-ю гўзапоялар орасига кириб кетди. Чўккалаб олганича овқатни тўкиб ташлади. Мошхұрда суви ариқнинг қатқалоқ бўлиб ёрилган тирқишиларига сингиб кетди. Мош, гуруч донлари битта-биттадан терилиб қолди. У ариқ ичига мук тушганча кафтлари билан юзини тўсиб олди. Йиғлагиси келар, аммо йиғлай олмасди.

"Нима бўлялти ўзи? — У бошини қатқалоқ ерга яна ҳам қаттиқроқ босди. — Кимга айланиб қолдим?!"

Бир маҳал елкасига аллаким кафтини қўйганини илграб, бошини кўтарди. Абдухалил унинг устида эгилиб турар, кўзлари айбдорона жавдирарди.

— Кечиринг, синглим, — у нима дейишини билмай пешонасига тушиб турган сарғиш соchlарини тутамлади. Ичи тўлиб кетди шекилли, овозини баралла қўйиб юборди. — Хафа бўлмагин энди, синглим! Мен анави олифатни сўқмоқчи эдим. Қани, юр, бирга овқатланамиз.

Гавҳар билагини унинг қўлидан тортиб олди. У шу топда бир оғиз гапирса йиглаб юборишини билар эди.

— Мендан хафа бўлдингми?

— Мен сиздан хафа эмасман! — Гавҳар этакни елкасига ташлаб, пайкал ичига югуриб кетди. Ўқариққа етгунча тўхтамади. Кенг, зах ариқ ичига этагини ёзи-ю чалқанча ётиб олди. Қовжираб қолган фўза барглари шамолда силкиниб ҳазин шилдирар, аллақаерда терим машинаси гувулларди. Осмоннинг бир чеккасида самолёт кўринди. Қуёш нурида олмосдай ялтираганча, орқасидан тўзонли из қолдириб ўқдай учиб борар, момик булуларнинг патини тўзитиб олга парвоз этар, аммо овози эшиги мас эди. Гавҳар самолёт кўздан ройиб бўлгунча тикилиб ётди.

Хирмон томондан элас-элас товуш келди.

— ...а-а-р-р! Гавҳар-р!

"Талъат чақирияпти! Нима, малайманми? Керак бўлса ўзи топсин?"

У индамай ётаверди. Анчадан кейин гурс-гурс қадам товушларини эшитиб ўрнидан турди. Баланд фўзапояларни қўли билан эга-эга шу ёққа келаётган Талъатни кўрди. У ёлғиз эмас эди. Кулранг шляпа кийган, қора кўзойнек таққан, гавдали бир киши ариқ ичидан Талъат билан ёнмаён келарди.

— Танишинглар! — Талъат яқин келиб гавдали кишига уни кўрсатди. — Факультет юлдузи Гавҳар Норбоева шу киши бўладилар. Кунига юз саксон, икки юз килодан теряптилар. — Кейин нотаниш кишига имо қилди, — булар вилоят газетасидан келибдилар. Марҳамат, ўртоқ Нуридинов!

Гавҳар нотаниш кишининг фотоаппаратига эътибор бер-

маганди. Талабаларнинг ярмида фотоаппарат бор, кунора суратта тушиб туришарди... Гавҳар Нуриддиновнинг мухбир эқанини энди билиб, уялиб кетди.

— Йўқ, мен тушмайман! — деди хижолатдан қизариб.
— Бошқалар ҳам бор-ку!

— Бошқалар ҳам тушади. — Мухбир қора кўзойнагини кўлига олиб, аппаратини филофдан чиқарди. Одамларнинг камтарлигини кўравериб, кўнишиб кетган бўлса керак, Гавҳарнинг қаршидигига қарамай, икки марта суратта олдию, раҳмат айтиб бурилиб кетди.

Талъат мухбирнинг кетидан қараб турди-да, узоқлашганидан кейин бир дона хом кўракни юлиб оласини ёрди.

— Шу одатингиз қолмади-да, Гавҳар! "Икки юз кило термайман, суратта тушмайман!.." Қизиқсиз-да...

Гавҳар унга зимдан қаради. Талъат табассумли кўзларини кўракдан узмай, оппоқ, нам пахтани ипдай чўзиб-чўзиб суғуриб оларди. Гавҳар ҳар сафар унга қарамасликка ҳаракат қиласа ҳам, нимаси биландир бошқалардан ажралиб турадиган бу йигитга бир лаҳза термилиб қолганини ўзи ҳам билмас, кейин ўзидан-ўзи ғижиниб кетарди.

— Курсдошларимни алдаганим етмайдими? Энди газетани ҳам алдайманми?

Талъат кўракни улоқтириб юборди. Ҳамон кулиб турган кўзлари билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.

— Ҳозир бир гап айтсан, тагин йўқ дейсиз! Кечқурун туман марказида кимё факультетининг талабалари билан учрашув бор, — Талъатнинг кўзларига жиддият чўқди. — Сиз ҳам сўзга чиқасиз. Декан айтди.

У Гавҳарнинг жавобини кутмай кескин бурилди-ю, юмшоқ ерни туфлиси билан чуқур-чуқур босиб юриб кетди.

* * *

Улар тош кўчада ёнма-ён келишарди. Чодир тутган ой сарғиши нур сочар, олис пайкалларда гуруллаётган терим машиналарининг чироқлари ялт этиб кўриниб қолар, кейин тагин бурилиб кетар, далалар устида серташвиш куз ҳаёти

давом этарди. Аллақаерда бедана сайрар, подадан адашган сигир маърар, оёқлар остида юмалаган тош тун сокинлигидә қаттиқ шарақларди. Талъатнинг юзи чекаёттган сигаретининг ялт этган қизғиши чүғида ўқтинг-ўқтинг ёришиб кетарди. Гавҳар эса тез юриб борар, ҳозир тугаган мажлис кўз ўнгидан кетмасди. Чироклар нурига чўмган кенг зал, нотаниш чеҳралар, икки-уч оғиз сўз, қарсаклар... У шундан бошқани эслай олмайди. Нима деди? Кимларни гапирди? Гурухдаги илфор йигит-қизларнинг номини айтди. "Ўзим ҳам кунига икки юз килога яқин пахта тераман", деди. Бўлди!

— Зўр экансиз-ку, тағин сўзга чиқиши билмайман, дейсиз!

Гавҳар хаёллари тўзиб Талъатга ўтирилиб қаради. "Нимани ўйлаётганимни қаёқдан билди бу?"

— Яхши гапирдингиз... Фақат машина учрамагани чатоқ бўлди-да. Аксига юради ўзи. Ҳар куни пунктга пахта топширган машиналар қайтарди-я!

Гавҳар бу сафар ҳам жим кетаверди.

Уч-тўрт қадам юргандан кейин Талъат хавотирли оҳангда гапирди:

— Қаранг, Гавҳар, ҳавони булут ўрайпти. Одамларга жабр бўлади-да... Пахтага ҳам. Бир кун ёмғир ёғса, пайкала бир ҳафтагача машина тушолмайди.

Гавҳар осмонга қаради. Чиндан ҳам ҳавога оқиш булатлар ёйилган, баданга чиққан ярадай қизғиши тус олган ой осмоннинг қоқ ўртасида қотиб қолган эди.

— Ишқилиб ёғмасин-да, — деди у секин.

— Биласизми, Гавҳар, авваллари мен пахтага чиқишидан кўрқардим. Тошкент мактабларида ўқувчилар ҳашарга чиқиши масди. Жуда зарур бўлиб қолса ён-атрофдаги колхозларга дам олиш кунлари чиқиб келардик. Ўшанда ҳам бир амаллаб чиқмай қолардим...

Гавҳар Талъатнинг хўрсинганини эшилди.

— Ўшанда ўртоқларинг билан бир-икки ой ёнма-ён яшаш қанчалик яхши бўлишини билмас эканман...

Гавҳар Талъатнинг ўқинч билан гапираётганини сезди.

— Энди билдингизми?

— Ҳа, энди яхши биламан. Ҳамма нарса ҳам йўқолганидан кейин азиз бўлади. Мана, сиз ҳозир талабасиз. Талабаликнинг қадрини билмайсиз. Беш йил кўз юмиб-очгунча ўтиб кетади. Ундан кейин шу йилларнинг қадри билина бошлайди.

Ярим соатчадан кейин қишлоқقا кириб келишди. Ўйлар жимжит, ҳамма уйқуга кетган, чироқ кўринмасди. Мактаб ёнига етиб қолишганида, тор кўчадан чиқаверишда девор тагида турган шарпани Гавҳар биринчи бўлиб кўриб қолди-ю сесканиб кетди.

— Анави итми, Талъат ака?

Девор панасидаги шарпа ириллади. Каттакон қоп-қора ит тупроқ чангитиб бирдан олдинга ташланди. Гавҳар тисарилиб-тисарилиб Талъатга урилди. Итнинг фужанак бўлиб олганини ҳам, бир сакраб чеккага ўтиб кетганини ҳам кўрмади. У қўрқувдән дағ-дағ титрар, юраги гурсиллаб урарди.

Тўсатдан унинг лабларига илиқ нафас урилди. Биринчи марта физикадан имтиҳон топшириш учун эшиқдан кириб кетаёттанида Талъатдан анқиган эркакларга хос, бошни айлантириб юборувчи исни туйди диморида. Талъат унинг елкаси оша эгилганча узок, эҳтирос билан ўпди. Гавҳар унинг оғушида қолган, қимирилай олмасди. Талъатнинг қайноқ лаблари бир зум узоқлашди-ю, аста пичирлади:

— Яхши кўраман сени!

Ўша лаблар яна чанқоқлик билан ўпа бошлади. Гавҳар кўзларини чирт юмиб бир лаҳза эсанкираб турди-ю, дафъатан Мансурнинг ишонч, меҳрибонлик билан қарашлари кўз олдига келиб, кучи борича силтаниб, Талъатнинг оғушидан чиқди. Югуриб кўчанинг ўртасига бориб олдида, ғайрилиб қарамай чолиб кетди. Тупроқ тўп-тўп қилар, оёғининг тўпифига урилиб, туфлисининг ичига тўлиб чиқар, аммо у тўхтамас, орқасидан Талъатнинг чақирган товшини эшитган сайин қаттиқроқ югурад, терлаб кеттанди. Зим-зиё кўчанинг икки четидаги тераклар шовуллар, яқин жойда ит акиллар, лекин шу топда Гавҳар ҳеч кимдан чўчимас, фақат бу ердан кетгиси, тезроқ кетгиси келарди.

Кампирнинг ҳовлисига етганидагина ўзини босиб олди. Зулайҳони уйғотиб юбормаслик учун эшикни аста очиб қоронги хонага кирди. ўз каравотига ўтириб туфлисини ечаётган эди, Зулайҳонинг хўрсинганини эшилди.

— Қаёқда эдингиз?

Гавҳар унинг ухламай кутиб ётганини овозидан билди. У чироқни ёқмаганига хурсанд бўлар, Зулайҳонинг кўзла-рига кўринишдан қўрқарди.

— Кимё факультетининг талабалари билан учрашув ке-часига бордик.

— Бир оғиз айтиб кетсангиз бўлмайдими? Мансур уч марта сўраб чиқди. Ўтириб-ўтириб ҳозир кетди.

"Мансур! Мансур... Менинг Мансур акам!"

Гавҳар энтикиб кетаёттанини яшириш учун кўрпага бур-каниб олди.

— Ким билан бордингиз? — Бу сафар Зулайҳонинг овозида зарда бор эди.

Гавҳар лабларини маҳкам тишлаб, бир нафас индамай турди-да астагина:

— Талъат ака билан, — деди.

— Анави олифта-куруқ биланми? — Зулайҳо жимиб қолди. Алланимани ўйлади шекилли, армонли оҳангда га-пирди: — Ўзгариб қолдингиз, Гавҳар!

Гавҳар унинг ўрнидан туриб, ўтириб олганини сезди-ю қимирламай ётаверди.

— Қулоқ солинг, — деди Зулайҳо хўрсиниб. — Мен сизга насиҳатгўйлик қилмайман... Ростини айтяпман... Одам баъзида бир бор нотўғри босган қадами учун умр-бод жавоб беради. Ҳаммасини сезиб юрибман. Талъатни беш қўлимдай биламан. Рост, илмли йигит. Лекин сиз ўйла-ган одам эмас, бунаقا йигитлардан узокроқ юрган яхши. Тағин мени йўлдан уряпти деб ўйламанг. Сизни яхши кўрганим учун айтяпман. Ўрнингизда мен бўлсам, Ман-сурни ҳеч кимга алишмарсидим.

Гавҳар қаттиқроқ бурканниб олди. Кўрпа астарини тиши-лай бошлади. Ўз-ўзидан нафратланиш деган туйфудан лар-зага келган вужуди қалтираб кетди.

У Мансурни Талъатга алишармиди? Мансурни-я! Бу-

нақалардан мингтаси Мансурнинг тирнорига садақа бўлиб кетмайдими!

Зулайҳо ҳамон алланималарни куйиб-пишиб гапирар, аммо энди Гавҳарнинг қулоқлари том битиб қолган, нафаси қисилиб борарди.

— Бўлди, — деди у кўрпага янаям маҳкамроқ бурканниб. — Бўлди, гапирманг!

Зулайҳо яланг оёқлари билан полни чип-чип босиб, унинг тепасига келди. Силтаб, кўрпани олиб ташлади. Гавҳар чўчиб турди-ю, гужанак бўлиб ўтириб олди. Зулайҳо унинг ёнига оҳиста чўқди. Елкаларидан қучоқлади.

— Жиннингинам! — деди меҳрибонлик билан. — Шунақа соддасизки, шунақа яххисизки...

Гавҳар индамай қоронғи бурчакка тикилиб ўтираверди.

— Мендан аразладингизми? — Зулайҳо унинг иягидан аста ушлаб ўзига қаратди. Гавҳар унинг жилмайиб турган чеҳрасини фира-шира кўрди-ю, кўзларини олиб қочди. — Гавҳар... сиз соғдилсиз, ёшсиз, ҳаётда адашманг, дейман-да...

Гавҳар Зулайҳонинг гаплари самимий эканини ҳис қилган сайин Талъатнинг бояги қилиги хаёлида жонланиб, ўзини ўзи ёмон кўриб кетар эди... Орага узоқ сукут чўқди. Сўнг Зулайҳо тўсатдан сўраб қолди:

— Гавҳар, тўғрисини айтинг. Кунига шунча пахта тераёттанингиз ростми?

Гавҳар сесканиб кетди. У худди шу савонни эшигишдан кўрқиб юрган эди. Мансур, Абдухалил, хуллас, яқин кишиларининг қарашида мана шу унсиз савол борлигини билар, бироқ ҳозирча бирор сўрамаган эди. Мана, ниҳоят Зулайҳо чидаб туролмади, ёрилди.

Гавҳар алам билан кўзини чирт юмиб кўрпани устига тортмоқчи эди, Зулайҳо қўймади.

— Ахир бу гап ёлғон-ку, Гавҳар, ёлғон-ку!

— Қўйинг, жон опа, қўйинг! — У хўрлиги келганидан бошқа гап тополмас, овози титраб ялинар, Зулайҳонинг юзига қарашга ботинолмасди.

Зулайҳо чуқур уф тортиб, туриб кетди. Ўз ўрнига бориб ўтириди. Гавҳар тескари қараб ётиб олди.

— Институтта киарсиз ҳам, ўқирсиз ҳам, — деди Зулайҳо йўчанлик билан. — Лекин кейинчалик гуруҳдошларингизнинг юзига қандоқ қарайсиз. Шундан қўрқаман...

Гавҳар ҳамон тескари қараб ётар, бармоқларини жонжади билан тишлар, аммо оғриқ сезмасди.

* * *

Эртасига туман тушди. Тушга яқин яна кун қизиб кетди. Осмон баҳордагидай топ-тоза бўлиб қолди. Йўл чеккаларида, канал бўйида умри қисқа куз чечаклари ханда қилди.

Мансур ишдан барвақт чиқди. Ҳозиргина пода қайтган, қишлоқ бузоқларнинг маъраши, хотин-халажларнинг қий-чуви билан тўлган, ҳавода пиёздор иси анқийди. У сочиқни елкасига ташлаб, канал томонга кетди. Кечадан бери Гавҳарни кўрмади. Эрталаб сўраб кирса, ҳаммадан аввал далага чиқиб кетган экан. "Кеча сизнинг кетингиздан келди, — деди Зулайҳо. Туман марказига борган экан Хавотир олманг".

Мансур бошқа ҳеч нима суриштиrmади. Аммо Абдухалининг ўша гапидан кейин кўнглининг бир чеккаси хижил бўлиб юради. Йўқ, Талъат ёмон йигит эмас. Абдухалининг ўзи шу: бирорни бир яхши кўриб қолса, умрбод ажралмайди. Бир ёмон кўrsa, қасдашгани-қасдашган. Нимага у Талъатни ёқтиrmайди? Одамлар ҳам қизик, бирорни ёмонотлиқча чиқаришади-ю, билар-бilmас ёмонлашаверади. Талъатнинг айби нима? Бирорга ёмонлик қилаётгани йўқ-ку!

"Ҳаммадан ҳадиксирайвериш яхши эмас, — дерди унга онаси. — Ўзига тўғри одам бошқалардан чўчимайди. Ҳаммага ишонгину, аммо ким сени алдай бошласа, унақалардан узоқроқ юр".

Йўқ, унинг кўнглини ғаш қилган буmas, бошқа нарса. Юнусов билан Талъат Гавҳарни "қаҳрамон" деб бекор қилишяпти. Ҳар сафар у Гавҳарни кўрган замони шуни ўйлади-ю, юраги хижил бўлади. Бир вақtlар Боғишамолда ҳам энди ўнинчи синфни битирган Салтанат деган қизни шунақа кўтар-кўтар қилишган эди. Қиз чиндан ҳам чаққон,

мехнатсевар эди. У боғбон отасининг бригадасида ишлаб юрди. Ўша йили узум мўл бўлди. Салтанатни туман газетасига мақтаб ёзиши. Келгуси йил у ёшлардан бригада тузди. Шу йил ҳам ҳосил яхши бўлди. Шундан кейин шошиб қолиши. Уни колхоз комсомол ташкилотига котиб қилиб сайлаши. Ярим йил ишлар-ишламас, энг катта пахтакор бригадага бошлиқ қилиб қўйиши. Ўшанда Мансур еттинчи синфда ўқириди. Чопиққами, теримгами ҳашарга чиққанида офтобда куйиб-пишиб юрган Салтанатни кўрарди. Энди фаҳмласа, Салтанатнинг фожиаси ўшандаёқ бошланган экан. Салтанат пахта тилини билмагани учунми, бригадани чўқтириб қўйди, ҳосил пасайиб кетди. Аммо колхоз раҳбарлари номи тилга тушган қизни ўқитар-үқитмас ҳосилот мудири қилиб "сайлаши".

Салтанат амал поғоналаридан қанча тез кўтарилиган бўлса, шунча тез тушиб кетди. Охири қишлоқ дўконида сотувчилик қилиб, "ҳеч ким"га айланиб қолди.

Мансур каналдан ювиниб чиққанида оқшом қуюқлашиб қолган эди. Уфқда кезиб юрган булутлар қуёшни ётотига киритиб, алвон говрапўш ёпган, қишлоқ тинчидан қолганди. Мансур ожиз куз чечакларини босиб бораркан, тағин Гавҳарни ўлади. Йўқ, Салтанат билан Гавҳарнинг ўртасида катта фарқ бор. Аммо мақсад бир-ку, Юнусов билан Талъат Гавҳарни мақтаб одамларни унга "эргаштиromoқчи-ку!" Гавҳарнинг "қаҳрамон" эмаслигини курсдошлари билмайдими? У дўстларидан, дугоналаридан ажралиб қолса, шунинг ўзи фожиа эмасми?

Гавҳар билан бафуржа гаплашмаса бўлмайди.

У илдам қадам босиб мактаб ҳовлисига кириб келди. Тарабалар даладан қайтган, бирор ювингани кетар, бирор этигининг чангини қоқиб тозаларди.

Мансур ҳовли ўртасига етиши билан орқадан машина сигнали эшитилди. Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади. Эшик очилиб, қора костюм кийган баланд бўйли йигит тушди. Мансур жилмайиб ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.

— Фиёс ака!

Фиёс у билан қучоқлашиб кўришди. Мансур унинг анча тўлишганини, катта кишилардай салобатли бўлиб кеттанини сезди. У Боришамол нафасини, ўтмиш сўқмоқларида қолган болаликнинг азиз хотираларини олиб келган бу йигитта ҳавас билан қарап эди.

Икковлари Гавҳарнинг қаёқдан етиб келганини сезмай қолиши. Унинг соchlари, қизил тўр кўйлаги чангдан оқариб кетган, кўзлари қувончдан ёнарди. Мансур Гавҳарнинг акасига отилишини, бўйнига осилиб олишини кутиб турарди.

Аммо у секин-секин юриб яқинлашди-да, қўл узатди.

— Оббо сен-эй! Катта қиз бўлиб қопсан-ку, а! Сиполгини қаранг буни, Мансуржон!

Гавҳар акасига жиддий қараб тураркан, сўради:

— Қачон келдингиз?

— Уч кун бўлди. Зоотехниклар кенгашига келгандим. Кечаси самолётга чиқаман. Яхши юрибсанми? Хафа бўлмайсан, синглим, совға оломмадим.

Гавҳар жилмайди.

— Аямлар, дадамлар яхшимилар? Аячамлар?..

— Ҳаммаси яхши! Фотима-Ҳусанлар яқинда "амма" дейдиган бўлиб қолади. Қачон борасан?

— Қишки таътилда.

Мансур ака-сингилнинг сухбатига халал бермаслик учун хонага кириб кетди. Дераза токчасида турган идишлар орасидан ўз косасини топди.

"Фиёс ака ҳам талабаларнинг "оши ҳалоли"дан бир тоғиб кўрсин! Биргаллашиб овқатланамиз".

У косани артиб, тозалаб ҳовлига чиқди-ю, тўхтаб қолди. Машина кўринмас эди. "Кетиб қолибди", унинг кўнгли хижил бўлди. Иштаҳаси бўғилди. Абдухалилнинг ёнида навбат кутиб, овқат олаётганларга лоқайд қараб турди-да, хонага қайтиб кирди. Косани ёстиқ устига ташлаб, яна ҳовлига чиқди. Бир нафас иккиланиб турди-ю тез-тез юриб Гавҳарлар турган ҳовлига кирди.

Уларнинг хонаси очик турар, дераза ёнидаги йиғма қаравотга ўтириб олган Зулайҳо сочини тараарди. Мансур остоноада бир зум туриб қолди.

Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, яна бир зум иккиланиб турди-да, сүради:

— Кечирасиз, Гавҳар қайтмадими?

— Келинг, — Зулайҳо тароқни каравотга ташлади. Наридан-бери соchlарини текислади. — Акасини кузаттгани кетди, шекилли. Күпrikдан қайтса керак. Ўтиринг.

— Раҳмат... — Мансур тутқычдан ушлаб эшик раҳига суюнди. Ўз саволидан ўзи хижолат бўлаёттандай секин сўради. — Кеча Гавҳар нимага борган экан, билмадингизми?

Зулайҳо унинг нега суриштираётганини тушунди.

— Биронта мажлис-пажлис бўлгандир-да, — деди хотиржам гапиришга уриниб. Кейин тароқ тишлигини тирноги билан санаганча ўйланиб қолди. — Майли, — деди бошини кўтариб, — сиз индамай қўяқолинг. Кеча ўзим ҳам тергаб хафа қилиб қўйдим, шекилли. Устига-устак сиз гапирсангиз бўлмас. Гавҳар эсли қиз. Ҳаммасини ўзи тушунади.

Мансур бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди.

• • •

Уч ҳафтадан кейин хўжалик режани тўлдирди. Шуни кутиб тургандай тушдан сўнг эзис ёмғир ёға бошлади. Йигит-қизлар пайкала кироммай қайтиб келишди.

Талабалар аллақачон қайтишган, Абдухалил ош дамлашга киришиб кетган эди.

Кўнгилни ғаш қилювчи оқшом қўнди. Гавҳар ёмғирнинг шивирлашита қулоқ солиб каравотда ўтирас, китоб ўқигиси келмас, юрагига қил сифмасди. Буланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қолар, ҳовли этагидаги маккажўхори поялари ёмғирдан жунжикиб эгилган, қачондир пушталар устига улоқтириб юборилган бир палла қовоқ пўчоғи хира ялтилларди. Ёмғирда ивиган тандир оғзидан эски кул кўриниб туради. Ўз каравотида ёнбошлаб олиб китоб ўқиётган Зулайҳо варакларни шитирлатиб очаётганида унга қараб-қараб қўяр, аммо индамасди.

Гавҳар бир нарсани тушунолмасди. Одамлар ундан узоқлашяптими, ё ўзи одамларга бегона бўлиб қоляптими? Зу-

лайҳо Гавҳарга худди нотавон одамга қарагандай ачиниб қарайди, бундан кўра тутиб олиб ургани яхши эмасми?.. Мансур-чи? Фиёс акаси келган куни Гавҳар унинг кўзига кўринишдан қўрқди. Ўтган куни Мансурнинг ўзи қидириб чиқди. Кўзларига шундай дикқат билан тикилдики, Гавҳар беихтиёр бошини қуий эгиб олди. Мансур унга ҳеч нима демади. Ҳар хил ўткинчи гаплардан гаплашиб ўтирди. Фақат хайрлашиш олдидан эшик ёнида туриб сенгина:

— Бир ёқقا борсангиз, Зулайҳо опангизга айтиб кетинг. Одам хавотир оларкан, — деди-ю тағин бир лаҳза туриб қолди. Кейин "хайр" деди-да, чиқиб кетди. Ҳозир Гавҳар шуларни ўйларкан, ўшанда Мансурга ҳаммасини айтиб бермаганига афсусланди.

...Эшик тақиллади. Зулайҳо ўрнидан туриб чироқ ёқди, "киринг", деди. Сочларига ёмғир томчилари қўнган Талъатнинг боши кўринди. Уй ичига туркираб ёмғир ис кирди.

— Мумкинми, қизлар?

Унинг юzlари қизариб кеттан, қора пиджагининг елкалари жиққа ҳўл эди.

Гавҳар жаҳл билан юзини ўтираётган эди, эшиқдан кириб келаётган Юнусовни кўриб, беихтиёр ўрнидан турди. Режа бажарилгани учун бўлса керак, бутун декан курсанд эди. Гавҳар билан ҳам, Зулайҳо билан ҳам сўрашди. Кейин ёмғирпўшнинг тутмаларини чиқариб, томчиларини силкитиб ташлади.

— Ўтиринг, дейишниям билмайсизлар-а, қизлар!

Зулайҳо стул йўқлиги учун ийманиб, уни каравотга таклиф қилди.

— Ҳазиллашдим, раҳмат, — декан каравот четига омонат ўтирди-да, ингичка иягидағи томчиларни сидириб ташлаб, пиджагининг ички чўнтагидан газета олди. Гавҳарга узатди. — Бу сизга эсадалик. Кейин... тағин бир йигилишга боришига тўғри келади, — у жилмайди, — ошни келиб ерсиз. Ёмғирдан қўрқмайсизми?

— Қанақа мажлис?

— Колхоз клубида план тўлганлигини нишонлапмоқ-

чи. Химиклар ҳам келади. — Декан вазмин оҳангда давом этди: — Биз уларницида меҳмон бўлиб келдик. Энди улар келганда қўл қовуштириб ўтириш бўлмайди. Сиз талабалар номидан гапирасиз. Юнусов илдам ўрнидан турди-да, Талъатга тайинлади:

— Кечикиб қолманглар.

Декан чиқиб кетганидан кейин Гавҳар нам ўтиб кетган газетани вараклади. Иккинчи саҳифада Гавҳарнинг катта сурати босилганди. У ён томонга қараб қошини чимириб турарди. Гавҳар ўзининг суратига бир лаҳза тикилиб қолди. Орқада турган Зулайҳо унинг елкаси оша мўралаб ўқиди: "Физика факультетининг биринчি курс талабаси Г. Норбоева кунига 100-120 килограммдан..."

— Яхши, — деди у Талъатга ўтирилиб. — Мухбир инсофли экан, ростини ёзибди. Кунига бир тоннадан теряпти, деса нима қиласдингиз?

Талъат Зулайҳонинг киноясини сезмагандай, Гавҳарни қистади:

— Кийининг!

"Нега менга буюради?" Гавҳар унга шундай разаб билан қарадики, Талъат беихтиёр илжайди.

— Кеч қоляпмиз-да, Гавҳар.

Зулайҳонинг жаҳли чиқди:

— Нима, Гавҳар гўдакми, қаёққа етакласангиз кетаверадиган!

— Биринчидан, мен етаклаётганим йўқ. Шундай қилиш керак эканки, боряптилар, — Талъат шимининг чўнтагидан тароқ олиб сочини текисларкан, тагин жилмайди. — Иккинчидан, кимдан рухсат олишлари керак эди? Мансурданми?

— Бунинг сизга даҳли йўқ, иззатингизни билсангизчи! — Зулайҳо Гавҳарга юзланди. — Мансур акангизга айтинг, бирга боринглар.

Гавҳар Талъат билан уч чақирим нарига — клубга бориш у ёқда турсин, шу тобда ўзини ҳайдаб чиқаришга ҳам тайёр, аммо бошқа иложи йўқ эди. Зулайҳога узр сўрагандай қараб қўйди-да, рўмолини бошига илиб ташқарига чиқди. Ёмғир майдалаб ёғар, қоронри қуюқлашиб кетти.

ган эди. Гавҳар ёқасидан сизиб туша бошлаган томчилардан сесканди. Дуррачасини яхшилаб танғиб олди. Талъат мактаб биноси олдида уймалашиб юрган талабалар орасидан Мансурни топиб келди. У бошига кепка, эгнига пахталик чопон кийиб олган, совқотаётган бўлса керак, қўлинини чўнтакларига суқиб, елкасини қисиб келарди. Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч қаёққа бормай унинг ёнида қолгиси, мана шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кезгиси келди. Мансур нимадандир аччиқлангани, бир амаллаб ўзини босишга уринаётгани сезилиб турарди.

— Ҳар мажлисда гапириши шартми? Шунақа гапларсиз мажлис ўтмайдими? — деди зарда билан.

— Бўлмаса айтинг! Гапирма, деб буюринг! — Талъатнинг кулгиси сунъий чиқди.

— Мен ҳеч кимга ҳеч нима буюрмоқчи эмасман — деди Мансур Гавҳарга қарамай. — Тушунинг, Талъат, одамлар шунақа ёлғон пропагандага зорми?

— Бу менинг эмас, юқорининг топшириғи. Шикоятингиз бўлса, ўзига айтинг. Мен ҳам бирорнинг измидаги одамман.

— Қизиқ, Талъат, сиз кап-катта одамсиз-ку! Ақл-фаросатингиз бор-ку!

Гавҳар икки қадам нарида ўзи тўғрисида бўлаётган гапсўзларга чидаб туролмади. Талъат билан юзма-юз турган Мансурнинг қўлидан ушлаб тортди.

— Юринг, Мансур ака, ҳеч қаёққа бормайман!

Улар уч қадамча юрган эдилар, орқадан Талъатнинг кулгани эшитилди.

— Мендан шунчалик қўрқиб қолдингизми, Гавҳарой? Еб қўймайман!

Гавҳар таққа тўхтаб қолди. Ичидаги алланима узилиб кетгандай бўлди. Талъатнинг нимага шама қилаётганини тушиуди-ю, лов этиб ёниб кетди. Тез-тез юриб Талъатга рўпара бўлди.

— Нима? Нима дедингиз?

— Ана, қўрқсангиз Мансур акангизни бошлаб боряпсиз-ку! — Талъат яна сунъий илжайди.

Гавҳарнинг овози разабдан титраб кетди:

— Бўлти, кетдик! — деди Талъатнинг кўзига тик қараб. Шу топда у Мансур акасининг панасиға беркиниш нияти йўқлигини, бу олифта-қуруқдан қўрқмаслигини кўрсатиб қўйгиси келар эди. Мансур индамай йўлга тушаётганини кўриб тақрорлади. — Мансур ака, илтимос, бир марта хўп денг! Сиз қолаверинг!

Талъат бир Гавҳарга, бир Мансурга қараб истеҳзоли илжайиб туарди. Худди икки гўдакнинг ўйинчоқ талашишини томоша қилаёттандек.

— Илтимос, — деди Гавҳар тагин ўша оҳангда. — Борманг!

Мансур қизиқ аҳволда қолган эди. Бормай деса, Гавҳарни кўзи қиймайди, борай деса, гўё Гавҳарга ишонмаёттандек бўлади.

— Кетдик! — Гавҳар яна Талъатта юзланди. — Бўлинг тез. Бораман ўша мажлисингизга!

Мактаб дарвозаси олдига етганда ортига ўтирилиб қаради. Мансур ҳамон ўша ерда иккиланиб туар, ёмғир эса эзмаланиб ёғар эди...

• • •

Гавҳар мажлисда гапирмади. Ўзи тўғрисида айтилган мақтовларга ҳам лоқайд қулоқ солиб ўтирди. У тезроқ кетишга ошиқарди. Лекин мажлис тугаши билан ҳаммани клуб ёнидаги ошхонага таклиф қилишди. Хўжаликнинг ҳосил тўйи муносабати билан зиёфат беришаётган экан. Гавҳар столнинг бир чеккасида қимтиниб ўтирас, вақт ўтаяётганини ўйлаган сайин юраги сиқиларди. Талъатнинг қисташига қарамай, ҳеч нимани кўнгли тусамас эди. Озгина ичтанидан кейин Талъат жуда хушчақчақ бўлиб қолди. У бўйниларигача қизариб кетган, қизларниқидай чиройли киприкларини пирпиратиб, ҳадеб жилмаярди.

— Кетамиэми? — Гавҳар тоқати тоқ бўлиб ўрнидан тура бошлаган эди, Талъат тирсагидан тутиб ўтқазди.

— Бўлти, ҳозир. Фақат бир шарт билан. — У боядан бери бўшамай турган қадаҳни Гавҳарга узатди. — Шуни ичасизу кетамиз. Ҳеч нима қилмайди, жуда кучсиз вино...

— Йўқ! — Гавҳар эҳтимол ўнинчи мартадир, кескин бош чайқади.

У ҳеч ичмаганди. Ҳозир, айниқса Талъат билан ёнмаён ўтирганда асло ичмаслигини биларди.

— Келинг, сизнинг соғлиғингиз учун! — Талъат қадаҳни одамлар кўрмаслиги учун бўлса керак, пастроқ тутиб тагин қистади. — Бунга ҳам йўқми?.. Менинг соғлиғим учун!

Гавҳар унинг қўлида сал титраб турган қадаҳга лоқайд қараб кўйди.

— Бўлмаса... — Талъат керагидан узоқроқ сукут сақлади-да қандайдир сирли, истеҳзоли алпозда давом этди. — Бўлмаса, Мансур акангизнинг соғлиғига учун ича қолайлик. Нуқул "касал бўлиб қоласиз", деб эсингиз кетади.

Гавҳар ярқ этиб унга қаради. Юзидағи истеҳзоли ифодани кўриб, разаби келди. "Ҳали масхара қиладиган бўлиб қолдингми?" Қадаҳни шахд билан кўлга олди:

— Бўлти, Мансур акам учун!

Ўткир бир ис диморига урилди-ю, бир нафас тўхтаб қолди. Кўз қири билан қараб, Талъат масхаромуз илжайиб ўтирганини кўрди-да, тагин бир марта пичирлади:

— Мансур акам учун!

У қадаҳни лабига теккизиши билан нотаниш, ўткир ичимлик томогини, кўксини куйдирив ўтди. Кўзидан ёш чиқиб кетганини яшириш учун тескари қараб бўшаган қадаҳни стол чеккасига қўйди. Кейин ўзини бир оз босиб олди-да, Талъатга ўгирилди.

— Кетдикми энди? — деди хушчақчақ оҳангда.

— Юринг.

Кетма-кет кўчага чиқишиди. Гавҳарнинг кўкси ёнар, қулоқлари қизиб бораётганини сезар, лекин қадамлари енгил-енгил кўчарди. Сочлари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг ғашита тегишига парво қилмас, Талъатдан жиндай бўлса ҳам ўч олганига суюнар, ўзидан-ўзи жилмаяр эди. "Рост-да, Мансур акамни мазах қилиш шунаقا бўлади!"

Гавҳар зимдан Талъатга қаради. У бошини баланд кўтариб, кўлларини шимининг чўнгтагига сукиб борарди. Клуб чироқларидан узоқлашганларидан кейин сўради:

— Катта құча билан айланиб ўтамизми? Пахтазорни кесиб чиқа қолайлик.

Гавҳар йўл четидаги шумшайган толларга, у ер-бу ерда ғарамланган фўзапояларнинг қоп-қора кўланкасига, ёмғирдан ивиб ётган пахтазорга бепарво қараб қўйди.

— Менга бари бир.

Оёққа елимдай лой ёпишаётган сўқмоқ бўйлаб кетишиди. Талъат олдинда борар, бир чеккаси бўзариб турган осмон фонида унинг баланд гавдаси текис талпинарди. Анча юришди.

— Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а, — деди Талъат орқасига қарамай.

Гавҳар ўша кеча тун бўйи ухломай чиққанини, Мансурни кўрганида уятдан юраги ларзага тушганини эслади-ю индамади.

— Ростдан... Хафа бўлдингиз-а?

Талъат тўхтаб қолди.

— Юрсангиз-чи, ана сувга тушиб кетдим! — Гавҳар муздек кўлмақдан оёғини тортиб олди. Туфлисини ечиб, шўлтиллаёттан сувни тўкиб қайта кийди. Уч-тўрт қадам юриб тағин тўхтади. — Оёғим музлаб кетди, газетангиз ўйқми, Талъат ака, ичига солиб олмасам бўлмайди.

— Газета? — Талъат қоронгида у ёқ-бу ёққа аланглаб далда берди. — Топса бўлади. Ҳов анави сушилкада қофозми, қуруқ пичанми бўлиши керак.

Гавҳар Талъат кўрсатган томонга қаради. Даладан анча йирокда пастак, узун бинонинг девори оқариб кўринар эди. Таниди: Фўзапоя қуритадиган эски бино. Икки ҳафтача бурун тушликка чиққанда қизлар билан шу ерга келиб тарвуз ейишган эди. Гавҳар ўшанда ерга газета тўшаб ўтиришганини эслади.

— Юринг, — деди Талъат йўл бошлаб.

Гавҳар ҳувиллаб ётган бостиurmaga яқин борган сайин кўнглида мубҳам бир хавотир сезиб, қадам босиши сусайди. Бостиurmанинг қия томидан шовуллаб ёмғир қуюлар, ичкарида, зулмат ичида бир нималар ивирсисиб юрганга ўхшарди. "Нимагаям хашакни эсладим, кетаверсам бўлмасмиди", деган фикр хаёлидан ўтди.

У бостирма деворига беҳол суюниб қолди. Ичкари қурук, пичан иси, оҳак ҳиди келарди. Талъат бостирма ўртасига бориб гутурт чақди. Бурчақдаги бир уюм пичан, газета парчалари ёришди, томдан сизиб тушаётган чакка томчилари ялтилаб кетди.

— Қоғоз бор экан, — бўшлиқда Талъатнинг овози бўтиқ акс-садо берди. У бурчак томонга юрганди, қўлидаги гутурт ўчиб қолди. Гавҳарнинг ваҳимаси кучайиб кетди. Ичкаридан, сувоги кўчган деворлар орасидан аллақандай шарпалар чиқиб, унинг устига бостириб келаётгандай бўлар, том гувуллар, шамол ўқирарди. "Кетиш керак, тезроқ".

— Келмайсизми? — Талъат яна гутурт чақди. Бир чеккаси ўпирилган девордан шамол кириб тағин ўчириди.

Гавҳар овози титраёттанини яширишга ҳар қанча уринса ҳам сездириб қўйди.

— Озгина олиб кела қолинг!..

— Вой-бў, шунаقا қўрқоқмисиз?

Гавҳар секин-секин юриб, пичан ғарами олдига борди. Нафаси тиқилиб, юраги турс-турс ура бошлади.

— Беринг туфлингизни.

Гавҳарнинг кўзлари энди қоронриликка ўрганди. Туфлисини ечиб, Талъатнинг узатиб турган қўлига тутқазди. Бир оёқлаб туриш ноқулай бўлганидан, қўлига таяниб, пичан ғармининг бир четига ўтириди. Ёрилиб кетган деворлардан, бўғот орасидан шамол гуриллаб кирав, ўртадаги устун қийшайиб кетган эди. Гавҳарнинг ҳаммаёри карахт бўлиб қолган, томоғи қақраб ютинолмас, Талъат ўрнидан жилса, додлаб юборишини биларди. Шамол бир оз пасайиб, сукунат чўқди. Қора қоғоз ёпилган томнинг бўтиқ гувуллаши, чакканинг чипиллаши кучайди.

Талъат чўнқайиб ўтирганча унинг туфлисини пичан билан артаркан, хўрсинди.

— Мендан хафа бўлманг, Гавҳар. Сизни ранжитмоқчи эмасдим, — негадир унинг овози ҳам титраб кетди.

Гавҳар индамади.

— Манг!

Гавҳар ичига қороғоз тиқилган туфлисини олди-ю, анчагача қўли титраб киёлмади. Энди оёғига илган эди, Талъат

шундай шиддат билан бағрига босиб құчоқлаб олдики, нафас олишга улгуролмай пичан устига ағдарилиб түшди.

— Гавҳар! Жоним! — деди Талъат қаттиқ пичирлаб.

Гавҳар уни күчи борица итариб ташлади.

Бояги құрқув энди йүқолган, Гавҳар ҳамон титрар, аммо бу құрқув эмас, бошқа күч эди.

Талъат уни қўйиб юбормади.

— Гавҳарим, шириним!..

— Қоч! Қўйиб юбор!

Аммо Талъат унга канадек ёпишиб олган, юз-кўзларидан ўпар, ҳадеб бир сўзни такрорлар эди:

— Гавҳар! Гавҳарим! Ўзимникисан! Сени ўзимники қиласман!

Гавҳар вужудига шунча куч қаердан қуишилб келганини, Талъатнинг құчоғидан чиқиб, қандай тепиб юборганини билмайди. Талъат чалқанча йиқилиб түшди. Кафти билан бурнини тўсди. Ерга тупуриб вишиллади:

— Ёввой! Нимангта кериласан? Камайиб қолармиди?

— Виждонсиз!

Гавҳар югуриб чиқиб кетаётганида орқасидан Талъатнинг ғазабнок ҳайқирганини эшилди:

— Мен бекорга шунча овора бўлдимми? Кетингдан шунча бекорга югурдимми?

“Ҳаҳ-ҳа! Мана нима учун Талъат унга “ёрдам берган” экан? Мана нимага ундан “қаҳрамон ясаётган” экан?!”

— Мараз! — деб қиңқирди бостирманинг қийшиқ дарвозаси олдига борганда. — Виждонсиз!

Отилиб ташқарига чиқди-да, ботқоққа айланган дала ўртасидан югуриб кетди. Туфлиси қаерда лойга ботиб қолиб кеттганини ҳам, бошидаги рўмол шамолда тушиб қолганини ҳам сезмас, сирпаниб-сирпаниб чопиб бораарди. Алланимага қоқилиб муккасидан йиқилди-да, кўксидан аламли, изтиробли фарёд отилиб чиқди. Лой аралаш фўзапояни чангллаганча титраб-титраб йиғлаб юборди. Нимага шунчалик оёқости қилишади уни? Айби нима? Бир одамини яхши кўргани, ўшани деб ота-онасининг бағридан чиқиб келгани учунми? Уни ким деб ўйлаяпти, анави ювиқсиз!

У мажолсиз қўлларига таяниб ўрнидан турди. Олиса совуқ, сўппайиб турган бостирилага кўзи тушиб, юрагини тағин ваҳима босди. Бор кучини тўплаб югуриб кетди. Каналнинг ёғоч кўпригидан ўтиб қишлоқ кўчасига, таниш ҳовлига отилиб кирди.

Ичкўйлақда ётган Зулайҳо кўзлари қинидан чиққудек бўлиб сагчиб ўрнидан туриб кетди. Уни маҳкам қучоқлаб олди.

- Гавҳар! Нима бўлди, айтсангиз-чи, Гавҳар!
- Мансур акамни чақиринг! — У шундай деди-да, қаравотга мук тушди...

Зулайҳо хонадан ўқдай отилиб чиқиб кетди. Зум ўтмай ранги қув ўчиб кетган, бош яланг Мансур югуриб кирди.

— Гавҳар!

Гавҳар чайқалиб-чайқалиб ўрнидан турди-ю, ўзини унинг кўксига отди. Кейин мук тушиб ўтириб олди. Мансур уни кўтариб олишга уринар, аммо Гавҳар унин оёқларини борган сайин маҳкамроқ қисар, кўйиб юбор масди.

— Гавҳар, гапирсангиз-чи, ахир.

Гавҳар ҳиқимлаб-ҳиқимлаб, Мансурнинг тиззалари орасига юзини яширди.

- Талъат... менга... менга ёпишди... Ёпишмоқчи бўлди...
- У бошини кўтариб илтижо қилди. — Уринг мени, Мансур ака! Жон Мансур ака, ўлдириб ташланг. Айб ўзимда!

Зулайҳо қўрқув ичра каравотга ўтириб қолган, ҳозир портлаш рўй беришини биларди. Мансурга бир нима дейиш, босиб кўйиш кераклигини тушунар, аммо тили калимага келмасди.

Бирдан Мансурнинг юзига қон гупуриб кетди. Аста эгилди-ю, Гавҳарнинг тўзиб кетган соchlарини силай бошлиди.

— Тентак. Қўрқитиб юбординг одамни. Қани, бошингни кўтар-чи! — У Гавҳарнинг ҳўл бўлиб кетган юзларини силаб, кўзига тикилди. — Ҳаммаёғинг шилиниб кетибди...

Зулайҳо Мансурнинг ўйчан кўзларига қараб энтиқди. Мана шу кўзларнинг сокин боқиши учун, қувончни ҳам, аламни ҳам сиғдира оладиган мана шу қалби учун Гавҳар

Мансурни бир умр бошида күтариб юрса арзишини ҳис қылди.

Гавхар ҳам Мансурга тикилган күйи чуқур-чуқур хұрсинарди. Кейин бошини қуи солди-да, ўзининг күз ешидан хүл бўлиб кеттан Мансурнинг қўлларини ўта бошлади.

— Қани ўша номарднинг ўзи?

Абдухалилнинг овози гулдураганидан кейингина эшик ёнида турганини кўришди. У Зулайҳо Мансурни чақириб борганини эшитган бўлса керак, югуриб келган, эски тел-пагини бир томонга қийшайтириб бостириб олган, кўзла-ри ўт бўлиб ёнар, бурун катакларини кериб пишириарди.

Гавхар ўтирган ерида эсанкираб, канал томонни кўрсатди.

— Қўрқманг, синглим... — Абдухалил кўзлари олайиб пишқирди. — Ҳозир уни... — Кейин чапаничасига қалаштириб сўқинди-да, зулмат қўйнига шўнғиди.

Зулайҳонинг тили энди гапга келди:

— Чопинг, Мансур, югуринг! Ўлдириб қўяди!

Мансур Гавхарнинг ҳали болалик нури кетмаган кўзла-рига яна бир қаради-да:

— Хотиржам дам олинглар, — деб чиқиб кетди.

Мансурнинг вужудида қизиб ётган вулқон энди портлади! У Фазабдан томири тортишиб қолаёттан оёқларини катта-катта ташлаб югуриб кетди. Атрофга чилл-чилл лой сачрар, шамолда гувуллаган тераклар чирпирак бўлиб орқада қоларди. Қишлоқдан чиқаверишда Абдухалилга етиб олди.

— Тўхтанг! — деди ҳаллослаб. — Қайтинг.

Абдухалил бир силташда унинг қўлини қайириб ташлади, болохонадор қилиб сўқинди.

Мансур тағин унинг йўлини тўсди.

— Қайтинг, Зулайҳо илтимос қиляпти.

Абдухалил лойда сирғана-сирғана тағин олдинга интилди.

— Талъат келмайди энди... Қочворган. Зулайҳо юрагини ҳовучлаб ўтирибди, қайтинг, Абдухалил.

Мансур Абдухалилни бир амаллаб кўндириди-ю, ўзи канал кўпригига бориб тўхтади. "Бари бир шу ердан ўтади,

газанда!" У кўприк панжарасига суюниб олдинга тикилди. Зулмат орасида унда-мунда чироқлар кўриниб қолар, ёмғир томчилари каналга овозсиз урилар, ҳўл бўлиб кетган қамишлар ҳазин шитирларди.

"Келмайди! — пичирлади у мудҳиш зулматта тикилиб. — Келмайди!" Гавҳарнинг маъсум кўзлари хаёлида жонланди-ю, тишлари фижирлаб кетди. Унинг виждан азобида қийналиб юрганини Мансур билармиди? Биларди! Курсадошлари, дугоналаридан ажралиб қолганини билармиди? Биларди! Мансур буларнинг ҳаммасини Гавҳар ўзи учун, ўзи билан ёнма-ён туриш учунгина қилганини ҳам биларди! У фақат бир нарсани билмасди. Талъатнинг шу қадар пасткашлигидан бехабар экан.

Ёғоч кўприк лопиллай бошлади. Мансур кескин ўтирилиб қаради.

— Мансур!

У Зулайҳонинг товушини таниди.

— Юринг, — деди Зулайҳо яқин келиб. — Абдухалилни бир амаллаб кўндириб келдим. Сиз қайтиб бормасан гиз, туман марказигача қидириб борищдан тоймайди.

Мансур бир зум иккиланиб турди-да, ниҳоят, Талъатнинг туман марказига жўнаб қолганига ишонч ҳосил қилиб, кўприкдан тушиб кетди.

• • •

Шунча кун эзив ёққан ёмғирдан сўнг ҳаво очилиб кетди. Кузнинг сўнгги илиқ кунлари бошланди. Осмон янай тиниклашиб, кўнгилга ором берувчи шамоллар эса бошлади. Каналда сув пасайди. Қишлоқ кўчалари, пахтазор пайкаллари селгиб қолди.

Ниҳоят, учинчи куни Талъат келди. Мансур бу кунни "орзиқиб" кутган эди. Ҳар оқшом штаб олдига келиб-кетар, Талъат билан "гаплашиб олиш"ни кўнглига тушиб кўйган эди. Штаб эшиги олдида папирос чекиб турган Талъатни кўрди-ю, кўзлари ғазабдан қисилиб кетди. Ўзини босишга ҳарчанд уринмасин вужудини қамраган нафратни жиловлай олмасди. Талъат бошига шляпа кийиб олган, хотиржам тамаки тутатар эди. У яқин келаётган Мансур-

ни кўриб ранги ўчиб кетди. Мансур қоронғи бўлса ҳам аниқ сезди. Талъат илдам келиб қўл чўзди.

— Суюнчи беринг, Мансуржон! Индинга Тошкентга қайтамиз. Ректоратнинг буйругини олиб келдим.

Мансурнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетгандек бўлди.

— Торт қўлингни! — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда.

Талъат тушунди. Аnavи жинқарча "акажони"га шикоят қилган. Шундай бўлса-да, талмовсираган бўлиб сўради:

— Тинчликми, Мансуржон?

— Тинчлик, — деди Мансур бир қадар осойишта алпозда. Бироқ тишлари ғижирлаётгани сезилиб турарди. — Чеккароққа ўтайлик.

Талъат кўрқмади. Бунақа "даҳанаки жанглар"ни аввал ҳам кўрган. Бир жиҳатдан Мансурнинг гапи тўғри. Бундай "муаммолар"ни эл назаридан четроқда ҳал қилгани маъқул. Ортиқча гап тарқалса, ўзига ёмон. Фалончи аспирант таъба қизга кўз олайтирибди, деган гап катталарга етиб борса, аспирантура билан хайрлашиши ҳам ҳеч гапмас.

Олдинма-кейин юриб бақатерак тагида тўхтадилар.

— Нега ёпишдинг? — деди Мансур гапни индаллосидан бошлаб.

— Кимга?

— Менга қара! — такрорлади Мансур ҳамон ўша паст, таҳдидли алпозда. — Кечагина мактабни битирган қизга нега осилдинг?! Нима, у сенинг юзта эркак тагидан чиққан манжаллақингми?

Талъат бўйин товлашга ўрин қолмаганини тушунди.

— Энди, — деди муросаомуз оҳангда. — Йигитчиликда баъзан бўп туради-да. Ўзингиз ҳам эркаксиз-ку!

— Сен эркакмисан? Бўпти, эркакчасига гаплашамиз!

— Мансур кутилмагандан ғижимланиб кетган эски плашининг чўнтағидан пичоқ чиқарди. Талъат бундай бўлишини кутмаган эди. Беихтиёр орқага чекинди.

— Ҳазиллашманг, укажон! — деди. Овози ингичкалашиб кетганини ўзи ҳам пайқади.

— Мен сенинг уканг эмасман! Таңла биттасини! Иккаласи бир хил. Тири ҳам, банди ҳам. — Шундай деб Мансур қўлинни олга чўзди. Чиндан ҳам икки қўлида иккита

бир хил чуст пичоги бор эди: тифи қоронғида хира йилтираб турган пичоқлар... — Индинга Тошкенттеги кетадиган бўлдик, дедингми? Иккаламииздан биттамизнинг ўлигимиз кетади. Танла пичоқни! Юр, канал бўйига!

Мансур бу гапни бақириб, ҳақорат қилиб айтса, Талъат кўрқмас эди. Аммо рақибининг кўзлари ёниб турар, гап оҳанги шу қадар осойишта, қатъий эдики, Талъатнинг ичидаги бир нима узилиб кетгандек бўлди. Тинч оққан сувдан кўрқ, деганлари рост. Талъат шу топда бу йигит ҳамма нарсага тайёр эканини, ундан омон қутулиш мушкуллегистини англади.

— Кўйинг энди, биродар, — деди овози титраб. — Тушунмовчилик бўлганга ўхшайди...

— Гапни кўпайтирма! Танла биттасини! — Мансур иккала пичоқни Талъатнинг қорнига тиқиб олгудек тақади. — Ол!

— Жон дўстим! — Талъат астойдил илтижо қилди. Келинг, яхшиликча гаплашайлик. Мен Гавҳарга... сиз ўйла ганчалик... Хўп, узр, деялман-ку, биродар! Минг бора кечирим сўрайман. Бошқа такрорланмайди!

Мансур унинг кўзига тик қараганча узоқ туриб қолди.

— Нега мендан узр сўрайсан, хунаса! — деди-да, қўлидаги пичоқларни дуч келган томонга улоқтириди. Пичоқлар ариққа бориб тушди шекилли, "чўлл" этган овоз келди. — Кимга итлик қилган бўлсанг, ўшандан узр сўрайсан! Ҳозир! Тиз чўкиб!

Талъат бу "телба"дан қутулишнинг бошқа чораси йўқлигини билиб, итоаткорлик билан эргащи. Юраги пўкиллаганча пойинтар-сойинтар қадам босиб бораркан, бир нарсани ўйлаб, ич-этини ер эди. Бу "Отелло" бутун гуруҳни йигиб, анави "хонимчаси"дан узр сўратишга мажбур қилса, обрўси уч пул бўлмайдими? Талабалар олдида ким деган одам бўлади? Ахир у аспирант, салкам домла-ку!

Йўқ! Мансур уни талабалар билан рўпара қилгани йўқ. Қизлар қўнган хонадон эшигига келганда ичкари кириб Гавҳарнинг бир ўзини бошлаб чиқди.

Талъат бир чеккадаги симёғоч тагида қўрқувданми, ҳаяжонданми, овози қалтираб шоша-пиша тавба-тазар-

ру қылганида Гавҳар бир оғиз гапирмади. Юзига ҳам қарамади.

Эртасига хўжалик клубида жамоа аъзолари билан ҳашарчи талабаларнинг хайрлашув кечаси бўлди. Бунақа тантанали кечалар уюштиришни декан Юнусов ўрнига қўяр, бундай тадбирлар ёш авлоднинг маънавий оламини бойитади, уларни ҳаётта яқинлаштиради, деб ҳисоблар эди.

Хўжаликнинг анча уннишиб қолган залиниң деворига шиор ёзилган алвонлар осилган, оппоқ куз гуллари билан безатилган саҳнада қотмадан келган хўжалик раиси Ўлом Сайдович, декан Юнусов домла ўтиришарди.

Раис йигим-теримда ёрдамини аямаган талабаларга миннатдорчилик билдириди. Ўқишларига ривож, саломатлик тилади. Кейин декан гапирди. Талабалар Ватан олдидаги виждан бурчини адо этиб, фидокорона меҳнат қылгани, ҳалқимизнинг фахри бўлмиш "оқ олтин"нинг фалон миллион тоннали хирмонга муносаб ҳисса қўшганини жўшиб баён қилгач, бу ишда алоҳида қаҳрамонлик намунасини кўрсатиб, кунига икки юз килодан ошириб пахта терган биринчи босқич талабаси Норбоевага сўз берди.

Ўртароқдаги қаторда Зулайҳо, Мансур, Абдухалил билан ёнма-ён ўтирган Гавҳар эсанкираб қолди. "Тағинми? Яна минбарга чақиришптими?"

Зулайҳо унинг хаёлига келган андишани ўқиб турган-дек, энсаси қотиб хитоб қилди:

— Оббо, янами?

Унинг овозини ҳеч ким эшитмади. Ҳамма баравар қарсак чалар, Гавҳар эса ўринидан туришни ҳам, ўтираверишни ҳам билмай, талмовсираб қолганди.

— Норбоева, қаердасиз, чиқинг буёққа! — деди Юнусов микрофонда.

Гавҳар шунча одам орасида домланинг сазасини ўлдириш яхши эмаслигини англади. Оёғига тош боғлангандек имиллаб саҳна томон юрди. Зиналардан қандай чиқиб боргани эсида йўқ. Шуурсиз бир тарзда минбар олдига келди.

— Мана, ўша, меҳнатсевар, чаққон қизимиз! — деди

декан тантановор алпозда. Гавҳар беихтиёр ҳозир ўзи чиқиб келган қаторга қаради. Мансур ҳам, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам "омма"га қўшилиб қарсак чалмас, унга диққат билан қараб ўтиришар эди. Шунда Гавҳарнинг кўзи биринчи қаторда оёғини чалиштириб ўтирган Талъатта тушди. У қандайдир нотабиий илжайиб ўтирас, кеча тиз чўккудек бўлиб узр сўраган одамнинг қарашлари ҳозир киборларча мағрур эди. Гавҳарнинг назарида "Қалайсан, ойимча, сени ҳаммага танитган, минбарларга чиқариб, институт курсисига ўтқизиб қўйган мен бўламан!" деяётганга ўхшарди. Ҳатто "галирсинлар энди", деб истеҳзоли бош иргаб қўйгандек ҳам бўлди.

— Уялманг, қизим, галираверинг, — деди декан далда бериб.

— Мен... — Гавҳар ўёғига гап тополмай эсанкираб қолди. Яна "мен"... "мен"... деди-да, тўсатдан йифлаб юборди. Сўнг қалбида қандайдир жасорат пайдо бўлди-ю, неча кундан бери юрагини ўртаб келаёттан гапни бор овозда айтди. — Мен кунига икки юз килодан пахта терган эмасман. Бу гап ёлрон!

Зал сув қўйгандек жим-жит бўлиб қолди. Гавҳар зиналардан гандираклагудек бўлиб тушди-ю, кўчага отилди. Анча жойга етганида орқасидан келаётган қадам товушларини эшилди. Биринчи бўлиб Мансур, кетидан Абдухалил билан Зулайҳо етиб келди. Гавҳар тўхтади. Мансурнинг кўксига бош қўйиб унсиз, ўқиниб-ўқиниб йифлаб юборди. Қизик, у йифлаган сайин ўзини енгил сезар, елкасидан босиб ётган зилдек тош қулаётганга ўхшар эди...

• • •

Эртаси уни штабга чақиришди. Хўжалик идораси олдида беш-олтига автобус қаторлашиб турар, талабалар тезроқ шаҳарга кетиш учун кўрпа-тўшагини йиғишиши билан овора эди. Гавҳар уни бекорга "таклиф" қилишмаганини тушунар, кўнгли қандайдир бўм-бўш ва айни пайтда осойишта эди. Судга чақирилган айбордога далда бериш учун яқин кишилари эргашиб боргандек, Мансур, Зулайҳо, Абдухалил кузатиб боришли.

Аммо эшик олдида қолиши-

дан бошқа чоралари йўқ эди. Ичкарига "судланувчи"нинг бир ўзи кириши керак! Мансур унинг қўлини маҳкам қисиб далда бермоқчи эди, Гавҳар "хавотир олманг, қўрқаёттаним йўқ", деган матьнода жилмайган кўйи ичкари кириб кетди.

У қуёш нури тўкилиб турган йўлақдан ўтиб охирроқдаги эшикка яқин борди. Эшик икки энликча қия очиқ турар, ичкаридан декан Юнусовнинг асабийлашиб айтиётган гаплари эшитилар эди.

— Кизиксиз, домла, нима, мен ўзим учун қилдимми, бу ишни? Яхши ишлаганларни ўрнак қилиб, бошқаларни эргашишга ундаш гуноҳми? Ҳамма жойда бор бу одат! Ҳамма жойда! "Фалончи "зангори кемаси"да фалон юз тонна пахта терди", деган гапга ишонасизми? Бир мавсумда шунча пахта терган машина сочилиб кетади. Шунча терган механизатор майиб бўлиб, касалхонага тушади! Аммо оммани кўпроқ ишлашга ундаш учун керак, бундай пропаганда! Бошқалар қилаётган ишни қилсак, биз айбдор бўлдикми, энди?

— Менга қаранг, домла... — Гавҳар Фулом Сайдовичнинг йўрон овозини таниди. — Ҳеч ким сизни айблайтгани йўқ. Сиз ҳам талабани айбламанг. Ўзимиз ишонмаган нарсага ёшларни ишонтириш шунчалик зарилми? Ёшларга тўтири бўл, росттўй бўл, деб ўзимиз ўргатамиз-ку! Баррака топсин, тўғрисўз қиз экан. Феълимизни кенгроқ қиласайлик, биродар...

Гавҳар, бирор кўриб қолса, гап пойлагандек бўлмаслик учун эшикни очди.

— Мумкинми?

Фулом Сайдович тўрдаги стол ортида ўтирас, пиджагининг тутглаларини ечиб, бўйинбогини бўшатиб қўйган, кўриниши ҳорғин эди.

— Келавер, қизим, — деди самимий оҳангда.

Декан хона ўртасида турар, асабийлашгани учун бўлса керак, юзи қизариб кетган эди. Гавҳар ийманиб салом берди.

— Дуруст, оғзи ботир қиз экансиз, — деди декан кўзойнак ортидан чақчайиб. — Шу гапларни ўзимизга айт-

сангиз бўлмасмиди? Колхозчилар олдида достон қилиш шартмиди? — Бир зум жим қолди-да, давом этди. — Кўрқманг, ҳозирча институтдан ҳайдамаймиз. Лекин одам дегани бунаقا маҳмадана бўлмайди...

Гавҳар узр сўрашни ҳам, эътиroz билдиришни ҳам билмас, ростини айтганда, энди унга барибир эди: хоҳласалар ўқишида олиб қолишин. Бўлмаса, ҳайдашсин! Барибир нимадир дейиши керак эди. У тўзиган фикрини анчагача йигиб ололмай турди-да, Фулом Саидовичга юзланди:

— Домла, — деди паст овозда. — Имтиҳон олаёттанингизда "Ҳалол бўл, ҳалол одам йиқилмайди", дегандингиз. Мен ўқишига ўз кучим билан киролмадим. Бошқа йўл билан кирсам, ҳалол бўлмайди. — Кўнглининг бир бурчида ўзининг ҳақ эканини ҳис қилди-ю, тетикланиб гапида давом этди. — Бу йил бўлмаса, келаси йили албатта кираман!

Фулом Саидович деканга юзланиб жилмайди.

— Айтдим-ку, мард қиз экан деб! Балли, қизим!

• • •

Тушдан кейин қатор-қатор автобуслар пахта майдонида "жавлон урган" ёшларни ортиб, турна қатор йўлга тушди. Улардан бирида, охирги ўринидикда Абдухалил, Зулайҳо, Гавҳар ва Мансур ёнма-ён ўтиришар, талабалардан кимдир рубоб чалиб қўшиқ айтар, бирор бирор билан планғиллаб гаплашар, хуллас, ҳаммаёқ шодликка тўлган эди. Йил бўйи ҳосил бериш заҳматида чарчаган ер жафокаш она каби вазмин нафас ростлаёттганга ўхшар, осмонда кеч кузнинг елпигичдек юпқа, қат-қат булутлари сузиб борар, шамол минг йиллардан бери бажарив келган юмушини давом эттириб, уларни кўз илғамас, олис ва гўзал манзилларга олиб кетар эди.

Муаллиф изоҳи:

Асарга 1966 йил 26 апрель, тоңг соат 3 дан 30 дақиқа ўтганда нуқта қўйилган. Икки соатдан сўнг Тошкент зилзиласи рўй берган.

ҚАЛБИНГА ҚУЛОҚ СОЛ

БИРИНЧИ ҚИСМ

Қишлоқ келди. Кечагина беморнинг инграшидек ҳазин куз садоларига тұлған боғлар бугун жимиб қолди. Ҳазон шитирламайды ялонғоч шохларга арғамчи осган мезонлар чай-қалмайды...

Қишлоқ келди, шаҳарда уни дарров пайқашмади ҳам. Тұғри, талабалар аллақачон паҳтадан қайтиб, ёмғирдан ивиган боғлар яна ошиқ-маъшукларнинг шивир-шивирига тұлды. Автомат-телефон будкаларидан тарин атир иси келадиган бўлиб қолди. Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб, навбат кутаётгандар кўпайди. Аммо ҳақиқий қишлоқ биринчи қор ёққанида билинди.

Ёдгор шу куни түшдан кейин кутубхонага борганди. Ҳали имтиҳонлар узоқ бўлгани учунми, залда ўн-ўн беш кишидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Кутубхонада вазмин бир сукунат ҳукм сурар, чироқлар ёқиб қўйилган, ташқарида эса ёмғир шовилларди. Ёдгор буғланиб кеттан дераза ёнига ўтирганча мутолаага берилди.

— Қор ёғаяпти, — деди аллаким ўйчан овозда.

Ёдгор бирдан эти увшанғандек деразага қаради.

Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ёдгор ёмғирнинг шовуллаши аллақачон тинганини энди пайқади. Ҳар сафар биринчи қор ёғаёттанини кўрганида ўнинг қалбини аллақандай тушуниб бўлмас, этни жунжиктирувчи ўйчан туйғу қамраб олар, елкасидан оғир бир юқ босиб тушаётгандек бўлаверарди. Шу топда залда ўтирган бошқа одамлар ҳам негадир бир лаҳза сукутта кетишган, ҳамма ташқарига қараб ўтиради.

Қор қоп-қорайиб ётган хўл асфальтга тушиб тез эриб кетар, онда-сонда фидиракларини шариллатиб машиналар ўтиб қолар, уларнинг ҳам овози одатдагидан бўғикроқ чиқаётгандга ўхшарди. Бора-бора кўчанинг бетидаги ўйнинг қия томи оппоқ бўлиб қолди. Кейин аста-секин кўчанинг ўзи ҳам оқара бошлади.

Ёдгор Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишига тушибди. Анчагача миясига ҳеч нарса кирмай турди-ю, кейин ўша саҳифаларни жиаддийлик билан қайта-қайта такрорлай бошлади.

— Кеч бўлиб кетди, йигитча, бир ўзингиз қолдингиз.

Ёдгор кутубхоначи хотиннинг таниш овозини эшитиб" бошини кўтарди. Зал тўридаги алвон ёпилган стол қаршисида ўтирган жиккаккина татар аёл китобларни бир чеккага тахлар, юпқа гардишли кўзойнагини чироқда ялтиратиб унга қараб-қараб қўярди.

Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрдида, дарров ўрнидан турди.

— Кечирасиз... раҳмат, — деди китобларни топшириб.

Конспект дафтарини плашининг тагидан қўлтиғига қистириб ташқарига чиқди.

Муздек қор нафаси юзига урилиб, бир лаҳза зинад тўхтаб қолди.

"Аксига шапка ҳам киймаган эканман", деб ўйлади у зиналардан тушиб бораркан.

Қорбобо ҳамон шаҳар устида супрасини қоқар, қиши фариштаси момик қанотларини беозор силкитар, осмон негадир қизғиши тус олган эди. Фознинг тумшуғига ўхшатиб ишланган симёғочлардаги лампочкалар остидан нурли нуқралар ёғилар, гужрон ўйнаб айқаш-уйқаш бўлиб кетарди. Кўча ўртасида машиналар изи тасмадек қорайиб қолибди, аммо йўлкаларга оёқ ботади. Одам сийрак. Ҳамма ин-инига кириб кетган бўлса керак. "Қиши ўчоги тор..." Рост гап.

Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди. Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб кулиб қўйди. "Шу ҳавода нима зарил". Улар ҳам қор ёғишини билишмаганими, юпқа плаш кийиб олишган эди. Қиз тилини чиқарганча сакраб-сакраб қор учқунларини илиб олмоқчи бўлар, аммо, учқунлар унинг тилига қўймас, қиз бошқа учқунни мўлжаллаб сакрар, йигит эса завқланиб кулар эди. Унинг кулгиси жимжит кўчада янграб эшитилар, бу кулгида алланечук бахтиёрлик бор эди.

Ёдгор ҳам беихтиёр қулиб юборди. Кейин уларга халал бермаслик учун тезлаб ўтиб кетди.

Навоий театрида томоша тутаган бўлса керак, чироқлар ўчиб қолибди. Фонтан атрофидаги майдон ҳам кимсасиз, скамейкаларни қор босган. Универмаг пештоқида лампочкалар занжири лишиллаб айланади. "Янги йилингиз билан" деган ёзув гоҳ ёнади, гоҳ ўчади.

Ёдгор кимсасиз трамвай бекатига келиши билан ёнидан "Тез ёрдам" машинаси қизил чирогини лишиллатганча фарёд солиб учеб ўтди. Қор тумани орасида унинг ноласи анчагача акси-садо бериб турди. Кейин "Меҳмонхона Тошкент" деган пуштиранг чироқ ёниб турган бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради.

"Тошкент ғалати шаҳар, — деб ўйлади Ёдгор совқотган оёқлари билан ер тепиниб. — Қачон қарасант, кўз ёши билан кулги ёнма-ён туради".

— Марказий универмаг тарафдан гийқиллаганча трамвай чиқиб келди.

— Хадрага боради, Хадрага! — деди жун рўмолга ўраниб олган аёл олдинги эшикни очиб.

— Майли! — Ёдгор зинадан сакраб чиқди.

Вагон деярли бўш эди. Ўтгадаги ўриндиқда жигарранг пальто кийтан қиз билан қизил шарфини бўйнига ўраб олган бир йигит қисилишиб ўтирас, уларнинг тепасида курткали бошқа бир йигит сигарет тутатиб туради.

"Яна ошиқ-маъшуқлар", деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб.

Кейин бир нима эсига тушгандай, беихтиёр яна уша томонга қараб қолди.. Қизнинг оплок, тиник юзи, йирик кўзлари шу қадар таниш эдики, бир лаҳза кўз узолмай турди. "Қизик, қаерда кўрган эканман? — деб ўйлади у гоҳ қизга, гоҳ шарфли йигитта қараб. — Кўрганиман, аниқ кўрганиман".

У ўзининг ноқулай аҳволда туриб қолганини, бироннинг "қизи"га сукланиб қараёттандай бўлаёттанини анчадан кейин пайқади. Олдинги ўриндиқча ўтириб деразадан ташқарига қаради. Вагон ғизиллаб борар, кўча чироқлари хира доғдек тизилишиб ўтар, аммо ҳеч нимани кўриб бўлмасди: дераза музлаб қолибди.

Унинг хаёлига ўрнашиб олган савол ҳамон нари кетмасди. "Қаерда кўрувдим-а?!"

Бир бекатми, икки бекатми ўтганидан кейин бирдан миясига лоп этиб урилди: "Бўлди! Театр-рассомлик институтида ўқыйдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!"

Кузда, Темурийлар даври санъатига бағишилаб ўтказилган ЮНЕСКО симпозиуми арафасида телевидениеда талабалар мусобақаси ташкил қилинганди. Рассомлар билан архитекторлар ўртасида ўтказилган мусобақада Ёдгор ҳам қатнашган, ўшанда бу қиз Беҳзод, унинг шогирдлари тўғрисида шу қадар тўлқинланиб галирган эдикни, Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам билимига тан берган, узоқ вақттacha қизнинг гапларини, чиройли чехрасини унтуломай юрган эди. "Худди ўзи" деб ўйлади у ҳаяжонланиб. Ўшанда бу қиз унинг наздида фариштадек бўлиб жонланган, хаёлида алланечук покиза из қолдирга" эди. Ҳозир унинг аллаким билан қисилишиб ўтирган Ёдгорга ёқмади, Кўнгли хижил тортди, аммо ғайрилиб қарагиси келмади. "Менга нима?!"

Бир оздан кейин вагоннинг тарақлаши орасидан қизнинг товушини эшилди:

— Қанақа одамсиз, қўйиб юборинг, ахир!

Ёдгор ҳайрон бўлиб ўтирилиб қаради. Бояги йигит қизни ўриндиқ бурчагига янаем қисиб олган, қип-қизил юзидан сурбетларча табассум аримай алланималарни тушунтирасди.

— Қочинг, мен тушаман, — деди қиз йигитни итариб.

— Секин, яхши қиз, секин, — деди шарфли йигит ҳамон кулиб.

Ёдгор, қиз бу йигитларга бегона эканини тушунди, Шу ондаёқ қизнинг ранги қув ўчиб, рўмоли бўйнига тушиб кетганини, катта-катта чиройли кўзларида қўрқув борлигини пайқади. Қиз ингичка қўллари билан яна йигитнинг кўкрагидан итарди.

— Қўйиб юбор, — деди йирламсираб.

Ёдгор кўнглида бу қизга нисбатан алланечук яқинлик сезди. Шилқим болалар фақат уни эмас, ўзини ҳам қўшиб ҳақоратлаётгандек ғижиниб кетди.

— Нега биروفга осиласан? — деди ўзини аранг босиб. — Тинч қўй уни!

Сигарет тутатиб турган курткали йигит Ёдгорга хўмрайиб қараб қўйди-ю, қизнинг тепасига энгалиб кулади:

— Қўрқманг, ҳеч нима қилмайди... Қор... Юмшоқ...

Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Сакраб турди-да, югуриб келиб, ўтирган йигитнинг шарфига ёпишди. Силтаб ўрнидан турғизди. Бир лаҳзада қиз учиб ўрнидан турганини, этикчаларини тақиллатганча қўлидаги тугунчасини силкитиб ҳайдовчи томонга чопганини кўриб қолди. Эшик тарақлаб очилди. Қиз вагон зинасида турганча бир дақиқа бурилиб қаради. Ёдгор унинг чиройли кўзларида чуқур миннатдорчилик борлигини сезиб қолди. Аммо у ҳамон ўзини босиб ололмас, титрап эди.

Вагон яна физиллаб кетди. Ёдгор йигитни қўйиб юборди.

— Шуям ишми? — деди гоҳ у, гоҳ бу йигитга қараганча овози титраб.

Афтидан, йигитлар бундай бўлишини кутишмаган экан шекилли, бир-бирига тезгина қараб олишди. Ёдгор қулоқ-чаккасига келиб тушган мушт зарбидан ўриндиқ суюнчиғига таяниб қолди. Шарфли йигит унга яна бир мушт тушириди.

Ёдгор интернатда ўқиб юрганида кўп муштлашган эди. Аммо анчадан буён биروفни чертган эмасди. Кўз ўнги қоронилашиб кетди-ю, тишини фижирлатиб устига ёприлиб келаётган кўрткали йигитни тепди. Йигит букчайганча қорнини ушлаб нари кетди. Зум ўтмай, яна ўша гурзидаи мушт гарданига тушди. Ёдгор ўриндиқقا чўкиб қолди.

— Безорилар, туш ҳамманг! — Ҳайдовчи хотин кабинадан бошини чиқариб бақирди. — Ҳозир милиция чақираман. Эй, милиция!

Ёдгор ҳамон чаккасини чанглаб букчайиб ўтиради.

Ҳайдовчининг дағдараси таъсир қилдими, йигитлар олдинга ўтиб кетишиди.

Шарфли йигит зинадан тушиб бораркан, Ёдгорга мушт дўлайтириди.

— Иккинчи ювилмаган қошиқдай бироннинг ишита су-қилемайдиган бўласан!

Ёдгор индамади. Рўмолнасини олиб юзига босди. Оёри остида эзгиланиб ётган конспект дафтарини олиб, қўлтиғига қистириди.

Яна бир бекат юриб тўхтагач, ҳайдовчи хотин унинг тепасига келди.

— Ёмон урдими? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар.

Ёдгор, ҳечқиси йўқ, дегандай ўрнидан турди. Унинг қовоғи ачишар, тишлари сирқилларди.

...Ҳамон қор ёғар, кўча жимжит, кимсасиз эди. "Бу ёги қизиқ бўлди-ку", деб ўйлади у йўлка чеккасидағи мармар фавворачага юзини тутиб. Кейин қонга беланган рўмолнасини чайди. "Қизиқ, сув илиқ-а... Айтгандай, рассом қиз етиб олганмикин уйига". У қизнинг сўнгти дақиқада ўзига миннатдор тикилиб турган кўзларини эслади. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасаввури ҳам қизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди. Ўшанда ҳам худди шундай бўлганди. Мусобақада ўзларининг институти ютқазган бўлса-да, қувонган, кўплар орасидан шу қиз айниқса ажralиб кўриниб турганига севинган эди. "Чиройли қиз бўлса, нима қиларкан ярим кечада кўчага чиқиб, — деб ўйлади у куюниб.

— Кейин қизнинг қўлидаги гулдор рўмолга ўроғлиқ тугунчани эслади. — Бирон ташвиши бордир-да?"

У ётоқхонага етиб келганида алламаҳал бўлганди. Чироқлари хира ёниб турган йўлақдан ўтиб, тўртинчи қаватдаги ўз хонасининг эшигини очди. Ичкарига қадам қўйиши билан оёқ остида турган чойгумга қоқилиб кетди. Чойгум тарақ-туруқ қилиб тун сукунатини бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зойиржон ғингшиб қўйди.

"Оббо, энди шуям бормиди?" Ёдгор чироқни ёқди. Газ плитага қўйилавериб сарғайиб кетган чойгумни бир чеккага олиб қўйди. Плашининг қорини қоқиб, каравотта ташлади.

Зойиржон нон-чой қилиб ётган шекилли, клеёнка ёпилған столда нон бурдалари, парраклаб тұғралған колбаса, қанд ётарди. Чироқ ёниши билан стол устидаги сувараптар үрмалаб қочди. Улар хонани ҳарчанд тоза тушишга уринишмасин, сувараплардан қутилиша олмасди.

Зойиржон икковлари икки йилдан буён шу хонада туришади. Шу икки йил ичида бу хонанинг қозози күчган деворлари ҳам, бесүнақай шкаф устида ётадиган чизмалару китоблар ҳам, лықиллаб турған стуллару ювилавериб сизилиб кеттән дарпардалар ҳам Ёдгорга қадрдон бўлиб қолган эди. Қиши кунлари хона яхши иситилас, Зойиржон коменданнтнинг кўзини шамғалат қилиб электр иситгични ёқиб қўяр, қўлга тушиб қолишгудек бўлса бир амаллаб ийдираради. Андижонлик мана шу қоп-қора йигит Ёдгорга қадрдон бўлиб қолганди.

Ёдгор совуб қолган чойдан ичди. Колбаса емоқчи бўлган эди, тиши сирқиллади.

— Тушиям ҳаромини чиқардингиз-да! — деди Зойиржон кўрпага бурканаркан, тўнгиллаб.

Ёдгор ундан кўз узмай ўтиаркан, негадир гаплашгиси келди.

— Кимни кўраёттандингиз?

— Айттанимда топиб берармидингиз тушими?

Зойиржон каравотни фирчиллатганча пишиллаб ўтирилди. Бошини кўрпадан чиқарди-да, анграйиб қолди.

— Ҳа?! — деди анчадан кейин ҳушини тўплагандай. Сакраб турди-да, майкачан югуриб унинг тепасига келди. — Ким? Қачон?

Ёдгор илжаймоқчи бўлган эди, юзи оғриди.

— Қўяверинг! — деди қўл силтаб.

— Қаерда бўлди? Ким ўзи? — Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай ранги учиб кетди.

— Йўлда... — Ёдгор ўзининг аҳволига кулгиси қистади. "Кап-капта одам ёш болалардек муштлашиб юрса". — Иккитаси бир қизга хирагик қилаёттган эди, шунга... — деди кулимсираб.

Унинг кулаётганини кўриб Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтиради.

- Ким экан қизнинг ўзи?!
- Қаёқдан билай? — деди у қўл силтаб. "Илгари бир кўргандим", — дегиси келмади. — Бари бир эмасми, у танимайди-ку мени".
- Емаган сомсага пул тўлаш деб, шуни айтади. — Зойиржон Ёдгорнинг юзига қараб туриб қулиб юборди. — Арча байрамига лампочка етишмай турувди, — деди унинг фуррасини силаб.

Ёдгор ҳам беихтиёр қулиб қўйди.

Чироқни ўчиришганидан кейин ҳам икковлари анчагача ухлай олмади. Зойиржон ўзича гудраниб Ёдгорни урганларнинг гўрига ғишт қалар, яниб қўяр, ташқарида эса шамол ғувиллар, деразанинг аллақайси тирқишидан совук кириб туради.

— Аваз ака Янги йилни бизникида кутамиз деяпти, борамизми? — деди Зойиржон анчадан кейин. Ёдгор, уни юпатиш учун Зойиржон гапни атайлаб бошқа ёққа бурганини тушунди.

- Майли, — деди лоқайдлик билан.
- Қизларгаям ҳайронман. Ярим кечада майиз бор эканми кўчада? — деди Зойиржон яна ўша мавзуга қайтиб.
- Билмасам, — Ёдгор кўрпага бурканиб олди. Қизнинг оппоқ тиник юзи, миннатдор боғиши кўз ўнгига келиб жилмайди.
- Юрмасин эмас, юрсин. Мана, бизга ўхшаган йигитлар билан чиқсин кўчага. — Зойиржон мамнун хўрсинди. — Бутун Наргиза икковимиз ҳам алламаҳалгача тентираб юрдик. Ўзининг ҳам оёғи акашак бўлиб қолди-ёв.

Ёдгор ўzlари билан ўқийдиган Наргизани Зойиржон яхши кўришини билар эди. Яна бояги рассом қизни ўйлади. Тиник чехраси кўз ўнгига келди.

- Бормайсизми?
- Нима? — деди Ёдгор Зойиржоннинг гапига дафъатан тушунолмай.
- Эртага дарсга бормайсизми, деяпман.
- Қандоқ бораман... — деди Ёдгор кўзларини юмиб.
- Кулмайдими ҳамма.

Анчадан кейин Зойиржон пишиллаб, текис нафас ола бошлади. Уй совиб кетди.

Ёдгорнинг уйқуси келмас, боши лўқиллар, ҳамон ўшатиник чеҳра кўз ўнгидан кетмас эди. "Қизиқ, нима қилиб юрибди ярим кечада? Бояги болалар унга ҳеч ким эмас, — деб ўйларди у ачишаёттан фуррасини пайпаслаб. — Булар унинг тирноғига ҳам арзимайди. — У муштлашувнинг бутун тафсилотини эслаб, жилмайиб қўйди. — Қизиқ бўлди-ку!"

Ёдгор бўлиб ўтган нохушликка ранжимас, узоқ вақтлар хаёlinи банд этиб юрган қизни бир лаҳза бўлсин, кўрганидан қувонар эди.

• • •

Чаросларнинг уйи шаҳарга энди қўшилган чеккадаги қишлоқда эди. У охирги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмади. Тийғана-тийғана ўзларининг тор кўчасига етганидан кейингина нафасини ростлаш учун тўхтади. Тез юрганидан бўлса керак, юраги гупиллаб урар, юzlари ловиллаб ёнар эди. Сочлари жиққа сув бўлиб кетган, бўйнига қўнган қор эриб, ёқасидан оқиб тушар, ғашини келтиради.

Кўча четидаги каллакланган толлар шарпадай қорайиб кўринар, энг ичкарида - уларнинг уйи пештоқида чироқ ёниб турарди. Қор кечиб дарвозага яқин боргандагина у қаттиқ толиққанини, оёқлари қалтираб кетаётганини пайқади. Кўлидаги тугунни оstonага қўйиб, рўмолини қайта ўрамоқчи бўлди-ю, бўшашиб туриб қолди. "Ўлсин тушшиб қопти". У энди эси жойига келгандек боя ўзини ҳимоя қилган баланд бўйли, ингичка мўйлови ўзига ярашган, озғингина, жингалак соч йигитни ўйлади. "Анавиллар индамаганмикин унга... Турқингни ел егурлар, индамай қўярмиди?" Юрагида оғир бир ғашлик билан эшикни итарди: очиқ экан. "Опам ухламай ўтиргандирлар", деб ўйлади у қори супурилган цемент йўлқадан тез ўтиб бораркан. У этақдаги ошхонанинг қор босган томини, қўмилмай қолган токнинг оппоқ тасмадай осилиб ётган сўриларини, музлаб қолмаслиги учун жўмраги очиб

қўйилган водопроводни кўриб, зудлик билан айвон олдига борди.

Онаси эшитсин, деб этикчаларининг қорини атайлаб қаттиқ-қаттиқ қоқди-да, ойнабанд зинадан кўтарилиди. Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди. Худди шу пайт ичкари уйнинг ҳам эшиги очилиб, осто-нада онаси кўринди. Васила Назаровна бош яланг, оқ ора-лаган соchlari силлиқ тараалган, кўк жемпер кийиб олган, бир кўлида коса кўтариб, иккинчи қўли билан эшик дас-тасидан ушлаб турарди.

Чаросни кўрди-ю, худди қизиникига ўхшаш йирик, қоп-қора кўзларида қўрқув пайдо бўлди. Ҳали аёллик кўркини йўқотмаган юзи жиддийлашди.

— Ҳа? — деди косаларни айвон ўртасидаги столга кўйиб. — Нима бўлди, қаёқдайдинг?

"Овқатланмай кутиб ўтирган эканлар", деб ўйлади Чарос. Бояги воқеаларни эслаб хўрлиги келди-ю, ерг қаради.

— Дарсдан кейин тоғамникига борувдим, — деди ўпка-си тўлиб: — Чақалоқ касал бўлиб қолибди. Тоғам ҳадеган-да келавермаганидан кейин, кеннойимни касалхонага обордим... Мана, кийимлари. — Чарос тугунни бир чек-кага қўйди.

Васила Назаровна тўла гавдасига ярашмаган илдамлик билан келиб қизининг пальтосини ечишга кўмаклашди.

— Вой, рўмолинг қани? Нега йиғладинг?

Чарос онасининг кўзига қарашга ботинолмай, этикча-сини еча бошлади.

— Тушиб қолибди, — деди бош кўтармай. — Йиғлага-ним йўқ, чопдим... Қўрқдим.

Онанинг юзига қон югурди.

— Қилган ишинг тушмасин. Ўтир, овқатингни ич.

Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб қўяётганини сезар, шунинг учун бош кўтармас эди. У онасининг қаттиққўллигидан чўчир эди.

— Ҳали Дилшод ҳам келувди, — деди Васила Назаровна жимликни бузиб.

Чарос "Келиб нима қиласкан", дегандек онасига күз қирини ташлади. Қошиқни стол чеккасига қўйди.

Васила Назаровна унинг кўнглидан ўтганларни сезди.

— Овқатингни ич.

— Бўлдим, опа, — деди Чарос чой қуяётиб.

Яна бирпастдан кейин у ўз хонасига кириб кетди. Ҳорғинлик билан ўрнига чўзилди. Каравоти тепасида, шундоқ шифт остида турган рамкадаги расмга ўйчан тикилиб, узоқ ётди. Расмда шалаги чиқсаям ҳамон айланиб турган чархпалак тасвирланган эди. Унинг тарновларига яшил сув ўтлари ёпишган, кўп пақирчалари тушиб кетган. Аммо тарновда ҳамон сув тўлиб оқялти. Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли яктак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суюниб букчайиб турибди. У ўсиқ қошлари остидаги қисиқроқ кўзлари билан чархпалакка ўйчан тикилиб қолган.

Бу — бултур биринчи курсни битириб, таътилда Чимёндаги бувисиникига борганида Чарос ўзи чизган расм эди. У чол билан чархпалакни қиёсламоқчи бўлганди. Чархпалак сувни юқорига — ташна далаларга чиқариб беради. Оқар сув асло ортига қайтмайди. Чархпалак эса ўз ўрнида туриб, яна янгидан-янги далаларни сугораверади. Чол ҳам шундай. Кўпларга яхшилик қилган. Ҳаёт ортга қайтмайди. Чолни бирор эслайди, бирор эсламайди... Чароснинг "Мироб" деб аталган бу асари институтда кўпчиликка маъқул бўлган эди.

Нариги хонада гутурт чизилди. Чарос ҳамон ёнбошлаб ётганча эшик фирасидан онасини кўрди. Васила Назаровна сигарет тутатганча, стол лампаси ёруғида ўтириб ишлар, афтидан, ўқувчиларнинг ёзма ишини текширади.

Чарос кўзларини юмаб олди. Ташқаридаги шамол кучайган бўлса керак, дераза ортидаги толларнинг шохи қисирлаб кетди. Қор учқунлари ойнага чирсиллаб урилди. Ҳовлида ит ғингшиди.

Чарос исисиб кетди. Кўрпани очиб ташлаганча, "ҳовуз" қилиб ишланган фанер шифтга тикилди. Боядан бери кўнглини ғаш қилаётган нарсани энди топиб олгандек оғир хўрсинди. "Опам ҳам қизиқлар, Дилшодни нима қилади-

лар гапириб. Турқи қурсин... — Кейин бояги трамвайдаги йигитни эслади. — Нега қочиб кетдим, — деб пичирлади лабларини тишлаб, — Анави сурбетлар соғ қўймайди уни. Қаёқданам ўша трамвайга ўтира қолдим?!"

У ўйлай-ўйлай яна бир нарсани топди. Бўй етган ҳар бир қиз қатори унинг ҳам хаёлини аллақандай бир йигит тимсоли ҳамиша тарк этмасди. Қизиқ, бугун худди ўша тасаввуридаги одам учради. Баланд бўйи, жингалак соч... Худди ўзи... Қисматнинг ўйинини қаранг. Учради-ю, бир лаҳзада йўқолди.

Айтгандай, плаш кийган эди шекилли... Кулранг плаш. Чарос у ёғини эслай олмади. Анчагача шу алфозда ётди. Ташқарида бўлса ҳамон шамол изиллар, тол шохлари қирсиллар, ит ғингширди.

* * *

Ёдгор ғалати туш кўрибди. Келесдаги ҳовлисида юрганмиш. Ҳовлининг ўртасидан каттакон анҳор оқиб ўтаетганмиш. "Қизиқ, ҳовлимизда анҳор йўқ эди-ку", деб ўйлармиш у ҳайрон бўлиб. Тағин анҳор бўйида бир тупми, икки тупми ёнғоқ ҳам бор эмиш. Ёдгор ялонғоч бўлиб, сувга тушиб олганча ёнғоқ териб юрганмиш. Бирини тураман деса, иккинчиси оқиб кетармиш...

Бирдан дарахтнинг ўрнида Оқила буви пайдо бўлиб қолибди, "Хой, чик, оқиб кетасан", дермиш у чирқиллаб. Ёдгор сузаман деса, қўлларини қимиirlата олмасмиш. Бир вақт мундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз эмиш. Ёдгор шу алфозда сувдан чиқишига қиздан уялармиш. Туравериб музлаб кетиби.

У совқотиб уйғонди. Кўзларини чала очиб, атрофга разм солди. Зойиржон ўрнини тузатиб, кетиб қолибди, вақт алламаҳал бўлиб кетган шекилли, уй ёп-ёруғ, аммо совуқ эди.

Ёдгор шишиб кетган лунжини силаб қўйди-да, ғужанак бўлиб, адёлга бурканиб олди. "Ҳалиям қор ёғяпти шекилли", деб ўйлади у тиззаларини қорнига тортиб. Кўзини юмиб, ҳарчанд уринмасин энди уйқуси келмади.

Бир маҳал эшик оҳиста тақиллади.

— Керакмас, — деди Ёдгор кўрпадан бошини чиқармай.

Эшик қаттиқроқ тақиллади.

"Жуда сурбет-да", деб ўйлади у ҳар куни қатиқ олиб келадиган боладан аччиқланиб.

— Қаттиқ керакмас, — деди бақириб. Кейин девор томонга ўтирилиб олди.

Тагин бир лаҳзадан кейин эшик фийқиллаб очилди.

"Оббо, тинчлик йўқ экан-да, буларнинг дастидан". У жаҳл билан бурилиб, бошини кўтарди. Кўтарди-ю, тирсагига таянган кўйи қотиб қолди. Остонада Азиза турарди. У бошига чиройли шарф ўраб, шуба кийиб олган, қўлидаги сумкаласини ликиллатганча эшикнинг бир тавақасига суюниб, ноқулай жилмайиб турар, унинг табассуми кулгидан кўра йигини эслатар эди.

— Келинг, — деди Ёдгор овози титраб. Унинг важоҳатида "нега келдинг", деган маъно борлигини Азиза тушунди шекилли, ўзини босиб, кинояли кулди.

— Келдим... — У ичкарига қадам ташлаб, столнинг бир чеккасини қўлининг учи билан жиркангандек артди-да, сумкасини қўйди. Шарфини бошидан олиб, стул суюнчиғига илди, истамайгина ўтирди. Сочлари паришон тўзиб кетди. Нафис бўялган киприкларини пирпиратиб, хонани кўздан кечириб чиқди. Лабини буриб жилмайиб қўйди.

Ёдгор унинг бу қарашида: "Ўл-а, шу кунга тушиб қолдинми?" — деган маънони уқиб, ғижинди.

— Кечирасиз, мен кийиниб олишим керак, — деди у қовоғини солиб.

Азиза яна лабини буриб кулди.

— Кийинаверинг, қарамайман, кераккинасиям йўқ...

Ёдгор ёnlамаси турганча шим кияркан, Азизанинг бирлаҳза ташлаган ғамзалик назарини илиб олди-ю, юраги гупиллаб кетди. "Зойиржон ўқишига кетган, бутун ётоқхонада ҳам ҳеч ким бўлмаса керак..." У Азизага кўз қирини ташлади. Азиза энди унга қарамас, сувоги кўчиб тушган шифтни томоша қилиб ўтиради.

Ёдгор хаёлига келган аҳмоқона фикрдан ўзи ижирғаниб кетди. "Ўл, аҳмоқ!" У тезгина кийинди-да, бурчақдаги жўмрақда ювинди.

"Нега келди бу, тағин нима даъвоси бор экан?" — деб ўйлади артина туриб.

Кейин Азизанинг қаршисидағи стулга келиб ўтирида, унинг кўзларига хотиржам тикилди. Азиза бир оз ўзини олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган бўлса ҳам тетик боқар эди. Бир вақтлар Ёдгор мана шу кўзларни бир бор кўриш учун жонини фидо қилишга тайёр эди. Мана шу юпқа лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган баҳтдек туюларди. Худди шу кўзлардан ғазаб сочилиши шу лаблар заҳардек қақшатиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтиролмасди. Сўнгти воқеалар кўз ўнгида жонланди-ю, Азизанинг ҳозирги қиёфаси ҳам совуқ кўриниб кетди.

— Муборак бўлсин... — деди Азиза унинг шишиб кетган юзига имо қилиб.

Ёдгор бу гапда меҳрибонлик эмас, ҳузур оҳанги борлигини сезиб, қўл силтади. "Кел, шуям бир қувонсин!"

— Ҳа, кеча кўпроқ ичиб қўйган эканман. Болалар билан муштлашибмиз. Боплаб пўстагимни қоқишиди.

Азиза қийқириб кулди. Ўтирган стули ғирчиллаб кетди.

— Кўпроқ ичинг! — деди у "ажаб бўпти" деган маънода.

Ёдгор унинг роҳатланаётганини кўриб, негадир ўзининг ҳам кунгли таскин топди. Ёмонми, Азиза ўзи кўмган гўрни ўзи тепкиласа...

— Кечирасиз, — деди Ёдгор бир оздан кейин. — Қуруқ чой йўқ эди...

Бу унинг: "Энди иззатинг битди, кетавер", дегани эди.

Азиза тушунди.

— Зиёни йўқ, мен бир минутга... Ўлибманми, сизнинг чойингизни ичиб.

Ёдгор бу гапдан: "Гадойдан хайр сўрайманми, сен-ку шунча менинг тузимни ичдинг, ҳалиям бўлса, отам сен-дақаларнинг ўнтасини боқишига қодир", деган маънони уқди. Кўнгли чўкиб, бир лаҳза ерга қараб қолди.

— Мен ҳам ўқияпман, — деди Азиза унга диққат билан тикилиб. — Пединститутнинг сиртқи бўлимида.

— Эшитгандим, — Ёдгор шундай деди-ю, Азизанинг кўнглига "халиям мени қумсар экансан-ку", деган ўй келмаслиги учун қўшиб қўйди: — Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.

— Қанча стипендия оласиз? — деди Азиза ниҳоятда жиддийлик билан.

"Яна пул, — деб ўйлади Ёдгор ижирғаниб. — Нима бало, булар ўлгандаям пулдан кафан қилади шекилли".

— Ўзимга етади, — деди секингина.

Азиза кўриб турибман, дегандай, яна хонани кўздан кечирди. Қогози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб қаноат ҳосил қилди шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.

Энди уларнинг гали тамом бўлган эди. Аммо иккови ҳам бир-биридан алланимани кутгандек ўтиришарди. Ёдгорнинг назарида уй янайм совиб кетгандек кўринди. Азиза олтин узукли бармоқларини ўйнаб ўтиаркан, илкис бошини кўтарди.

— Ўйлаб кўрдингизми?

"Ха, гап мана бу ёғда экан, — деб ўйлади Ёдгор. — Бояги гапларнинг ҳаммаси даромад экан-да".

— Нимани ўйлайман?..

Азизанинг кўзларидағи бир лаҳзалик маъюслик йўқолиб, ўрнини асабий хушчакчақлик эгаллади.

— Балки ялиниб келди дерсиз, — у шодон кулди.

Аёл киши ўзини баҳтиёр кўрсатишга уриняптими, билингки, юрагига дарди бор. Ёдгор буни тушунди. Азизанинг аҳволига негадир ачиниб кетди. Маъюс қиёфада бошини кўтариб, унга тикилди.

— Кераккинасиям йўқ, — деди Азиза яна асабий кулиб.

У Ёдгорнинг қоқ юрагига ханжар уришни мўлжаллагандек бир зум тўхтаб қолди-да, кўзига тик қараб гапириди:

— Мен эрга тегяпман.

Ҳар кимда бўладиган худбинлик Ёдгорда ҳам бор эди.

Бу гап ростми, ёлғонми, бари бир юрагининг бир чеккасида оғриқ пайдо бўлди. Қачонлардир ўзиники бўлган хотин бирорвнинг бўйнига осилиши унга алам қилди.

Ёдгор Азизанинг ўзидан кўз узмай ўтирганини, юрагидагиларни билишга уринаётганини пайқаб турарди. У анчадан кейин ўзини босиб олди. "Кимсан ўзинг, — деб ўйлади нафратланиб. — Хўш, эрга тегмаганида қайтиб бориб ярашармидинг". Шу тобда ўша эски адоватлар, бирбиридан жирканганлари кўз ўнгига келди-ю, алланечук енгиллик сезди.

— Табриклайман! — деди у бошини кўтариб.

Бу гап Азизага шунчалик тъисир қилишини билмаган экан. Тўсатдан Азизанинг ранги бўзариб кетди. Титроқ қўллари билан сумкасини юлиб олди-да, силтаниб эшик олдига борди. Фазаб билан бурилиб қаради.

— Эркак эмиш! Бу кунингдан ўлганинг яхши!

У эшикни шу қадар қарсиллатиб ёпдики, деразалар зирриллаб кетди.

Ёдгорнинг қулоқлари анчагача шанғиллаб турди. У чаккасини бармоқлари билан қисиб олганча, столга тирсагини тираб, мункайиб ўтирас, Азизанинг оқариб кетган юзи, титраётган лаблари кўз ўнгидан кетмас эди: "Бу кунингдан ўлганинг яхши?"

Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ё қисмат ҳаммага баҳт улашаётганида унга етмай қолганми? Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди. Узоқда нурли бир нуқтадай порлаб турган толега интилади. Амаллаб яқин борганида баҳт деган ўша нур яна бир олам нарига кетиб қолади. У югураверади, толе ундан қочаверади.

Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юртаниям баҳарнав экан. Энди тўртинчи синфга ўтганда ота ўрнида ота бўлиб қолган Мирзо бува тўсатдан ўлиб қолди. Анчадан буён тувакка тушиб ётган Оқила буви ҳам чолнинг қирқи чиқмасидан кўз юмди, Чол-кампирнинг Туркистонга келин бўлиб тушган ёлғиз қизи отонасининг катта маъракасини ўтказиб, ҳовли-жойни сотиб кетди.

Ёдгорни ўша, Келеснинг ўзидаги интернатта жойлаштиришди. Ўлиб-тирилиб ўқиди. Фишт терувчилик ҳуарини ўрганди.

Биринчи маошини олган куни чол-кампирнинг мозорига борди. Мозорни қыртишлаб тозалади. Гўристон қорувулига пул бериб Қуръон тиловат қилдирди. Ўзининг отонаси нега йўқдигини ўйлаб йифлади.

Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди. Хуллас, йигит кишининг бошига баҳт қуши қўнмай иложи йўқ экан. Унинг ҳам ҳаёти бир нав яхши бўлиб қолди. Икки йилча шу тарзда ишлаб юрди. Кейин бирдан ороми бузилди. Ҳаммаси шим олиш баҳонасидан бошланди.

Биринчи Май арафаси эди. Ёдгор байрамга янги мода бўлган лавсан шим олиш ниятида туман марказидаги универмагга борди. Пештахта ортида турган қош-кўзлари қопқора, дўмбоққина қизни кўрди-ю, юраги жиз этди. Шим танлаган бўлиб узоқ ивирсив қолди. Қиз, охири жаҳли чиқди шекилли, койиб берди:

— Оласизми, йўқми? Олсангиз олинг, бўлмаса бўшатинг йўлни.

— Оламан, оламан! — деди Ёдгор ҳовлиқиб пул чиқаркан.

Ётоққа келиб кийиб кўрса, икки мўлжал каттасини олибди. Ҳамхоналари кулишди.

— Обориб бер, бошқасини айирбошлаб беришади.

Ёдгор катта шим олганига, яна боришга баҳона топилганига ҳатто севинди ҳам.

Бу сафар қиз унга зарда қилмади.

— Ўзим ҳам дадангизга оляпсизми, деб ўйловдим, — деди кулиб.

Қизнинг кулгиси Ёдгорга шунчалар қувонч бағишлидаки! "Бундан чиқди, мени эслаб қолган экан-да", деб ўйлади у севинчи тошиб.

Шу-шу ҳар куни совунми, тиш чўтками, тугмачами баҳона қилиб универмагга келадиган бўлди. Бора-бора қиз ҳам уни таниб қолди. Ёдгор қизнинг бир марта кулиб қарашини кўриш орзусида саккиз чақирим наридан гоҳ пиёда, гоҳ ўртогининг велосипедида келиб кетарди.

Бир куни у иккита кино билети күтариб келди.

— Клубда ҳиндча кино кетаёттан экан, — деди қўрқаписа. У қизнинг ҳозироқ олдига солиб ҳайдаб юборишини кутиб турарди, Йўқ, қиз ҳайдамади.

— Бугун вақтим йўқ, ишдан кеч чиқаман, — деди у.

Шундан кейин унинг энг шодон кунлари бошланди. Ёдгор Азизанинг билагидан ушлашга ҳам ботинолмас, аммо бир кун кўрмаса туролмасди.

Айни узум пишиғида Азиза Ёдгорни иккита ўртоғи билан меҳмонга чақирди. Уларнинг каттакон боғи бор экан, ийигитлар узумхўрлик қилишди.

Азизанинг сельпо раиси бўлиб ишлайдиган отаси Ёдгорнинг авлод-аждодини суриштиди. "Тамом, — деб ўйлади Ёдгор эти увушиб. — Ҳаммаси тамом бўлди!"

Йўқ, бахт ҳам, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.

Бир ойдан кейин худди ўша катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ёдгор жаранглаган уйлар, қора дараҳтдан қилинган гарнитурлар, қўша-қўша гиламларни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу нима, тушими, ўнгими? Ўзига шунчалар фидойилик қилган мана шу гўзал қизнинг — жондан ортиқ Азизасининг олдиғаги қарзини қандоқ узсин. Бошига кўтариб юрса арзимайдими?! Яқиндагина чойхона сўрисини супуриб, чой ташиб юрган Ёдгор шуми? Бирордан туртки еб, бирордан сўкиш эшишиб ўрганган ютурдак бола шуми? Ўзининг ота-онаси қани, шу топда ўғлини кўрса бўлмайдими? Ёдгор ҳарир рўмол ёпинган келин ёнида ўтириб, бахт-саодат тилаб гапираёттан кишиларнинг жарангдор сўзларини, қарсадабанг куй садоларини эшитаркан, буларнинг ҳаммаси эртақдек туюлар, ишонгиси келмас эди.

Қизик, ишонмаганича бор экан. Тақдирнинг ўйинини қаранг. Бир кун илгари қувончдан боши кўкка етган Ёдгор, тўйнинг эртасига тўрвасини йўқотган гадойдек бўшашиб қолди. Севинчлари момақалдироқдек гумбурлаб, чақмоқдек бир зум ярақлади-ю, учди.

Нега мени алдадингиз? — деди овози қалтираб. Кейин муштини тишлиғанча инграб юборди. — Нега алдадингиз, нега?!

Азиза тўшақда хомуш ётар, кўзини бир нуқтадан узмас, афтидан, кимнидир эслар эди.

— Ким ўша?! — деди Ёдгор ғазаб билан ўрнидан сапчиб туриб.

— Секин, — деди Азиза унга қарамай. — Дадам эшитса жанжал бўлади.

Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди. Дадасининг ҳамма нарсадан хабари бор. Бўлмаса қизини таг-зотининг тайини йўқ бу йигитта бермасди.

"Гап бу ёқда экан, — ўйлади у ўқинч билан. — Демак, улар мени одам санашмаган".

У ўзининг қадри пастлигидан афсусланди, фуури поймол бўлганлигини ўйлаб, аламдан тўлғана бошлади.

Анчадан кейин Азиза йиглади. Уни жонидан ортиқ севишини пичирлаб айтди.

Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ёдгорнинг раҳми келди. Хотинини овутди.

Аммо шафқат билан муҳаббатнинг ораси бир чақириму, шафқат билан нафратнинг ораси бир қарич бўлишини Ёдгор билмас экан. Кўп ўтмай тушунди. У бу уйга бирор бўйнига арқон солгандай истар-истамас кириб келар, келганда ҳам кўп ўтиромас эди. Бу уй унга бегона туюлар, ҳар сафар адашиб кириб қолгандай бўлаверарди.

Ярим йилча турмуш қуришган бўлса, бир ой ҳам эрхотин бўлиб яшашгани йўқ. Икковлари хўroz қичқиргунча ухламай ётишар, иккови ҳам бир-бирининг ухламаётганини билар, аммо чурқ этишмасди.

Азиза галнинг учини чиқарган бўлса керак, қайноаси Ёдгорни ношудлиқда айблаб койийдиган бўлиб қолди.

Бир куни қайнотаси Ёдгорга маслаҳат солди:

— Қачонгача қишлиқ-қировлик кунлардаям лой чанглаб юрасиз. Савдога киринг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўйонча олиб бераман.

Ёдгор қайнотасининг кўзига биринчи марта тик қаради.

— Мен савдога кирмайман. Ўзингизни уринтируманг.

Қайнотаси мошранг бахмал дўпписини кафтига қоқиб ўриндан туриб кетди. Нарироқча бориб тўнгиллади:

— Ҳемирининг тайини йўғу, димогидан эшаққурт ёғилади...

Ёдгор ўрталарида дарз пайдо бўлганини билди. Ўша куни ичиб келди.

Бора-бора Азиза ҳам уни жеркадиган, ҳар гапида пи-чинг қиласиган бўлиб қолди.

Ёдгор бутун аламини меҳнатдан олар, кечки сменаларга қолиб ишлар, бу эса Азизанинг баттар ғашига тегар эди.

Худди ҳозиргидақа қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди. Трестдагилар илфор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишиди. Кеча охирида трест бошлиғи — кекса, жиккак киши: "Ҳеч меҳмонингиз бўлмадик-да", деб ҳазиллашди.

Ёдгор меҳмонларни уйига бошлаб келди. Дарвоза қулф экан, узоқ тақиллатди. Меҳмонлар совқоттанидан ер теп-килаб туришар, Ёдгор хижолат чекар эди.

Анчадан кейин йўлакда қадам товушлари эшитилди.

— Очинг, меҳмонлар келишиди, — деди Ёдгор бетоқат бўлиб.

— Меҳмонларингиз бошингизда қолсин! — деди Азиза дарвозанинг нарёғида туриб.

Ер ёрилмади-ю, Ёдгор кириб кета қолмади.

— Эсингни едингми, оч! — деди у зарда билан.

— Битта ўзингни боққанимиз ҳам етади. Йўқот пияниста ўртоқларингни!

Ёдгорнинг боши айланиб кесакига суяниб қолди. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўпдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Хотинининг ҳайдаганидан кўра сенсирагани юрак-юрагидан ўтиб кетди.

— Шунақами, — деди Ёдгор хириллаб. — Қўйдим!

Трест бошлиғи ҳайҳайлаб унга ёпищди:

— Ёшлиқ қимланг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.

Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани эшитилди.

Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуий согланча тусмоллаб юриб кетди.

Ўшанда трест бошлигининг юпатганлари, насиҳат қилгани, аммо у ўқишига кетаман, деб туриб олгани Ёдгорнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

"Энди менинг рухсатим керак бўлиб қолибдими? — деб ўйлади чойгумга сув тўлатаркан. Боя хотинининг зарда қилиб эшикни қарсиллатиб чиқиб кетганини эслаб, кулиб қўйди. — Синаш учун келган. Тегса тегавермайдими?"

У ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди. Қайнашини кутиб, дераза олдига келди.

Ҳаво очилиб кетди. Нариги ётоқхона томида, икки бино ўртасидаги гулзорда қор ярақлайди. Тўртта-бешта сўқмоқ из тушибди. Ўйинқароқ болалар катта йўлдан физиллаб ўтётган машиналарга ёпишиб, сирпанчиқ учяпти. Бекатда одам сийрак. Бир хотин арча кўтариб турибди.

Чойгум қайнаб, тошди. Ёдгор деразадан кўз узиб, газни ўчирди.

* * *

Ҳар фаслнинг ўз қувончи бор. Қиши ҳам каттадан-кичик ҳаммага бир олам шодлик бахш этди. Икки кундан бўён муздеккина қиши фариштаси шаҳар устида кезиб, элагини силкитар, кулоқ-бурни қизарган одамлар "Янги йилбоп қор бўляпти-да", деб кулишар, ҳавода мусаффо чилла иси кезар эди. Кинотеатрлар, маданият саройларида таътилга чиқсан болаларнинг кулгиси янграйди. Катта майдонларда арчалар безатилди.

Йилнинг сўнгти оқшомида Тошкент яшнаб кетди. Катта бинолар пештоқида сон-саноқсиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди. Озиқ-овқат магазинлари тирбанд бўлиб кетди. Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан қутлашар эди.

Ёдгор блан Зойиржон гастрономдан майда-чуйда харид қилишди-да, Авазникига йўл олишди. Биринчи курсда пахтага боришганида бу аспирант йигит уларга раҳбар бўлиб чиқсан, шу баҳона дўстлашиб кетишганди. Унинг борччада тарбиячи бўлиб ишлайдиган озингина хотини Тамила ҳам йигитларнинг ўз опасидай бўлиб қолган. Аваз

марказдаги түқиз қаватли уйда яшар, Ёдгор билан Зойиржон бу уйга күп келишганди.

Марказий универмаг олдидан ўтиб кетишаёттанида Ёдгор бир ҳафта илгари рўй берган ҳодисани эслади, ўша қизнинг кўзлари, миннатдор боқиши тағин тасаввурнида жонланди-ю, юраги орзиқиб кетди. Энди у қизни учратса ол маслигини билса ҳам, негадир кейинги пайтларда уни ҳар куни эслар эди. Бир-икки марта Театр-рассомлик институтига боришга ҳам қарор қилди-ю, айниди. "Трамвайдага иккита аҳмоқ шилқимлик қилганида ёрдам бергандим, шунга келдим", дейдими?

Куйлакчан бўлиб, шимининг устидан сочиқ боялаб олган Аваз остононда уларни қувониб қарши олди.

— Буларни қара, Тамила, бир қоп шиша олиб келишибди, — деб қичқирди у сарфиш қошлирини учириб.

Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамила ошхонадан чиқди. У кийиб олган гулдор халатинин елкалари осилиб турар, қўлида пичноқ бор эди.

— Қочинг, Ёдгор! — деди Зойиржон кулиб. — Тамила опамнинг қўлида пичори бор экан.

— Шиша кўтарғанларнинг жазоси шу! — Тамила пичорини ўйнатиб таҳдид қилди. — Қани, киринглар, болалар!

— Ҳайронман, ароқ қимматлашганидан буён магазинларда очерид янаем кўпайиб қолди. — Зойиржон гоҳ, Аваzга, гоҳ Ёдгорга қараб, кўз қисиб қўйди.

— Қанийди шу ўлгурни янаем қиммат қилиб қўйса, — деди Тамила тўрхалталарни бир чеккага олаётиб.

— Унда хотинлар оч қолади-да!

Кулишди.

Зойиржон дарров ошхонага кириб, сабзи тўғрашга тушиб кетди.

— Сиз энагалик қиласиз, — деди Тамила олти ойлик ўғилчасини Ёдгорга тутқазиб. — Қаранг-чи, кимга ўхшабди бу?

— Билмасам, — деди Ёдгор паҳмоқ қалпоқча кийгизилган болани оларкан. — Сариқ машаклиги дадасига ўхшаб кетади.

- Шамоллаб қолиб бизларни қандоқ құрқитдикі бу!
- Тамила унга сүрғич кийгизилган сутли шишани узатди. — Йиғласа мана буни берасиз.

Нариги хонадан Авазнинг овози келди:

- Уйланадиган бўлсангиз, Ёдгоржон, серсуртоқ қизни танланг. Ҳайронман, онасининг сути йўқлигига мен айборманми, ҳар куни саҳарлаб сут олиб келаман.

— Алжиманг! — деди Тамила жилмайиб.

- Үзи фарзанд кўрмаган одамга қизиқ туюларкан: Ёдгор диваннинг бир чеккасида Алишерни беўхшов кўтариб ўти-
пар, қимирлашга қўрқар эди.

Бир оздан кейин у шикоятомуз қичқириди:

- Бунингизни қаранг, Тамила опа, ҳаммаёғимни ҳўл
қилиб қўйди-ку!

Тамила югуриб келиб, қулганча болани унинг қўлидан олди. Ёдгор тиззалири ҳўл бўлган янги шимига қараб қўйди. Бола эса тиҳсиз оғзини катта очиб, "қойил қил-
димми", дегандай қийқириб кулди.

— Э, дарвеш, — деди Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб.

Улар столга ўтиришганида Янги йил киришига бир со-
атча қолган эди. Энди овқатга қўл уришганди, қўнғироқ
жиринглади. Эр-хотин йўлакка югуришди. Зум ўтмай
Авазнинг аллаким билан қуюқ сўрашгани, Тамиланинг
"Вой!" деб қувноқ қийқиргани, кимнидир чўлл этиб ўпга-
ни эшлилди.

Аваз қора костюм кийиб, галстук таққан, сочи ҳўллаб
силлиқ таралган йигитни бошлаб кирди. Совуқдан бўлса
керак, унинг юзи қизариб кетган, ингичка қошими, кўзла-
рими, нимасидир, қизларни эслатар эди.

— Танишинглар! — деди Аваз йигитни кўрсатиб. —
Дилшод, менинг ўртогим, мактабда бирга ўқиганмиз. Ҳозир
ўша мактабда француз тилидан дарс беради... Булар ме-
нинг дўстларим. Студентлар...

Ёдгор билан Зойиржон баравар ўрнидан туришди. Дил-
шод кинодаги офицерлардек бошини кескин силкиб, сўзсиз
саломлашди. Бу қилиғи Ёдгорга ёқмади. "Мана, француз-
ча саломлашишниям ўрганиб олдик", деб ўйлади у Дил-
шоддан юз ўтириб.

Йўлақда Тамиланинг аллақандай аёл билан гаплашгани эшитилди. Кейин... кейин Ёдгор эшик томонга қаради-ю, бирдан юраги шув этиб кетди. Назарида уй янам ёришиб кетгандаи, ҳали ичмай туриб маст бўлиб қолгандаи, ичида қуёш порлаб чиққандай бўлди. Остонада ўша қиз – шунча кундан бўён унинг хаёлидан нари кетмай қолган ўша қизнинг ўзгинаси турарди. У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочи чиройли турмакланган, чироқдан кўзи қамашгандаи, киприкларини пирпиратиб жилмаяр эди.

Ёдгор йиқилиб кетаётгандаи стул суюнчигини ушлаб олди. Унинг томоги қақраб кетган, ҳозир гапирадиган бўлса овози чиқмаслигини билар эди.

Бу менинг жияним. Чарос, – деди Аваз қизнинг елкасига қоқиб. – Булар – Зойиржон, Ёдгор.

Киз Ёдгорга қаради-ю, бирдан кўзлари катта очили кетди. Ёдгорнинг юзига тикилиб, хавотирлангандаи энти киб қўйди. Чамаси, унинг юзидаги "лампочка" излари ҳамон кетмаган эди. Кейин қизнинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

Илдам келиб, Ёдгорга қўл узатди.

– Ассалому алайкум.

Ёдгор эсанкираганча қизнинг жажжигина, муздек кўлинни қисаркан, унинг кўзларидан: "Мен сизни танийман, мен сизни биламан", деган маънони уқиб олди.

– Ўтиринг, Чарос, – деди Дилшод ёнидаги стулни суриб.

Ёдгор гарангсиб, жойига ўтириб қолди: "Эри экан бу..."

Чарос "эри" билан Ёдгорнинг ўртасига ўтириди. Ёдгор қувончи узоққа бормаганидан талмовсираганча зимдан Дилшодга қараб қўйди. "Дуруст, силлиққина йигит экан", деб ўйлади юраги тирналиб.

– Қани, бўлинг, ҳой! – деди Аваз Тамилани чақириб, – ўн минут қолди.

...Тамила йиғлаётган ўғилчасини кўтариб келди.

Шампан тиқини пақиллаб отилди, дастурхонга вишиллаб вино оқди. Чарос ёш боладай қувониб қарсак чалди. Бахтиёрлик билан кулиб Ёдгорга қараб қўйди.

Ёдгор ичидан ўтаётганини сездирмаслик учун жилмайди. Нима қилишини билмай, қиздан кўзларини олиб қочди.

Бонг чалинганида кўнгли чалкаш туйгуларга тўлиб, ичди. Авазнинг нима деганини, Зойиржон қандай луқма ташлатганини ҳам билмади. Фақат бир нарсани эслади: у қиз билан қадаҳ чўқишириар экан, кўзлари пирпираб жилмайди.

Кейин Дишодга сўз беришди. Ёдгор дарров ҳушини тўплаб олди. Шу топда негадир унинг гапини жуда эшигиси келди.

— Муқаддас китобларда, — деди Дишод ингичка қошини чимирганча, — ло илоҳо иллоолоҳу... дейилади. — У бир нафас жимиб қолди. Ёдгорнинг назарида Дишод атайлаб тўхтагандек. Одамлар гапини қандай эшитаётганини билиб кўйиш учун атайин салмоқлаётгандек туюлиб кетди. — Бу сўзни ўзбекчага таржима қылсак, — деди Дишод ҳамон ўша оҳангда: — Оллоҳдан бошқа худо йўқ дегани бўлади. Бу гапни онадан ўзга она йўқ, деб ўзгартириш мумкин. Чиндан ҳам ҳар кимни фақат битта она дунёга келтиради. Шундай экан, оналар соғ бўлсин. Мен она деганда аёлларни назарда тутаман. Бинобарин, ҳамма аёллар омон бўлсин, — у майин жилмайиб Чаросга қараб қўйди.

Тамила қувониб қарсак чалди. Ҳамма ўрнидан туриб кетди.

Дишод энг аввал Чарос билан уришитирди.

— Яхши гап, — деди Чарос негадир Ёдгорга қараб. — Бу гапни аллақайси журналда ўқигандим.

Дишод норозиланиб қошини чимириди.

— Мсье Дишод рост айтадилар, — Зойиржон қадаҳни баланд кўтарди. — Бутун дунё хотинларининг соғлиги учун!

Телевизорда диктор қиз рақста таклиф қилди. Дишод одобли табассум билан Чаросга қараб қўйди. Унинг қўйидан оҳиста тутди-да. Икковлари чир айланана бошлашди.

Чарос сиполик билан рақс тушар, Дишод уни авайлаб бошқарар, кўзларида мамнун табассум бор эди.

“Бир-бирига муносиб экан!” — деб ўйлади Ёдгор стул

сүянчигига елкасини ташлаб ўтирганча Дилшоднинг "қовун сўйса бўладиган" қилиб қирраси чиқарип дазмолланган шимидан, чаққон, юмшоқ сирғалиб бораётган чиройли туфлисидан кўз узмай. Ҳарчанд ўзини босишга уринмасин, кўнглидаги гашликка ўхшаш туйғу ҳамон тинчлик бермас эди. Унинг назарида куй ҳам жуда чўзилиб кетгандек бўлди.

Ниҳоят, музика тугади. Дишод билан Чарос жойига келиб ўтиришди. Зойиржон қадаҳларни қайта тўлатаётган эди, янги куй янгради.

Чорос Ёдгорга кўз қирини ташлаб қўйди. Ёдгор иккиланиб ўрнидан турди.

— Кечирасиз, — деди Дишодга ийманиб қараганча.

Чарос унинг қўлларидан енгилгина тутиб қушдек учди. Аваз ўғлига шишадан сут эмизар, Зойиржон Тамила билан гир айланар, Дишод столга тирсагини тираганча ўтиради. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилас, унинг нозик бармоқларини авайлаб ушлаганча айланар, димогида алланечук нафис бўй туяр, юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди. Қизнинг жажжигина гавдаси куй қанотида учар, Ёдгор унинг тиник юзини, бўйнига тушган соч толаларини кўриб туар, рақсдан эмас, ҳаяжондан боши айланарди.

— Юзингизга нима қилди? — деди Чарос куй қанотида учаркан, Ёдгорга пастдан қараб. Эгик киприклари капалак қанотидай пирпираб жилмайди.

— Мушук тирнаб олди, — Ёдгор кулди.

— Мушуклар билан уришманг-да, — Чарос ўша кунги хунук ҳодиса учун ўзи айбдордек қизариб, жилмайди.

— Улар ҳам қушчаларга тегишимасин-да, — деди Ёдгор астагина...

Яна қадаҳ кўтаришди.

— Ёдгор aka гапирсинлар! — Чарос қўлидаги бокал орқасидан унга мўралаб қаради.

Ёдгор Дишоднинг унга зарда билан қараб қўйганини кўриб, бояги худбинлиги учун ўзини койиди. "Оббо, Қоработир бўлиб қолдинг шекилли. Бировнинг севгисига рахна солишинг қолувди".

У тарааддудланиб, ўрнидан турди.

— Биз Янги йил кирганидан қувонамиз, — деди билур қадаҳдан кўз узмай. — Аммо эски йил ўтиб кетганини ўйламаймиз. Умримизга умр қўшилди, деб суюномиз, аммо умримизнинг бир йили ўтиб кетганига ачинмаймиз...

— Нима бало, чолларнинг гапини гапириб қолдингиз,
— деди Зойиржон кулиб. — Айтадиганингизни тезроқ айтинг, томоқ тақиллаб кетди.

Ёдгор эзмалик қилиб юборганини сезиб, қизарди.

— Хуллас, мазмунли ҳаёт учун!

— Худбинлар, — деди Тамила. Нега фақат сизлар гапи-расизлар, сўз — Чаросга.

Чарос бокал ушлаганча энтикиб қўйди.

— Соф муҳаббат учун!

Қарсак бўлиб кетди.

Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғаб олди. Тағин ўзини айбдор санаб, юраги сикилди. Сигарет эзғилаб балконга чиқди.

Муздек ҳаводан нафаси қайтиб, бир зум туриб қолди. Ҳамон қор ёғар, балкондаги қофоз қутилар, эски пақир қор остида қолган эди. Ичганиданми, ҳаяжонданми, унинг боши айланар, юзлари ловиллаб ёнарди. Рўпарадаги каттакон бинонинг ҳамма деразаларида чироқ порлар, шодон учқунлар нур оғушида ўйнар эди. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тин-масди.

Унинг кўз ўнгига яна Чароснинг пирпираб турган киприклари, Дилшоднинг норизо боқишилари келди... "Трамвайдан тушишингга ёрдамлашиб юбордим, деб ҳали севгиям талаб қилассан", деб ўйлади Ёдгор ўзига-ўзи хунук кўриниб. Шунча кундан бўён шу қиз хаёли билан юрганини эслаб, юраги баттар сикилди.

Бир оздан кейин балкон эшиги фийқиллаб очилиб, ёпилди. У Тамила опами, Зойиржонми бўлса керак, деган хаёlda қайрилиб қарамади.

— Ҳозир кираман! — деди сигаретини тутатиб. — Чекиб бўлай...

— Шамоллаб қолмайсизми?

Ёдгор овоз эгасини таниди-ю, ҳовлиқиб бурилиб қаради. Чарос балкон эшигига суюниб турарди. Унинг меҳрибон оҳангда галиришидан Ёдгорнинг қўнгли мулойим ҳисларга лиммо-лим тўлиб кетди.

— Сизмидингиз, кечирасиз... — деди овози титраб.

— Ўша куни яхши етиб олдингизми? — деди Чарос анчадан кейин. — Мен сиздан хавотир олдим.

Ёдгор яна ҳаяжондан энтиқди. "Мен ҳам, — деб ўйлади кўзларида қувонч порлаб. — Мен ҳам ўшандан буён ҳар куни сени ўйлайман".

— Мен сизни бошқа кўрмасам керак, деб ўйловдим, — деди Ёдгор ўзини босиб.

— Мен ҳам... Мана, кўришдик...

— Уйга киринг, совуқ... — Ёдгор қўнглига келган гапни қийналиб айтди... — Кейин, кейин Дишпод ҳам хафа бўладилар, киринг, — у ҳарчанд уринмасин, овозида рашкка ўҳшаган оҳанг борлигини пайқаб уялди. Чаросга қарамас ликка ҳаракат қилиб, қоғоз қутига қўнглан қорни оёғи билан сидириб туширди. У қизнинг кетишини кутарди. Аммо Чарос кетмади.

— Менга нима?! — деди у аччиқланган оҳангда. — У менинг ҳеч кимим эмас!

"Нима?! — Ёдгор ярқ этиб қизга қаради. — Нима дединг? Яна битта қайтар! Яна бир марта айтгин..." Унинг қалби нурга тўлиб Чаросга термилиб қолди. "Наҳотки, наҳотки, шунаقا бўлса! Бугун қанақа кун ўзи! Қанақа баҳтли кун!"

Ёдгор ҳамон ўзини босиб ололмас, қизга термилган кўзларида олам-олам шодлик бор эди. Бир оздан кейин Чарос ичкари кириб кетди. Ёдгор сигаретини улоқтириб юборди-да, балкон панжарасига суюниб қолди. У қизиб кетган пешанасига қўнаётган қор учқунларини ҳам, мана шу муздек панжарани ҳам, нариги уйдаги деразалардан тушаётган нурни ҳам кучиб олгиси келарди шу топда.

Йўлақдан фўнфир-фўнфир товуш келди.

— ...Бу нима қилиқ? "Соф муҳаббат", "Журналда ўқиганман", танца тушишлар. Нега мендан куласиз? Нима, ёш боламанми?..

Ёдгор Дилшоднинг овозини таниди. Унинг боядан бери аччиқданиб ўтиргани кўз олдига келди. Аммо бу гаплар энди унинг ғашини келтирмасди.

Зум ўтмай Чароснинг овози келди:

- Менга хўжайинмисиз, нима ишингиз бор?
- Гап шу, кетасизми, йўқми?
- Йўқ!
- Бўлмаса мен кетдим.
- Хайр!

Ёдгор бу жанжалнинг айбдори ўзи эканлигини ҳис қилгани учун эшигтиси келмай, атайлаб хаёлинни чалғитди. Қор учқунларини кафтига илиб ола бошлади. Аммо беихтиёр ўша ёқдаги гаплар яна қулогига чалинди.

— Шу пайтда қаёққа борасиз, Дилшод? — Бу Авазнинг товуши эди.

Бирпасдан кейин эшик қулфи шиқирлади-да, жимлик тўқди.

Ёдгор хонага қайтиб кирди. Зойиржон диванга ёнбошлаб мудрар, ўқтин-ўқтин ҳиқичоқ, тортиб кўярди. Тамила боласини қучоқлаб ўтирас, Аваз стул суюнчигига кафтини кўйиб жилмайиб турад, Чарос эса дастурхонни янгилар эди.

— Келдингизми? — деди у Ёдгор кириши билан. Ёдгор унинг кўзларидан ташвиш ифодасини излади-ю, хотиржам қиёфасини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Чарос чой олиб кирди. Яна ўша қувноқ, кайфият тикланди. Зойиржон уйғониб, тағин ичди.

- Тоға, мен кетаман, — деди Чарос анчадан кейин.
- Кўйсанг-чи, — Аваз ранжиб, кескин қиёфада қўл силтади. — Соат уч бўляпти, тентак.
- Нимадан қўрқаман? — Чарос кулиб Ёдгорга қараб кўйди. Кейин илтимос қилгандай Авазга қаради. — Опам хавотир оладилар. Қайтаман, дегандим.
- Нега бўлмаса ҳали кетмадинг? Шу пайтда қишлоқقا етиб бўлармишми?

Чарос елкасини қисиб, ширин жилмайди.

Ёдгор қизнинг кўнглидагини ҳалиёқ, пайқаб олган, ҳаяжонланиб ўтиради.

- Мен кузатиб қўя қолай, — деди ўрнидан туриб.

Чарос жилмайиб унга қаради.

— Уйимиз узок, қишлоқда турамиз. Студентлар ша-
харчасидан нарида.

— Яхши, йўлимиз бир экан, — деди Ёдгор Авазга қараб.
Аваз маслаҳат сўрагандек хотинига қаради.

— Масалан, мен қоламан, — деди Зойиржон муррок
кўзларини ярим очиб.

...Кўчалар чароғон эди. Еру кўк кумуш нурга тўлган,
учқунлар унсиз парвоз қилиб Чароснинг рўмолига, жи-
гарранг пальтосига қўнар, Ёдгор унинг нозик елкалари,
жажжи гавдасидан кўз узмай борар, секинроқ юргиси,
шу бахтиёр дамларни узокроқ чўзгиси келар эди. Улар
корда чуқур-чуқур из қолдириб, жимгина келишарди.

Театр ёнидаги арча олдида бир зум тўхтаб қолишиди.

Ёдгор кулиб юборди.

— Қаранг, шумтакаларнинг ишини!

Чарос ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. Шўх болакайлар Қор-
бобонинг ҳассасига пақир илиб кетишибди.

Аллақаердан курант садолари келди.

— Москвада Янги йил кирди, — деди Ёдгор ўйчан овозда.
Икковлари бир-бирига шодон қараб қўйишиди. — Эҳти-
мол, бошқа бир сайдера ҳам Янги йил киргандир, — у
Чарос билан ёнма-ён бораркан, муздек ҳавони ҳузур қилиб
симирди. — Бундай қараганда, ер курраси коинотда қум
заррасидек бир гап. Биз одамлар шу зарранинг бир зарра-
часимиз. Шу ҳолимизга ташвишларимиз дунёни тутади.

— Ўша серташвиш одамлар бўлмаса дунё ҳам бўлмас-
ди, — деди Чарос бурилиб қараб. Кейин этикчаси билан
кор тепкилаб кулди. — Италияда Янги йил кечаси ортиқ-
ча нарсаларни деразадан улоктиришаркан-а?

Ёдгор индамай бош силкиди.

— Бизда шунаقا одат бўлса, энг аввал Дилшод акани
ташлаб юборардим.

— Нега уни ёмон кўрасиз? — деди Ёдгор.

— Ёмон кўраман эмас, яхши кўрмайман. Опам бўлса-
лар ҳадеб мақтайдилар. Бугун ҳам юzlаридан ўтолмасдан
бирга келгандим.

Ёдгор индамади.

Уларнинг ёнидан — йўлкага яқин жойдан гуриллаб мотоцикл ўтди. Телпагини бостириб олган, қора қўлқоп кийган милиционер мотоциклини секинлатиб, шубҳа билан қаради. Кейин қорлик орасига кириб кетди. Мотор товуши анчагача ҳавони титратиб турди.

— Бир нарса сўрасам, кўнглингизга келмайдими? — деди Чарос анчадан кейин. — Отингиз нега Ёдгор?

— Нимаям қила олардик, отни чақалоқ ўзига-ўзи танлай олмайди. — Ёдгор ўйчан табассум билан Чаросга қараб қўйди. — Бу менинг иккинчи отим бўлса керак. Биринчиси нималигини билмайман. Чамаси, икки яшарлигимда мени чойхонадан топиб олишган экан. Билмадим, адашиб қолганманми ё онам бирон ерда очлиқдан узилиб қолгани... Ўшанда урушнинг охирги йиллари, қаҳатчилик экан. Чойхоначининг ёши олтмишга яқинлашганда кўрган ўғли ўлиб қолган экан. Ота-онамни сўроқлаб тополмаганидан кейин ўшанинг ўрнига Худо етказди, деб уйига олиб кетибди. Отимни Ёдгор қўйибди.

Чарос ўзи билмай унинг ярасига тегиб кетганини сезди, хижолат чекиб қараб қўйди.

- Кейин-чи? — деди атайлаб хушчақчақ оҳангда.
- Кейин мактабда ўқидим... Мактабгаям икки йил кечикиб борган эканман.
- Кейин-чи?
- Кейин чол-кампирлар вафот этишди.
- Кейин-чи?

Ёдгор қизнинг атайлаб сўроқлаётганини, кўнглини кўтармоқчи эканини тушуниб, енгил тортди.

- Кейин интернатда ўқидим, ишладим.
- Кейин-чи?

Кейин... — Ёдгорнинг юраги шув этиб кетди. "Кейин уйландим", демоқчи бўлди-ю, тили бормади. Ақалли шу бутун ўша ташвишларни эслагиси келмади. — Кейин..., ўқияпман, — деди секин, — архитектор бўлмоқчиман.

- Салкам ҳамкасб эканмиз, — деди Чарос қувониб. — Мен рассом бўлмоқчиман.

- Биламан, — Ёдгор жилмайди. — Театр-рассомлик институтида ўқийсиз.

Чарос тұхтаб қолди. Ёдгор ҳам ўтирилиб қаради-ю, унинг күзлари пирпираб кетганини күрди.

— Қаёқдан биласиз? — деди Чарос товуши товланиб.

Ёдгор унинг овозида яширин қувонч борлигини сезиб, үзи ҳам суюниб кетди.

— Биламан-да, — деди атайлаб сирли қилиб. — Кузда тәмурыйлар даври санъатига бағишлиңган симпозиум олдиdan үтказилған КВН мусобақаси эсингиздадир? Беҳзод... Унинг шогирдлари Қосым Али... Яна ким эди, күпроқ деҳ-қонлар ҳаётини тасвирлаган?

— Мир Саид Али, — деди Чарос Ёдгорга шүх бурилиб қараб. — КВНда элликка яқын талаба қатнашған эди-ку, ҳаммани эслаб қолған бўлсангиз, хотирангиз яхши экан.

— Институтларингиз ютиб чиққан бўлсаям, сизнинг хотирангиз зўр эмас экан, — Ёдгор кулди. — КВНда мен ҳам бор эди. Нимагадир сизни айниқса эслаб қолгандим.

— Шунақами? — Чарос астойдил ажабланди. — Мен ўшанда жудаям ҳаяжонланғандим. Шунинг учун бўлса керак... — У юмшоқ қорни унсиз босиб бораракан, ўйчан тарзда қўшиб қўйди. — Кейин ҳам симпозиум материалиларини кўриб чиқдим. Ҳамма мутахассислар Беҳзод билан унинг шогирдлари Farbdagi замондошларидан кучлироқ бўлганини айтишибди. Ўша даврда бошқа рассомлар ўз асарларига диний идеалларни асос қилиб олишган бўлса, Беҳзоднинг миниатюраларида ҳаётий воқеалар — ов, подшоҳлар сафари, табиат манзаралари тасвирланади. Хуллас, у реал ҳаётга яқын туради.

— Бу асарларнинг кўпи сақланиб қолмаганда-а?

Чарос Ёдгорга қараб қўйди.

— Афсуски, сақланиб қолмаган, ўн олтинчи аср инқизизидан кейин бор маданий ёдгорликлар ҳам йўқолиб кетган. Пайти келиб топилса ажабмас.

Чарос жимиб қолди. Ёдгор шу топда унинг чуқур ўйга толганини, кипригига қўнаётган қорни ҳам, соchlари хўл бўлиб кетганини ҳам пайқамай бораётганини кўриб турарди. У бояги ўзига таалукли мавзу ўзгарганидан қувонди. Бунинг устига Чарос ҳам үзи ўйлаб юрган нарсани айтаётганини билиб, ҳаяжонланиб кетди.

— Билмадим, — деди қуончак овозда, — мактабда тарихни ёмон ўқитишганми, ўзимиз ёмон ўқиганмизми... Навоий, Ибн Сино, Улугбек... Яна ким? Бошқаларнинг номиниям билмаймиз, шундай эмасми? Саккизинчи асрдан ўн олтинчи асрғача Ўрта Осиё жаҳон маданият марказла-ридан бири бўлганини мен ҳам энди биляпман. Колумб Америкага тасодифан бориб қолишидан тўрт ярим аср ил-гари Беруний Ер куррасининг нариги томонида катта қуруқлик борлигини айтиб, Американинг тахминий ха-ритасини чизиб берганини; Ер шарининг диаметрини аниқ ўлчаганини яқинда билдим. Хивага борганимда минг йил-лик биноларнинг аниқ тригонометрик чизмалар билан қурилганини кўриб оғзим очилиб қолди. Бундай лойиҳа-лар чизиш учун зўр мутахассис бўлиш керак. — Ёдгор саратон офтобида ёнган ўша тор кўчаларни, пештоқига ранго-ранг жилоларда ғазал битилган саройларни эслаб энтиқди.

— Хивага борганимисиз?

— Йўқ, — деди Чарос сочига ёпишган қорни кафти билан сидириб, — Аммо ўқиганман. Паҳлавон Махмуд мақбарасининг орнамент безаклари жуда мураккаб дейи-шади. Ёзги таътилда бормқчиман.

— Ўша даврда шундай ноёб ансамблар бунёд этилганига ақл бовар қилмайди. Фан билан санъат шундай уй-ғуналашиб кетганки! Бинолар пештоқига ўрнатилган сир-кор безакларнинг кимёвий таркибини ҳалиям топиша ол-маяпти. Айтишларича, ўша пайтларда гишталрга одам қони қўшиб ишланаркан. Албатта, бу афсона... Лекин уларга бобокалонларимизнинг юрак қони қўшилгани аниқ. Минг йиллик безаклар янгидай турибди. Демак, кимё ҳам ўша пайтда юксак бўлган экан...

— Самарқанднинг икки ярим минг йиллиги муносаба-ти билан реставрация яхши бажарилган дейишади, аммо Хивада бу иш суст бораётган эмиш, шунақами? — деди Чарос Ёдгорга қараб.

— Тўғри, — Ёдгор ўйчан бош силкиди. — Шундай яхши мадрасаларнинг бирига арқон тўқиши артели жойлашган, бирига карвонсарой. Шаҳарга ҳар куни дунёning тўрт бур-

чагидан юзларча туристлар келади. Туризмдан тушган маблағнинг ўзига тарихий обидаларни бемалол таъмиrlаса бўлади. Ҳам давлатга фойда, ҳам обидалар яхши сақланади.

У чироқлар нурида осуда мудраётган кўчага тикилганча жимиб қолди. Кўча кимсасиз эди. Сўнгги бекатда қатор тизилган трамвайлар тўхтаб турар, баъзиларининг дера-залирида чироқ кўринар, кўплари чироқсиз, томини қор босган эди.

— Чарчамадингизми? — деди у хаёл суриб кетаётган Чаросга.

— Йўғ-е, қор ёғаётганда юришни яхши кўраман, — Чарос шўхлик билан қор тепкилади. — Мен мактабда математикани яхши кўрадим, айниқса алгебрани. Қизиқ, алгебра деган сўзнинг ўзи Хоразмийнинг "Ал-Жабр" асари номи билан боғлиқ эканини энди билдим.

— Ўзимиз қизиқдан соҳани чала-чулпа билиб оламизу дунёда биздан кучлироқ мутахассис йўқдай гердайиб юрамиз. — деди Ёдгор кулиб. — Ҳамма соҳада ҳам ўтмиш билан келажакни боғлай билиш керакка ўхшайди. До-нишманд боболаримизни саводсиз, деб бир чеккага йи-риштириб қўймасдан, ўшаларнинг ҳикматини ўрганиши-миз керак.

— Масалан, сиз, — Чарос тўхтаб, диққат билан унга тикилди. — Ўша обидаларнинг бирон нарсасини бугунги кун қурилишига татбиқ этармидингиз?

— "Жуда амалий савол бўлди-ку", — деб ўйлади Ёдгор Чароснинг ҳўл киприклари орасидан синовчан тикилиб турган кўзларига қараб.

— Нега мумкин бўлмасин, мумкин, — деди анчадан кейин.

— Масалан, ниманиси?

— Масалан, ташқи безагини. Бинолар шунчаки бошпа-на эмас, санъат асари ҳам бўлиши керак-ку.

— Лекин ҳаммага бир текис қаср қуриб бериб бўлмай-ди-да.

— Тўғри, уй-жой муаммоси бутун дунёда биринчи да-ражали муаммо бўлиб турибди. Лекин бинолар бари бир

ҳам қулай, ҳам чиройли бўлиши керак. Ҳеч бўлмаса саройлар, клублар, маъмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ, услуби уйгуналашиб кетса яхши бўларди. Ҳозир шундай қилингти. Туаржой бинолари масаласида ҳам муаммолар кўп. Ўн бешинчидаги студентлар илмий жамиятида докладим бор. Ўйлаб юрган баъзи гапларимни айтмоқчиман.

— Муваффақият тилайман, — Чарос тор кўча бошидаги симёғоч тагида тўхтаб, самимий жилмайди. — Уйга ҳам етдик.

Ёдгор ҳуши энди ўзига келгандек, атрофга аланглади. Тор кўчанинг икки четидаги каллакланган толлар бошида оқ қалпоқдек қор тўпланиб қолган, деразаларда чироқ ўчган эди.

— Гап билан бўлиб пайқамай ҳам қолибман... Уйингиз ростдан ҳам чекка жойда экан, ўқишга қандоқ қатнайсиз? — деди у Чаросдан кўз узмай.

— Айтдим-ку, қишлоқда турамиз, деб. Бу ерлар энди шаҳарга қўшилди. Ўзи шаҳарга ўхшаса ҳам ҳозирча қишлоқ. Одамлари ҳам шунаقا... — Чарос кулиб қўйди.

— Ҳадеб келаверсангиз, сизнинг ҳам таъзирингизни бериб қўйишади.

“Майлийди, — деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб. — Энди қачон кўришамиз? — Шу фикр лип этиб келди-ю, ўзини сўқди: — Нима ҳаққинг бор?!”

У қизнинг қор қўнган рўмолига, пальтосига узоқ қараб қолди. Рўмоли тагидан чиқиб турган соchlаридаги қорни силаб туширгиси келиб кетди. Аммо қизнинг жажжи қўлини қисиб совукқина хайрлашди:

— Хайр.

Чарос тор кўчага чопқиллаб кириб кетаркан, Ёдгор юраги узилгандай, толга суюниб анча туриб қолди. Зум ўтмай энг ичкаридаги ҳовли эшиги очиди. У оёғи музлаб кетгунча шу алфозда турди-да, кейин секин-секин юриб кетди. Осмон бўзариб қолган, Янги йилнинг тўнгич тонги туғилмоқда, қор сийраклашган эди.

• • •

Чарос ертўладан ўтин-кўмир олиб чиқаман, деб қурумга беланди. Ўтинни "голланд" печкаси оддига ташлади-да, ювиниб келди. Кейин тараша қилиб, олов ёқди.

Оқшом тушиб қолган, уй нимқоронғи, совуқ эди. Гугурт чўпининг ожиз алангаси аввалига аранг лишиллаб турди-да, ингичка пайраҳага тегиб ловиллатди. Кейин каттароқ пайраҳа ёна бошлади. Бора-бора печка гувуллаб кетди. Чарос унинг чўян эшигини беркитмай чўнқайиб ўтирганча оловнинг ёнишини томоша қиласади. Ўтиннинг чарсиллаши сукунатни ўқтин-ўқтин бузиб қўяр, аланга яллиги деворларда, буфет ойналарида ўйнарди. Осмоннинг қайси бир бурчидаги самолёт гувуллади. Уй деразалари зирриллаб кетди. Сўнг яна сукунат чўқди.

Чарос болалигида ҳам оловга тикилиб ўй суринни яхши кўради. Балки бу одат кашшофлар легарида сафарга чиқиб, гулхан ёқишганларидан қолгандир. Онаси уни ҳар иили болалар оромгоҳига юборарди.

Ҳозир у Ёдгорни ўйлар, ўша — Янги йил кечаси хайларшганидаги қиёфаси кўз ўнгидан кетмасди. У йигитнинг совуқ хайларшганини сезган, аммо сабабига тушунолмаган эди. "Фалати йигит экан. Мағуруми-ей"...

Айвон эшиги очилди.

"Опам!" Чарос дик этиб ўрнидан турди. Васила Назаровна хонага кириб келди.

— Нега қоронғида ўтирибсан?! — деди чироқни ёқиб.

— Ўзим... — Чарос ҳозир ўйлаган хаёллари онаси олдида фош бўлиб қолаёттандек чўчиб унга қараб қўйди.

Ташқари совуқ бўлса керак, Васила Назаровна сезилар-сезилмас ҳарсилларди. Чарос унга ачиниб қаради.

— Ҳозир чой қўяман...

— Йўқ! — Васила Назаровна қўл силтади. — Ўтири, гап бор. — У қошини чимириб, диванни кўрсатди.

Чароснинг юраги увушиб кетди. У онасининг феълига ўрганиб қолган, жаҳли чиққанида овози шунаقا, эрқак-часига йўғон бўлиб кетишини билар эди.

"Дилшод ака чаққан, — деб ўйлади қўрқа-писа диванга ўтиаркан. — Уятсиз..."

Васила Назаровна сумкасидан сигарет олиб тутатди. Қўли билан тутунни ҳайдаб, Чаросга қаттиқ тикилди.

— Янги йил куни ким кузатиб қўйди?

Чарос индамасдан ерга қаради. Бармоқлари билан диван ёғғини ўйнай бошлади. Онаси ҳамон жавоб кутиб турганини билиб секин бошини кўтарди.

— Дилшод ақа айтгандир...

Васила Назаровна қошини янаям керди.

— Бошқаларни ўртага сукмай тур!

Чарос яна ерга қаради. Онаси унга рост гапиришни ўргатган эди.

— Битта бола, — деди пичирлаб.

— Ким ўша "бола"?

Онаси сўнгти сўзни киноя билан айтгани Чароснинг ҳамиятига тегди.

— Ҳар ҳолда, Дилшодингиздан яхшироқ бола, — деди қайсарлик билан лабини тишлаб.

— Қаёқдан била қолдинг яхшироқлигини? — Онаси унинг устига ёпирилиб келди.

Чарос онасининг семиз оёқларини қўриб турар, ҳозир жаҳдан кўзлари ёнаётганини ҳис қилас, аммо бошини кўтартмасди.

— Ҳар ҳолда, бирорни ўртага солмайди.

— Нима бирор, ким бирор? — Васила Назаровна қўлинни пахса қилиб силкитди. — Мен сенга бирор бўлиб қолдими? Гапир!

Чарос кўз қирини ташлаб, онасининг ғазабдан қизариб кетган юзини кўрди. Фикрини тўғри тушунтира олмаганидан афсусланиб, индамай ўтираверди.

— Мен ўша Дилшодингизни ёмон кўраман, — деди овози титраб. Кейин ёш тўла кўзлари билан онасига қараб қўйди. — Сиз менга ҳадеб ўшани мақтайверманг!

Васила Назаровна нари кетди. Сигаретини печканинг кулхонасига ташлаб, қаддини кўтарди.

— Дишодни хоҳламасанг, гаплашма, — деди анчадан кейин босиқ товушда. — Ҳеч қачон сени мажбур қилмайман. Лекин сенинг яхши инсон бўлишингни хоҳлайман. Жуда эркалатиб юбордим шекилли. — У яна Чарос-

нинг тепасига келди. — Тақдирингни мендан бошқа ўйлайдиган одам йўқ. Гап шу, — деди яна овози жаранглаб. — Ўша бола билан билар-бilmас юрмайсан. Бор, дарсингни қил!

Чарос хонасига кириб ётиб олди. Кўз ўнгига Ёдгорнинг чехраси келди.

"Учрашаман! — деди кўрпага бурканганича тичирлаб. — Дилшоднинг шу қилгани учун ҳам учрашаман! Ўлсин аламидан!"

* * *

"Нима бало, яхши кўриб қолган шекилли бу, — деб ўйлади Васила Назаровна хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан. — Бўлмаса йиғламасди".

У Дилшодни мактабга ишга келгандаёқ ёқтириб қолганди. Бунинг устига унинг адвокат бўлиб ишлайдиган онаси қизлиқдан Васила Назаровна билан дугона эди. Назарида Чарос ҳам аввалига Дилшодни яхши кўргандеёқ бўлувди шекилли. Ким билсин, нима жин урди буни.

Яхши кўрмаса ўзининг иши. Лекин Васила Назаровна одамларга майна бўлишни хоҳламайди. Мактабда ҳамма ундан зир титрайди. Ўқитувчилар, директордан эмас, заувучдан қўрқамиз, дейишганини ўзиям эшиштган. "Аввал ўзингнинг қизингни эплаб ол", деган таънани эшишишга тоби йўқ. Чарос ҳали ёш бола, ҳеч нимани тушунмайди. Эркак зотининг ҳаммаси бир гўр. Бошини айлантириб юриб-юриб, ташлаб кетса, додини кимга айтади.

Умуман, муҳаббат деганинг ўзи бир пуллик гап. У буни яхши билади. Бўлмаса ўзининг ҳаёти шунчалик бўлармиди...

Васила Назаровнанинг куюнганича бор эди. У ўзининг чалкаш қисмати қизининг ҳам бошига тушишини хоҳламасди.

Васила ўшлигида олов эди. Ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. уни математика факультетининг комсорги қилиб сайлашди. У ўзининг принципиал раҳбар бўлишини ўшандаёқ кўрсатди. Бир куни институтга бола кўтарган жувон йиғлаб келди. "Кеча эрим овқатни шўр қилибсан, деб тар-

сакираб юборди. Қачон қараманг, ўтирсам ўпок, турсам сўпок, деб турткилайди. Койиб қўйинглар, сизларда ўқийди", деди ёлвориб.

Комсомол зўр куч эди ўшанда. Васила мажлис чақириб, талабани шартта институтдан ҳайдаттириб юборди. Йигит унинг оёғига йиқилгудек бўлиб узр сўради. Аммо Васила кечирмади. У хотинига қўл кўтарган одамдан педагог чиқмайди, деб билар эди. Ўша йиллари, умуман, комсомол аралашмаган иш йўқ эди. Яна бир сафар институт домласи ўз талабасига уйланмоқчи бўлганида нари обориб, бери обкелишди.

Васила яхши талаба, яхши ташкилотчи эди. Факультетда ҳамма ундан чўчирди.

Бешинчи курсга ўтганида Мўминжон деган бир аспирант унга ошиқу беқарор бўлиб қолди. Ўзиям мўминқобилгина эди. Васила бу йигит ўзини ҳар кўрганида эсанкираб қолишини, худо билсин, кечаси билан ўйлаб келган гапларини айтолмай довдирашларини кўриб завқланарди. Йигит бир йилча судралиб, унга осилиб юрди. Бора-бора Васила ҳам уни ёқтирадиган, янги очилган Навоий театрига томошага тушадиган бўлди.

Хуллас, институтни битириб, мактабга ўқитувчи бўлиб жойлашганидан кейин тўйлари ўтди. Мўминжон уни еру кўкка ишонмас, овқат қилса пиёз тўғраб берар, кир ювса сув иситарди. Васила баҳтиёр эди, орзулари каттайди. Ўзи ҳам аспирантурага киришга қарор қилди. Институтда шуни ваъда қилишганди. Ҳомиладор бўлди-ю, бутун орзулари қорга ёзиб, офтобда куритиладиганга ўхшаб қолди. Йўқ, Васила жамият учун фойдали одам бўлишни истарди. У билими эриникидан қолишмаслигини, яхши олим бўлишини билар эди. Бир куни аборт қилдирмоқчи эканини эрига ётиғи билан тушунтириди.

Тили билан тенг айланадиган Мўминжон бирдан ўзгариб кетди. "Жамиятга яхши фарзанд етиштириб бериш – баҳт эмасми, ишлаб юрибсиз-ку, аспирантура қочмас", – деб тўнғиллади. Васила қараса, эри уни уй қули қиладиган. Ўйлай-ўйлай аниқ қарорга келди-ю, жонидан кечиб бўлсаям боласини олдириди.

Шу-шу оиласдан путур кетди. Мўминжон уни силтайдиган, ичадиган одат чиқарди. Охири бир куни уйда куттилган жанжал чиқди. "Қараб тур, кўзингни ўйнатиб сендан минг чандон яхшини топаман", деди Васила қасдлашиб. Топди ҳам. Мактабларига амалиётга кёлган ёшгина, чиройли талаба йигитта турмушга чиқди. Участка Василанинг номида эди. Мўминжон папкасини қўлтиқлаб чиқиб кетди.

Васила энди илмий ишга киришмоқчи бўлганида мана шу Чарос бўйида бўлиб қолди. Бу сафар бола олдиришга ўзиям қўрқди. Аввалига Василанинг ҳар сўзини ҳукм деб биладиган Абдураҳмон бирдан айниди. "Сен менга алдаб тегиб олгансан", деб тўполон кўтарадиган бўлди. Васила эндиям турмуши бузилишини истамас, эл-юрт олдида уялар, қай йўл билан бўлмасин, Абдураҳмонни тутиб қолишига уринарди. Бари бир, кумдан қаср ясаб бўлма экан. Абдураҳмон очиқдан-очиқ бошқа бир қиз била "юриб" кетди. Одам баҳтсиз пайтида айбни ўзгаларда излайди. Васила: "Муҳаббат дегани шу бўлса, уйи куйсин! Эркак зотининг падарига лаънат", деган қарорга келди. Абдураҳмон ўқишини битириб қишлоғига — Чимёнга кетиб қолди. Чамаси, у Василанинг ялиниб боришини кутган бўлса керак. Йўқ, у ялинмади.

Бир куни у Абдураҳмоннинг ўша қизга уйланғанини эшилди. Эшилди-ю, юраги жиз этди. Негадир Мўминжонни эслади. "Қирилсин, ҳаммаси бир гўр!" — деди нафрлатланиб. Ўзини ишга урди. Мана, обрў-эътибор топди. Илмий бўлим мудири бўлди. Аввал Васила эди, Васила Назаровна бўлди. Шунча қийинчиликлари эвазига топгани ҳам, туттани ҳам мана шу Чарос бўлиб қолди.

У қизини яхши ўқитди. Эркин ўстирди. Қишлоқ қизлари орасида биринчи бўлиб Чарос велосипед минди. Биринчи бўлиб Чарос коньки учди. Ҳа, у Чароснинг йўлига тўғаноқ бўлмайди. Ўзи шунаقا ота-оналарнинг таъзирини бериб келяпти. Лекин унинг баҳтсиз бўлишиниям хоҳламайди. Ишқ-севги деганлари ўткинчи бир ҳавас, холос.

...Девордаги соат даранглаб ўн бир марта занг урди. Унинг садолари уй ичидагача тебраниб турди. Васи-

ла Назаровна дивандан туриб, яна чекди. Чароснинг хонасига ўтди. Қизи кўрпага бурканиб олган эди. Чарос ухляяптими ё атайлаб ўзини ухлаганга солиб ётибдими, у билолмади. Бирпас тепасида турди-да, ҳали йиғлаганини ўйлаб юраги эзилди. "Тентак қиз, аллақанақа "бола" деб йиғлаб ўтирибида-я!"

Архитектура кафедрасининг мудири – силлиқ қиртишланган қип-қизил бошли доцент қаварик кўзойнагини қаншарига қўндириб, қўлидаги рўйхатга қаради.

– Энди учинчи курс студенти Ёдгор Мирзаев "Қурилиш эстетикаси ва тураржой биноларини маҳаллий шароитта мослаштиришнинг баъзи масалалари" ҳақида маъруза қиласди. Илмий раҳбари санъатшунослик фанлари кандидати, доцент Валиев.

Ёдгор ўртароқдаги қаторда ўтирган эди. Карнай қилиб ўралған чизмасини қўлга олиб ўрнидан тураркан, оёқлари бўшашиб кетганини ҳис қилди. Икки қатор столлар орасидан ўтиб бораётуб, ҳамма ўзига қараётганини сезди-ю, баттар уялди. У бу ерда юқори кўрс талабалари кўплигини билар, шунинг учун ҳаяжонини босиб ололмас эди. Бунинг устига кеча илмий раҳбари йиғилишга қатнаша олмаслигини айтган эди.

Кафедрага чиққандан кейин дафъатан, гапни нимадан бошлашни билмай қолди.

– Гапираверинг, – деди кўзойнакли доцент далда берган оҳангда.

– Бултур мен Хоразмга боргандим, – деди Ёдгор кафедранинг қиррасига қараб. Кейин фикрлари қуйилиб келаётганидан қувониб, ўзини босиб олди. – Хоразмда уйларнинг деразаси кўчага қаратилмайди. Биринчи марта кўрган одамга ғалати туюлади. Ўша уйларнинг пештоқига сувоқ аралаш кўзгулар ёпиштириб қўйилганини кўриб ҳайрон қолдим.

Ёдгор залга қараб олди-да, хотиржам давом этди:

– Нега шундай қилишган? Негаки, инсон ҳамма ерда, ҳамиша гўзалликка интилади. Биз ўз ишишимизга фақат

қурилиш деб эмас, санъат деб ҳам қарашимиз керак. Шундай қиляпмизми? Оддий бир мисол: Чилонзорга борсан-гиз адашиб қоласиз. Ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди.

— Зилзилада қаёқда эдингиз? — деди залдан кимдир луқма ташлаб.

Ёдгор довдираб қолди.

— Келесда...

Залда қувноқ қаҳқаҳа күтарилди.

Доцент ҳам күзойнагини столга ташлаб, қотиб-қотиб кулади. Кейин ручка билан залга таҳдиð қилди:

— Жим...

Аммо зал ҳадеганда тўхтамади. Қайтага ғовур-ғувур бўлиб кетди.

— Зарур бўлгандан кейин қуришган-да.

— Ҳозир зарур эмасми?!

— Туғилиш кўп.

— Тошкентта кўчиб келаётганлар ундан кўп.

Ёдгор зал тинчигунча ўзини босиб одди.

— Тўғри, — деди ўзиям кулиб. — Зилзилада мен Келесда эдим. Қурилишда ишлардим. Аммо Чилонзорда зилзиладан илгари курилган уйлар ҳам бир-биридан фарқ қилмайди. Рост, зилзиладан кейин уй-жойларни қай тарзда қуриш керак, деган масаладан кўра қанча қуриш, қачон битказиш керак, деган масала муҳимроқ эди. Кўчада, палаткаларда ётган одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам кўп боғлар йўқ қилиб юборилди. Лекин тез муддат ичида одамлар бошпанга билан таъминланди. Аммо энди-чи?!

Ёдгор жиддий сукунат чўмган залга қараб қўйди.

— Ҳозир кўчада қолган одам йўқ. Лекин ўша камчилик энди одат тусига кириб қолди. Югославияда қадимий анъана бор экан. Ҳар бир йигит вояга етганида ўттиз туп дараҳт ўтқазиб қўкартириши керак экан. Бизнинг отабоболаримиз ҳам жой олиш, иморат қуришдан олдин дараҳт ўтқазишни одат қилган. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Бир дараҳт вояга етиши учун камида бир йигит умри керак. Ҳолбуки, ҳозирги техника билан ўйни тиклаш учун ярим йил кифоя.

— Жон бор бу гапда, — деди кимдир секингина.

Ёдгор аудиторияга хотиржам назар ташлади.

— Менимча, табиатни иложи борича асраб қолиб уй қуриш, бинокорлик эстетикасининг бир бўлаги бўлса керак...

Кўп хонали уйлар қуриш масаласига келсак, аввало бизда сифат паст, — деди Ёдгор ўйланиб. — Кўлингизни чўзсангиз, шифтта тегади. Бир одам: "Тошкент иссиқ шаҳар, бу уйларда ҳаво етишмайди", деса, аллақайси овсар: "Ҳавони кўчага чиқиб ола қол", деган экан.

Уйларни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг яхши мисолини Пушкин кўчасида ҳашарчилар қурган биноларда кўришимиз мумкин. Бу уйларда балкон кенгайтирилиб, ёпиқ айвон ҳолига келтирилган. Тошкент шароитида айвонсиз тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ёдгор залнинг жимжит бўлиб қолганидан руҳланиб, қувонди.

— Уйларнинг архитектураси масаласига келсак, Франциянинг "Камъю" фирмаси мосламалари билан қурилаётган тўққиз қаватли бинолар бор. Улар кўзни зериктиримайди. Негаки, ташқи девори бир тусда эмас. Бетон конструкцияларга заводнинг ўзида сайқал берилган. Ҳам чиройли, ҳам ранг-баранг. Менимча, уйсозлик комбинатларида шундай конструкциялар ишлаб чиқаришни кўлайтириш керак.

— Ҳозир ҳам ишлаб чиқариляпти, — деди кимдир.

— Тўғри, — Ёдгор овоз чиққан томонга қаради. — Лекин юзларча уйлар бир хилда, сайқал берилмаган, кулранг ёки сариқ плиталар билан қуриляпти. Яна бир муаммо бор. Балконига кир осганларни кўча ҳуснини буздинг, деб уришишади, газеталарда боплаб танқид ҳам қилишади. Хўш, жой бўлмаса, ҳовли бўлмаса, кирини қаёққа оссин? Менда бундай таклиф бор. Хомаки таклиф. — У чизмани очиб, залга кўрсатди. — Ёнма-ён хонадонларга мана шунга ўхшаш кир осадиган жой ажратиш керак. Бундай хонани ҳар икки хонадонга биттадан ажратса бўлади. Бу хонани ойнабанд айвон вазифасини ҳам ўтайдиган қилиб мослаштириш мумкин.

Кўзойнакли доцент келиб унинг қўлидан чизмани олди. Диққат билан тикилиб қаради-да, маъқуллаб бош силкиди.

Муҳокамага чиққан юқори курс талабаларидан бири – озғин йигит Ёдгорнинг таклифларини нореал, деб топди.

– Тошкентдаги уйларнинг шифтини баланд қилиш, умуман, мумкин эмас. Бу нарсани бошида ўйлаш керак эди. Сабаб: бутун-бутун уйсозлик комбинатлари шу нусхада бетон конструкциялари ишлаб чиқаряпти. Агар Мирзаевнинг гапига амал қилинса, заводнинг ўзини реконструкция қилиш керак. Унга кетадиган маблағни Мирзаев чўнтағидан тўлайдими?

Яна бир талаба – чамаси, тўртингчи курсда ўқиса керак (Ёдгор уни беш-олти марта кўрган эди) – дўмбоққина қиз қизишиб гапирди:

– Сиз скептик экансиз! – деди бояги йигитта бармоғини бигиз қилиб. – Ким сизга айтди, бир умр шундай конструкциялар ишлаб чиқарилади, деб?! Курилиш тўхтамас экан, янги уйсозлик комбинатлари ҳам ишга тушаверади. ўша комбинатлар ишлаб чиқарадиган маҳсулотга Мирзаевнинг таклифларини ҳам жорий этса бўлади. Биз фақат бугунни эмас, қирқ-эллик йил кейинги ҳаётни ҳам ўйлашимиз керак. Дараҳтларни қийратишга чек қўйиш масаласи эса худди бугунги кун муаммоси!

Ёдгор жимгина ўтирганча баҳслашаётган талабаларга қулоқ солар, бари бир ўз фикри тўғри эканига шубҳа қилмас эди.

Охирида кафедра мудири ҳам унинг таклифини маъқуллади:

– Тўғри, – деди у кўзойнагини йилтиллатганча залга қараб. – Булар дарров ҳал бўлиб қўя қоладиган муаммолар эмас. Неча йилдан буён бўлаётган баҳснинг давоми. Аммо диққатга сазовор таклифлар.

... Ёдгор йўлакка чиқди-да, бир лаҳза тўхтаб қолди. Пешанасида қалқан терни артди. Жимжилоги билан ингичка мўйловини ғашлаб қўйди. Ҳозиргина залдан чиққанлар ўзига қараб-қараб ўтаётганидан ийманиб, бошини қуи солди. Негадир, чеккиси келди. Шу пайт кўз

ўнгидан ўтаётган сон-саноқсиз чеҳралар орасыда жуда таниш, жуда азиз бир сиймо күриниб кетди. Ёдгор бөшини күттарди-ю, йўлакнинг нариги томонида, дераза рахига тирсаги билан таяниб турган Чаросни қўрди. У қизил шарф ўраб олган, жажжи сумкасини ушлаганча кулиб туради.

"Келибди, атайлаб келибди", деб ўйлади қувончдан юзлари ловиллаб.

Чарос унинг қўлини маҳкам қисди.

— Яхши гаплар айтдингиз.

Ёдгор "шунчаки бир гап-да", дегандек қўл силтади-ю, аммо кўзларидағи нур шоддигини ошкор қилиб қўйди. Йўқ, у ўз таклифини гапиргани учун эмас, мана шу қиз — Чарос келгани учун бахтиёр эди.

Қўчада қуёш чараклаб ётар, дараҳтларнинг эгик шохларидан тап-тап этиб қор тушар, оёқ ости юмшоқ эди. Санъат саройининг олдидан ўтишаёттанида Ёдгор бир афишага, бир Чаросга қараб қўйди. Аммо Чароснинг индамай кетаётганини кўриб, дарров фикридан қайтди.

Саройдан гурас-гурас одамлар чиқди.

Стадионга кирмаймизми? — деди у Чаросга қараб.

— Бўлти!

Ёнма-ён боришаркан, Ёдгор қиздан кўз узмас, бахтиёрлик туйгусидан маст бўлганга ўхшар, негадир ҳадеб кулавергиси келарди. У шу кунларда Чаросни соғинганини, уларнинг уйи олдига икки марта бориб келганини айтгиси келар, аммо тили бормасди.

— Ховлинглар катта экан... — деди у ниҳоят чидолмай.

Чарос унга ярқ этиб қаради. Кўзларида севинч учқуни бирлаҳза ловиллаб кеттандек бўлди. Ёдгор унинг бу қарашидан "бордингизми?" деган савол уқди.

— Нималарни кўрдингиз? — деди Чарос жилмайиб.

— Сўриларингизнинг панжараси чиройли экан.

— Яна?

— Ошхонангиздаги деразанинг бир қўзи синибди.

— Яна?

— Водопроводингиз музлаб қолибди.

— Уни эритдик... Яна?

— Деразаларингга йўғон темир панжара тутилган экан. Сизни ўғирлаб кетишмасин, дейишишса керак.

— Тўғри... Тағин?

— Тағин? Қоп-қора, баджаҳл кучугингиз бор экан.

Чарос шодон қулди.

— Шуми?

— Шу.

— Яна бошқа нарсалар ҳам бор. Опамлар борлар, косов бор, супурги бор.

Ёдгор ҳам самимий қаҳқаҳа урди.

— Ҳар қалай, супурги тузук, юмшоқроқ.

Стадион дарвозасидан киришлари билан, узоқдан йигирма қаватли бинонинг азамат гавдаси кўринди. Икковлари ҳам беихтиёёр ўша томонга бурилиб қаравади.

— Марказ чиройли бўлиб кетди-а, одам суюнади, — деди Чарос мамнун жилмайиб. — Хиёбон, музей, анави бино...

— Сездингизми, мана бу бинода ҳам, музейда ҳам, "Зангори гумбаз" ошхонасида ҳам кўзга ярқ этиб кўриниб турдиган бир нарса бор. — Ёдгор Чаросга ғолибона қараб қўйди. — Эсингиздами, Янги йил куни қадимий обидаларни замонавий қурилишларга қандай татбиқ этса бўлади, деган эдингиз. Музейдаги мармар панжаралар, "Зангори гумбаз"нинг ўзи, ана — йигирма қаватли бинонинг ҳаворанг деворидаги жимжимали безаклари худди шунга мисол бўлади, тўғрими?

Чарос унинг ёш болалардек ҳовлиқиб, қувониб сўзлаётганидан завқланди, киприкларини туташтириб, жилмайиб қўйди:

— Аммо-лекин, тураржой бинолари бир қолипда қуриляпти, деган бояги гапингиз тўппа-тўғри, — Чарос тоғаси айтиб берган воқеани эслаб, қулиб юборди. — Тамила кенойимнинг кекса отаси бор. Янгийўлда туришади. Ёзда бозорга мева-чева олиб келаркан-да, тоғамнида ётиб юаркан. Подъездлар бир-бирига ўхшайди-ку. Уйни топсаям, подъезддан адашиб кетаркан. Пастдан туриб, овозининг борича кенойимни чақирапкан. Бир ҳафтача шундай қилганидан кейин бехато топиб келадиган бўлибди.

Тамила кенойим, энди дадам ўрганиб қолди, деб сүюнса, бир куни отаси уйнинг нариги бошида довдираб юрганиш, — Чарос яна кула-кула Ёдгорга қараб қўйди. — Амаки адашмаслик учун йўлак эшигига тарвуздек тош қўйиб қўйган экан. Ўша куни болалар ўйин қилиб тошни юмалатиб, энг охирги подъездга обориб қўйишибди. Амаки бундан бехабар, бироннинг эшигини тақиллатиб эсгинаси кетибди.

Ёдгор чолнинг соддалигидан ҳузур қилиб кулди. Қорbosган зиналардан кўтарилиб боришаркан, Чарос пойабзal фабрикаси томонни қўрсатди.

— Карап, бу ёқдаям қурилиш...

Ёдгор эриётган қор ҳовури жимиirlab турган тиник осмонга санчилган кранларни кўрди. Олисда — паст-банд бинолар устида одамлар юргурилашиб юрар, кранлар темир паҳлавонлар сингари қўл чўзиб, оҳиста бурилар, ора-чора уларнинг ғариллаган товуши қулоққа чалиниб қоларди.

— Ҳа, қурилиш тўхтамайди, — деди Чарос ўша томондан кўз узмай, — бутун шаҳар кранлар ўрмонзорига ўхшаб кетганди.

— Келесда зилзила билинмаган ҳам эди, — деди Ёдгор Чароснинг олисларга қадалган кўзларига қараб. — Бу ерда кўрқинчли бўлгандир?

— Унда мен мактабда ўқирдим, — Чарос зилзила кечасининг даҳшатли тафсилоти яна кўз ўнгидаги жонлангандек, қошларини чимирди. — Худди ўша кеча мен тоғами нида ётиб қолгандим. Улар Хадрада, театрнинг орқасида туришарди. Кечқурун кетаман, десам, Тамила кенойим қўймади. Анчагача гаплашиб ўтиридик. Кейин кенойим диванга жой солиб берди. Энди ухлаган эканман, бирон дивандан улоқтириб юборгандай бўлди. Бир нима гумбурлаб кетди. Сервантдаги чойнак-пиёлалар шарақлаб, осмон ёп-ёруг бўлиб кетди. Югуриб айвонга чиқдим. Бошқа хонадан тоғам билан кенойим чиқиб келишибди. Ўша кунлари газеталарда Икар деган планета Ерга яқинлашиб келаётиди, деган шов-шув бошлиганди. Мен Икар Ерга урилди, деб ўйлабман. Йўқ, тоғам ер қимирлади, деб

бизларни ҳовлиға бошлаб түшди. Чироқ ўчиб қолган, күни-күшнилар бир-биридан ахвол сұраган. Кун ёришганидан кейин чироқ ёнди. Шоша-пиша радиони қўйсак, қайси завод Май байрами шарафига планни муддатидан илгари бажарганини гапириб ётибди. — Чарос мийигида кулиб қўйди. — Опамлардан хавотир олиб, уйга югурдим. Зилзила ростдан ҳам ёмон бўлганини қўчага чиққанимдан кейин билдим. Кўп уйларнинг девори қоқ ажраб кетибди. Одамлар нимагадир трамвай-троллейбусга ўтирмай, тўда-тўда бўлиб пиёда кетишияпти. Уйга келсан, опамлар тогамларнигига кетибдилар... Йўқ, кўп ўтмай ҳашарчилар кела бошлади. Кўчаларда: "Тошкентни энг чиройли шаҳарга айлантирамиз", деган шиорлар пайдо бўлди. — Чарос фахрлангандай Ёдгорга қараб қўйди. — Қаранг, ҳақиқатан ҳам шундай бўлди-да!

— Менга, айниқса, битта нарса таъсир қилганди, — деди Ёдгор ўшанда газетада ўзи ўқиган хабарни эслаб. — Ўшлик бир қизалоқ атлас кўйлак оламан, деб йифиб юрган беш сўм пулинини боғча қуинглар, деб юборибди.

— Куйбишевлик пенсионер кампир нафақа пулинини жўнатган экан. "Тошкент бир вақтлар нон шаҳри эди. Россияда очарчилик бўлганида нонини биз билан бўлишиб еган. Уруш йиллари етим болаларимизнинг бошини силаган, энди биз ҳам боримизни Тошкентдан аямаймиз", деган маънода хат ҳам ёзган экан.

Улар марказий минбардаги панжара олдида тўхташди.

Стадион бўм-бўш эди. Ўриндиқлар оппоқ. Югуриш йўлкалари кураб тозаланган, майдонга эса қор уйиб ташланган эди. Ҳувиллаган стадион негадир ғариб кўринарди.

— Баҳорини кутиб ётибди! — деди Ёдгор майдонни кўрсатиб.

— Қизиқ-а, — деди Чарос стадиондан кўз узмай. — Битта тўп кетидан йигирма киши югуради. Олтмиш минг одам томоша қиласди. Нимасига қизиқасизлар? Шунинг нимаси ҳавас?

Ёдгор, Чарос бу гапни унинг ғашига тегиш учун атай-лаб айтатётганини тушунди.

— Ўзларинг-чи? Аллақанаقا бир ателье бир марта мини

юбкани намойиш қылса, ҳаммангиз ўша ёқда югуриб қоласизлар-ку, бунинг қанақа ҳаваси бор?

Чарос "шайтонсиз", дегандек кулиб қўйди.

Ёдгор ошириб юборганини сезди-ю, гапни чалғитиши учун майдонга имо қилди.

— Шунақа қорда чанғи учса бўладими?

— Биласизми?

— Билмайман-да, ўшани.

— Мен биламан! — Чарос бошини бир ёнга ташлаб киприкларини туташтириди. — Чанғи тоғда учишли бўлади. Чимёнга борамизми? Чанғи базаси бор.

Ёдгор тараффудданиб қолди. Чароснинг дилидаги истакни билиб қувонар, аммо кўнглида яна ўша чалкаш туйфулар түғён ура бошлаган эди. "Энди бу қизни қўрмасанг, туролмайсан. Лекин бари бир алдаяпсан-да", деб ўйлади у ўзидан ғижиниб.

— Бувимларни ҳам кўриб келамиз, — деди Чарос ундан кўз узмай.

Ёдгор нохуш хаёлинни базўр нари суриб, сўради:

— Бувинглар ўша ерда туришадими?

Чарос бош силкиди.

— Яқинда дадамлар ҳам институтта келиб кетдилар.

"Институтта нега келади?" — деб ўйлади Ёдгор савол назари билан қизга қараб.

Чарос тушунди.

— Дадам кетиб қолганларида мен чақалоқ эканман. — Чарос отасининг кетгани учун ўзи айбдордек қизарди. — Айб опамдами, дадамдами, бунисини билмайман. Дадам Нукусда ишлайдилар. Ҳар гал бувимни кўргани келганларида мениям қидириб топадилар. — Чарос маъюс жилмайиб қўйди-да, оҳиста юриб кетди. Унинг ҳозирги қиёфа-си, шунчалик юрагини очиб гапириши Ёдгорни ларзага солди. Яна ўзини ёмон кўриб кетди.

* * *

Ким ўз юрагини ўзи суғуриб олгиси келади? Кафтига кўнглан қуёшни улоқтириб юборишга кўзи қиядиган одам борми?

Ёдгор неча йиллардан буён алланечук бўм-бўш бўлиб ётган юрагини ёритган, иситган қуёшни қандоқ қилиб улоқтиурсин?! Ҳаёти энди мазмун касб эта бошлаганида, қалби энди нурли туйғуларга тўла бошлаганида қандоқ қилиб воз кечсин?!

Ҳа, у билар эди. Бир вақтлар орзулари сароб бўлиб чиқ-қанида, олтин деб шиша парчасини ушлаб олганини кўрганида, Азизанинг уйидан чиқиб кетаётганида қачондир чинакам баҳтини учратишини билар эди. Мана, учратди ҳам. У худди мана шунаقا қизни топишини биларди. Топди ҳам, тақдирнинг ўзи уларни топиштириди. Мана у, мана, ёнида ўтирибди. Ёдгор унинг шодон кулгисини эшитялти, ҳароратли нафасини сезиб турибди. Бир вақтлар Ёдгор елиб-югуриб яқин келган сайин ундан бир олам нарига қочадиган саодат энди ўз оёғи билан унинг ҳаётига кириб келяпти.

Лекин Чарос-чи?! Кимнинг юрагига қаср қураётганини у билмаса, Ёдгор билади-ку! Ўзининг гард қўнмага нурдек пок туйғуларини кимга ишониб топшираётганинг у билмаса, Ёдгорга аён-ку!

Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрик қилиб юрганида бир кўр киши ҳар куни келиб, чой ичиб кетарди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси уни танир, онадан кўзи ожиз туғилганини айтишар эди. Ўшанда, ҳар сафар шу кишини кўрганида Ёдгорнинг юраги эзилиб кетар, негадир уялар эди ундан. Ўзи кўриб турган нарсаларни бу одам кўрмаётгани учун ўзини айбордек санар эди. Кейинги пайтларда Чарос билан учрашганида ҳам шу туйғу тарк этмай қўйди уни. Ҳа, у кўрган нарсаларни Чарос кўрмаяпти, унга аён нарсани Чарос билмайди. Аммо билиши керак. Шу бугун билиши керак!

Ёдгор автобус деразасидан хомуш термилиб борар, Чарос алланималарни шодон-шодон гапирав, деразадан ташқарига имо қилиб, бир нималарни кўрсатганча тушунтирав, Ёдгор шуурсиз тарзда бош силкиб маъқуллаган бўлар, аммо ҳеч нимани кўрмас, эшитмас эди.

— Тушдик! — деди бир маҳал Чарос.

Ёдгор хушини тўплаб, ўрнидан турди. Машинадан тушишлари билан муздей ҳаво ўпкасини тўлатиб юборди.

Чор-атрофини ўраб олган оқ-кўкиш тоғлар орасида кўрди ўзини. Чўққилар шундок боши устида турганга ўхшар, совуқ уфурар эди.

Гузарда одам сийрак, айвонга ўхшашиб усти ёпиқ бекат-нинг омонат скамейкасида қалин кийинган уч-тўрт эркак билан, рўмолини ияги аралаш ўраб олган бир хотин ўти-рар, нарироқдаги майдончада қулогини қийиқча билан ўраб олган кабобпаз еллигичини силкитиб, тутун буруқсатар, ўқтин-ўқтин қичқириб қўяр эди:

— Еганлар дармонда, емаганлар армонда. Ишқалад, иш-калад!

Тўрт йигит, шундок қор устида туриб кабоб чайнашар, саҳардан ичиб олишган шекилли, шангиллаб бир-бирига гап маъқуллашар, кўзлари қизариб кеттан эди. Улар бара-варига бурилиб қараб Чаросга суқ билан тикилиб қолиш-танини кўрди-ю, Ёдгорнинг ғаши келди.

Чарос ҳаммасини тушунди шекилли, жилмайиб Ёдгорга қаради:

— Кетдик.

Эшигида одамлар уймалашган озиқ-овқат дўкони, дे-разалари буғланиб кеттан чойхона олдидан ўтиб, юқори-лаб кетишиди.

Пастак уйларнинг лойсувоқ томлари яхшилаб куралган, икки томондан тушган қор тор кўчани тўлдириб юборган, чеккада ингичка сўқмоқ йўл қолган эди. Ёдгор тор сўқмоқдан юриб бораркан, Чарос "келяпсизми", дегандек орқасига бурилиб, қараб-қараб қўярди. Ёдгор боядан бери хаёлига келмаган андишани энди ўйлади.

— Бувингизга нима деб таништирасиз?

Чарос қайрилиб қараб, қўл силтади.

— Сўрамайдилар.

Эллик қадамча юрганларидан кейин, чапга бурилиб яна худди шунаقا тор кўчага кирдилар. Қаердадир, олд томонда, пастда сой шовулларди. Яна бир оз юргач, Чарос тўхтади. Ёдгор қаршисида турган олти-етти ўшлардаги болакайни кўрди. У жажжи беқасам чопон кийиб, қулоқчинни бостириб олган, қоп-қора кўзлари милтиллаб ёнар, судраб келаётган чанасининг ипидан ушлаб турарди.

— Бурнинг оқиб кетибди-ку, — деди Чарос.

Бола бурнини бир тортиб қўйди-да, шу билан иши бит-гандай, салом берди.

— Аянг уйдамилар?

— Банисадалар. Бувим борлар, — деди бола негадир Чаросга эмас, Ёдгорга қараб.

— Бу — жияним, — деди Чарос тушунтириб.

Бола чанасини орқага қайтариб йўл бошлади.

Пастак эшикни очиб киришлари билан чап томондаги қўй қўраси олдида ётган қулоқ-думи кесилган каттакон қозоқи ит шамоллагандай бўғиқ овозда "ҳов" деб қўйди.

— Кўрқманг, бойлоқ, — деди бола.

Ёдгор бир лаҳза тўхтади-ю, ҳовли каттакон олмазор эканини, дараҳтларнинг ҳаммаси негадир бир томонга ёнбошлаб ўсганини пайқади. Олмалар шохида қизил тўш саъвалар учиб-қўниб турарди. Этак томонда девор кўринмас, боғ, афтидан, сойга туташиб кетган бўлса керак, ўша ёқда сув шовулларди.

Ўнг томондаги уй эшиги очилиб, узун қора баҳмал чакмон кийиб олган кичик жуссали бош яланг кампир чиқди.

— Вой айновний! — деди кампир оқсоқланиб илдам келаркан. — Бормисан, қизим? — У Чароснинг у юзидан бу юзидан ўпиб узоқ қучиб турди. Кейин эски танишлардай Ёдгорнинг ҳам елкасига қоқди. — Келинг, жон болам! Дадангиз, онангиз саломатгина юришибдими?

Ёдгор Чаросга эргашиб, пастак уйга кирди. Бозиллаб турган танчага ўтиришди.

Кампир фотиха ўқиди. Чарос билан узоқ аҳвол сўрашди. Яна Ёдгорнинг сорлигини, ота-онасининг саломатлигини суриштирди.

Ёдгор ташаккур билдириб, хижолат чекканча уйни томоша қилган бўлди. Токчаларда баркаш-чойнаклар турар, бурчакдаги сандиқ устига кўрпалар тахлаб қўйилган, уй ичида исириқ ҳиди кезар эди.

Кампир дарров дастурхон ёзиб, баркашдек келадиган юпқа нонлар келтириб қўйди, писта-бодомлар сочиб ташлади.

— Опоқимга нима қилди, буви? — деди Чарос кампир узатган чойни олаётіб.

— Касалға чалиниб қолди-да, болам боёқиши. Пахта пайтида тележкадан тушаётганида йиғилиб, қовурғаси жичча лат еган экан. Қиши тушиши билан оғриғи зўрайиб кетди. Баннисада ётиби.

Чарос афсусланиб бош чайқади.

— Амаким қаёғдалар?

— Нанайга кетди. Күпкари деса ўзини томдан ташлайди-ку. Бултур бир жийрон олуви, шуни совутиб қўювди. Саҳармардонлаб миниб жўнаган. — Кампир Ёдгорга чой узатиб, қистади. — Олинг, жон болам, бодомдан чақинг.

— Пахтаям экасизларми? — сўради Ёдгор индамай ўтираверишдан ўзи ноқулай аҳволга тушиб.

— Илгари экилмасди, — кампир чўққалаб олди. — Бешолти йилдан бери боғларни бузиб пахта экадиган бўлишиди. Бизда пахта битмайди ўзи: ёз қисқа, салқин. Колхоз қайтага боғдан кўп даромад оларди. Ким билсин тағин, давлатга пахта зарироқдир-да.

Кампир овқатга уринаётган эди, Чарос тўхтатди. Ҳозир кетишларини баҳона қилиб, туришди.

Чангичилар базаси икки чақиримча нарида экан. Ҳордиқ куни бўлгани учунми, одам гавжум эди. Чарос Ёдгорга чанғи, бўйига мос узун таёқлар танлаб берди.

— Боглаб олмасангиз ботиб кетасиз. Биз хув анави адирга чиқамиз, — деди бошқалар чанғи учайётган тепаликнинг қаршисидағи кунгай томонни кўрсатиб.

Арча шохига ўхшаган қия из қолдириб, тепага кўтарила бошладилар. Ёдгор адир тепасига етгунча энтикиб кетди. Чарос пальтосини ечиб қорга ташлади. Ёдгор унинг ёқаси бўғиқ зангори кофтасини бўрттириб турган кўксига, чиройли гавдасига маҳдиё тикилиб қолди.

— Галма-галдан учамиз. Мана бундай қиласиз: сал олдинга энгашиб, тиззаларингизни букасиз. Шу ҳолда мувозанат сақлаб... — У шундай деди-ю, таёқни юмшоқ силкитганча шув этиб Ёдгорнинг олдидан ўтди-да, ўқдек учиб кетди.

Ёдгор унинг борган сайин узоклашиб кетаётган гавда-

сидан күз узмай тураркан, бу қиздан айрилиб қолиши аниқлигини ҳис этиб, юраги увушиб кетди. Маъюс қиёфада атрофга аланглади. Паст-баландда чүғқилар вазмин сукут сақлаб турар, адирда уймалашган ранг-баранг кийимли ча-ниғичиларнинг кулгилари, шовқин-сурони тоғларнинг вазмин сукунати қаршисида ўйинчоқдек туюлар эди. Пастда — қорайиб турган сой соҳилларида баҳор шивирлар, шодон боқаётган қуёшдан ҳам, қордан ҳам кўклам иси келаётганга ўхшарди.

Ёдгор яна арчага ўхшаш из қолдириб пастдан секин-секин чиқиб келаётган Чаросга кўзи тушди-ю, ҳозир офат рўй беришини ҳис этиб, бадани жунжикиб кетди. Бўлди, ортиқ чидаб бўлмайди. Кунда-кунда ўлгандан, бир йўла ўлган яхши. "Ўзинг-ку алдовнинг қурбони бўлдинг. Энди аламингни ундан олмоқчимисан? Мана шу қиздан-а? У сени яхши кўриб қолди. Сезилиб турибди. Нега билиб туриб шу кунгача айтмадинг, номард?"

Чарос етиб келганида Ёдгор бўларича бўлиб қолгай мудҳиш хабарни унга қандай айтишни билмай, лаби гезариб турарди.

У Чаросга қарашга ботинолмас, аммо қизнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини, юzlари олов бўлиб ёниб кетганини сезиб турарди.

— Бошланг! — деди Чарос нафаси энтикиб, — кўриб олдингизми, қани... — у Ёдгорни оҳистагина итариб иборди.

Ёдгор беҳуш бир тарзда таёқларини саланглатиб сирвалиб кетди. Ўн қулочча пастлаганидан кейин оёқлари керилиб гурс этиб йифилди. Бир оёғи кўтарилиб, боши билан қорга кўмилиб кетди. Телпаги анча нарига бориб тушкиди. Ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, ёғоч оёққа ўхшаган нокулай чанғи халақит бериб, анчагача ўзини ўнглай олмади.

Чарос аллақачон унинг тепасига келиб олган, қўлидаги таёқларни силкитганча эгилиб-эгилиб кулар, бу кулги қуёшнинг баҳтиёр нурларига мингашиб бутун оламни тутиб кетаётгандай бўлар эди.

— Нега куласиз? — деди Ёдгор бўғилиб. — Нега куласиз?!

Чарос унинг овозида йигига ўхшаш оқанг борлигини билиб, бирдан тұхтади. Құрқиб Ёдгорнинг устига эгилди.

— Ёмон түштінгизми?

— Нега кұласиз? — деди Ёдгор унинг гағини эшитишни хоҳламагандаі бақириб. Кейин бирдан Чароснинг күзларига тик қараб пичирлади. — Бугун охирги марта күришаёттганимиз, эртага бир-биримизга бегона бўлиб кетишимизни билмайсиз-да! Билмасангиз, билиб олинг! Мен илгари уйланганман. Хотиним мени алдагани учун ажрашиб кетганимиз. Эшитдингизми? — У құллари билан қор чангллаганча ҳайқириб юборди. — Эшитдингизми, мен сизни яхши кўраман. Шунинг учун сизни алдашни хоҳламайман. Хоҳламайман!

У ҳамма дардини бирдан тўкиб солди-ю, толиққандай бошини қорга ташлади: "Мана энди нима десант, деявер!"

Чарос даҳшатдан қотиб қолғандай унинг тепасида ҳамон эгилиб турар, нима гап бўлганига тушуна олмаган сингари оғзи ярим очиқ, кўзларини Ёдгордан узмас эди. Кейин мадори қуриган каби, таёғига ҳассадек таяниб қаддини ростлади. Ёдгорга тикилиб туриб-туриб, киприкларини ту-таштирган эди, икки томчи ёш сизиб чиқди. Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиги эмас, юракдан оқкан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди. У яна кўзларини очиб Ёдгорга қараб турди-да, охиста пичирлади:

— Бирорнинг мозорига мени гул қилиб экмоқчи бўлиб-сизда, — унинг лаблари бурилиб, негадир кулди. — Майли... раҳмат...

Яна чорак соатдан кейин автобусга чиқиши. Ёдгор Чароснинг ёнига ўтираркан, бундай қилишга энди ҳақи йўқлигини, Чароснинг ҳам бунга тоқати қолмаганини ҳис этди. Қоп кўтарган чол автобусга чиқиши билан дарров жой берди.

— Барака топинг, ўғлим! — чол қопини ёнига қўйиб, тоҳ, Ёдгорга, тоҳ, Чаросга қаради-да, дуо қилди. — Қўшашаринглар, яхши фарзандлар берсин.

Ёдгор Чароснинг лаблари титраб кетганини, дераза томонга ўтирилиб олганини, кўзи ёшланганини кўриб, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

"Үл аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши, — деб ўйларди Чарос автобус деразасидан кўз узмай ўти-раркан. — Ким сенга айтди бир кўришда маҳлиё бўлгин деб? Ҳаммасини қилган ўзинг-ку. Институтта қидириб борган, учрашувга чақирган ўзинг эмасми? Чанғи сайилини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, опанг эшитиб қолса адабингни беришини, "Отанг авлод-аждоди билан қирилиб кетсин", деб қарғашини билардинг! Билиб туриб, ўзинг бошладинг. Эшитса, соғ қўймас ҳали. Ажаб бўлди! Оёғининг тагига ўлигингни ташлагин энди, ўз қадрини билмаган нодон. Бу кунинг ҳам ҳолва ҳали, баттар бўл".

У боягина томоша қилиб ўтган манзараларни: кўча чеккасидаги ялонғоч тутларни, тўда-тўда бўлиб учеб-қўниб юрган қарғаларни, оппоқ далаларни яна кўриб бораради Ҳали уч-тўрт соатгина аввал буларнинг ҳаммаси аллане чук сехрли кўринганди кўзига. Энди бўлса...

Унинг кўзлари яна ёшланди. Сездирмаслик учун пеша-насини машинанинг совуқ ойнасига босди. Бошидан муз ўтиб кетгунча шу алфозда ўтираверди. Автобус силкиниб-силкиниб бораар, одамлар бир-бири билан шовқин-лаб гаплашишар, аммо Чарос ҳеч нимани эшитмас, ҳеч нимага қизиқмас эди. У фақат бир нарсани ҳис қиласди. Шу машинада Ёдгор ҳам кетяпти. Бир нарсани билади. Аввал билмасди, энди билиб олди: у илгари уйланган. "Хоти-ним алдаган", дедими? Нега алдайди? Умуман, одамлар нега бир-бирини алдайди? Тўғрима-тўғри, халол яшашса бўлмайдими? Ахир, одам одам-ку... Ёдгор ҳам уни алдади-ми? "Мен sizни яхши кўраман", деди. "Алдашни хоҳламай-ман", деди. Шундоқ экан, илгарироқ айтса бўлмасмиди?

Чарос чуқур хўрсинди. "Шундоқ бўлганида нима ўзга-рарди... Қийин, жуда қийин бўлади энди... Нимасини яхши кўриб қолди бу йигитнинг? Нимасига учди? Бир ками бирорвинг қозонида ош пишириши қолувди. Опаси соғ қўярмикин? Қийин, жуда қийин..."

...Шаҳарга келганларидан кейин ҳам у Ёдгорга қайри-либ қарамади. Ёдгор ҳам унга гапирмади. Фақат трамвай бекатига келганларида секингина сўради:

— Кузатиб қүяйми? Чарос бу гапни у құрқа-писа айтганини сезди.

— Йўқ... — Чарос титраёттан лабини тишилади. — Умуман, ҳеч нима керакмас:

Улар сүнгги марта яхшироқ, эслаб қолмоқчи бўлгандек, бир-бирларига узоқ қараб туришди. Чарос Ёдгорнинг кўзларида чуқур ғуссани кўриб, яна ўйлади: "Жудаям оғир бўлади".

У уйига келиб, хонасига кирганидан кейингина ҳиқиллаб йиглаб юборди.

• • •

"Ҳаммаси тамом бўлди, — деб ўйларди Ёдгор гавжум кўчалардан юриб бораркан. — Барibir шундай бўлиши керак эди-да..."

Оқшом чоғлари Тошкент кўчалари чумоли инига ўхшаб кетади. Бекатларда одамлар тиқилишиб қолади. Ҳамма чумолидек шошилади, ўз уясига алланималарни ташмалайди.

Ёдгор ётоқхонага етиб келганида ўзини иситишга ҳам куч тополмай, жунжиккан қуёш сарфайиб ботиб борар, ётоқхона деразаларида совуқ шафақ ёнарди. У ўз хонасининг эшигига яқинлашди-ю, рубоб овози, ашуга товушини эшитиб, бир зум тўхтаб қолди.

Хоразмлик курсдоши Нурматнинг овозини Ёдгор яхши танирди. Ашуга тўхташи билан қарсак янгради. Афтидан, ичкаридагилар кўпчилик эди.

"Нима байрам ўзи? — деб ўйлади у ҳайрон бўлиб. Кейин бирдан ёдига тушди-ю, эсанкираб қолди. — Бугун... бугун Зойиржоннинг туғилган куни-ку! Нега айтмади, оббо қув-еий! Ўзинг-чи, нега ўзинг эсламадинг?"

Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоқقا чиқмоқчи эканини айтганида, Зойиржон қувонган эди. Ҳозир у ўшандада Зойиржоннинг "яхши ўйнаб келинглар", деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. "Йўлдан қолдиргиси келмаган".

Ёдгор гарантсиб турган эди, Зойиржоннинг ўзи чиқиб қолди. У исиб кетгандек кўйлакчан бўлиб олган, озроқ ичган шекилли, юзи қизарган, кўзлари қисилиб турарди.

— Бормисиз? — деди у қувониб. — Эзилиб кетдик-ку жуда!

Ёдгор ҳүшини тўплаб олмасиданоқ, Зойиржон уни қучоқлаб ичкарига олиб кирди.

— Мана, овчи ҳам келди! Тоққа, каклик овига кетганди!

Гурр кулги кўтарилди. Ёдгор бир зум тўхтаб, ўтирганларга разм солди. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган, стол устида шишалар тураг, мураббодан бўшаган банкага чиннигул солиб қўйилганди. Тўрда юзлари қизариб кетган Аваз ўтирас, унинг ёнида доим бир хил — кулранг пиджак кийиб юрадиган Нурмат рубобини ушлаб тураг, берироқда эса қоп-қора қош-қўзли, хиёл пучукроқ бурни ўзига ярашган бежирим Наргиза жилмайиб ўтиради.

Ёдгор ичкарига кириши билан Наргиза қувониб кетди

— Штраф! Штраф! — деди ўтирган ерида қарсак чалиғ

Ёдгор ўтиromoқчи эди, Зойиржон қўймади.

— Қизларнинг гали — қонун!

Аваз қиррадор стакани тўлатиб узатди.

Ёдгор димомига ароқ иси урилиб, сесканиб кетди. Лекин негадир жуда ичгиси келди. Ароқ бора-боргунча кайдириб кетганини сезди-ю, зум ўтмай руҳида аллақандай енгиллик тўйди.

Чароснинг кўзидан ситилиб чиқсан ёш, индамай ўтирган қиёфаси, "ҳеч ниманинг кераги йўқ", дегани хаёлида жонланиб, яна ичгиси келди. Столни тартибга солаёттан Наргизага кўмаклашди, унинг узун киприклариними, ихчам жуссасиними — қаеринидир Чаросга ўхшатди.

— Қаёқда юрибсиз? — деди Наргиза киприкларини пирпиратганча жилмайиб. — Ростдан овга бордингизми?

"Овни нима қиласман! — деб ўйлади Ёдгор нон ушоқларини сидириб оларкан. — Ўзимнинг овим чиқиб турибди-ю!"

— Ҳавас-да, — деди у кулишга уриниб. — Болалигимдан овга қизиқаман.

— Биз ҳам борайлик бир, — деди Аваз тўлдираётган қадаҳларидан кўз узмай. — Нима отдингиз?

Ёдгорнинг назарида у киноя қилаётгандай, аҳволидан хабардордек туюлиб кетди. Янги йилда ҳам Чарос билан унинг ўртасида ўхшашлик излаб тополмаган эди. Ҳозир яна шундай бўлди. "Тоға-жиян бир-бирига ўхшамас экан-да".

— Ҳеч нима! — Ёдгор яна жилмайишга ҳаракат қилди.
— Мени отишиди!

Тагин кулги кўтарилди. Зойиржон ош кўтариб кирди.

— Аканг қарагай ошни қийиб юбораман, — У Нарги-зага қараб қўйди. — Лекин бу деган сўз уйланганимдан кейин ҳам ўзим ошпазлик қиласман деган гап эмас.

— Ҳечам-да? — деди Наргиза кулиб. — Ўзингиз айтгансиз, бухороликлар ош қилишни билмайди, деб. Гап битта бўлади! Ошпазлик доим сизнинг зиммангизда қолади.

Ошдан кейин Нурмат хоразмча куйлар чалиб, қўшиқ айтди. Ёдгор илгарилари унинг ашуаларини унча ёқтирамас, ҳаммаси бир хилга ўхшаб туюларди. Ҳозир бўлса улар бутунлай бошқача эшигина бошлади. Кўнглида маҳзун туйгулар уйғониб, боши айланди.

Зойиржон чап қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб "Андижон полька"сига шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсакбозлик бўлиб кетди. Зойиржон ўйнаб келиб Наргизани тортди.

Наргиза уялиб ўрнидан турди. Аввалига тортинди-ю, қарсак янграгандан кейин, юзлари дув қизарганча ўйнаб кетди.

Ёдгор ҳам беихтиёр Авазнинг қарсагига қўшиларкан, Зойиржонга, унинг олдида ўзини шунчалик эркин тутаётган Наргизага ҳаваси келди.

"Чарос ҳам ҳеч ўйнармикан! — деб ўйлади қизарган кўзларини баҳтиёр дўстларига тикиб. — Балки ўйнар... фақат сен билан эмас. Энди сенинг ўйининг тамом бўлди".

— Мен тураман, — деди Аваз анчадан кейин. — Эртага Москвага кетишим керак. Кутубхонадан материал тўплайман...

Кетидан Нурмат ҳам қўзғалди.

... Ёдгор чироқни ўчириб, тескари қараб ётганча ухлашга уриниб кўрди. Аммо боши гувиллар, кўзлари ачи-

шар, ухломас эди. Йиғлаб турган Чарос хаёлига келиши билан аламдан түлғаниб кетар, ҳеч нимани ўйлагиси келмас, лекин Чароснинг ғамгин қиёфаси кўз олдидан кетмас эди.

Наргизани кузатишга чиқиб кетган Зойиржон анчадан кейин қайтиб келди. Ёдгор унинг ҳам ечиниб ўрнига ёттанини билди.

— Мунча уф тортасиз, исиб кетяпсизми? — деди Зойиржон түнғиллаб. — Мен тарашадек қотиб қолдиму бу уф тортади!

Ёдгор индамай ётаверди.

— Нима бўлди? — деди Зойиржон каравотини фижирлатиб.

— Тамом бўлди! — деди Ёдгор пичирлагандек паст товшуда.

— Айтмайсизми: ҳой овсар, бутун Ўзбекистонни қидирсанг мендек йигитни тополмайсан, ишонмасанг ана, бориб Зойиржондан сўра, деб. Телепатиям айтиб турувди-я. Бугун эрталаб чиқиб кетаёттанингизда кўнглим сезувди-я.

Ёдгор яхшироқ бурканиб олди. Ароқ таъсириданми, бошқаданми, унинг боши баттар гувиллаб боради.

Хонага оғир жимлик чукди. Аллақаерда фийқиллаб айланәётган трамвай овози эшлитилди. Унинг товуши Ёдгорга нола чеккандек бўлиб туюлди. Биринчи марта Чарос билан кўришган кунларини эслаб, яна уф тортди.

— Телепатиям яна бир нарсани айтиб турибди, — деди Зойиржон. — Чарос сиздан кечмайди.

“Юпат-а, юпат! — деб ўйлади Ёдгор фижиниб. — Бунақа чучмал гапларингни укангга айт, оғайнин!”

— Мен телепатияга ишонаман. Ҳарбда телепатия махсус фан сифатида ўрганилаётган эмиш...

— Ўйқунгиз келмаяпти шекилли, Зойиржон! — деди Ёдгор унинг гапини бўлиб. Зойиржоннинг юпатишга уринаётгани унинг ғашини келтирас, қайтага аламини ошипарди. “Аза очган билан ўлик тирилиб келармиди?”

У кечаси билан тўлғаниб чиқди. Начора, созланган тор фарёдсиз узилмайди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бирордан рух-сат ҳам сўраб ўтирумайдиган ўз қонунлари бор. Бу йил кўклам эрта келди. Мана, бир ҳафтадирки, муттасил илиқ шабада эсади. Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди. Ер уйқудан уйғониб, ширин керишганича кўксини тўлдириб чуқур-чуқур нафас олади. Азамат қуёш олтин тожини кийиб мўралаган чоги уфқда қарасангиз, олис тоғлардаги гунафшаранг тўққилар шундоқ аниқ кўринади.

Киши бўйи дикқинафас хоналарда ўтириб зериккан кампирлар қоқ пешинда невараларининг аравачасини фиддиратиб чиқиб, офтобрўя жойларда ўтириб олишганча мудроқ, кайфиятта берилиб эзмаланишади. Оқшомлари ўйин-қароқ болаларнинг шодон шовқини оламни тутади. Осмон бирдан қорайиб, юлдузлар ёрқин-ёрқин порлайди. Онда-сонда қаергадир яшириниб олган бақанинг журъатсиз куриллагани эшигтилиб қолади. Чордоқларда тун бўйимов мушуклар миёвлаб чиқади. Фақат кунга тескари пана жойлардаги музи эримаган ариқчалардагина қишининг сўнгти рўёлари титрайди.

Кейин бирдан ёмғир шивалаб қолади. Дараҳт шохларидан илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қиласди.

Кишлоққа баҳор илгарироқ келди шекилли, Васила Назаровна танаффус пайтида йўлақда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг кўлида гунафша кўриб қолди. Баҳорнинг бир парчасини кўрганидан беихтиёр шодланиб кетди. Мамнун кайфиятда 9 "В" синфиға кириб, дарс ўта бошлади. Тўққизинчи синфда математика мураккаб бўлади. Шунинг учун у мавзуни шошилмай, дикқат билан тушунтиришга киришди.

Болалар унинг сўзларини эътибор билан тинглашар, фақат ҳамиша орқа партада ўтирадиган, бир ўрим сочини елкаси оша олдинга ташлаб олган, оқ-сариқдан келган Дилфузা исмли дўмбоқ қиз Васила Назаровнанинг гапларига эътибор бермас, алланимани ёзиш билан банд эди.

Васила Назаровна бу қизнинг ўртача ўқишини, дарсларни яхши ўзлаштира олмаслигини биларди.

"Ўзининг аҳволи бу-ку, тағин дарс эшиитмаганига ўлайми?" – деб ўйлади Васила Назаровна ғижиниб. Кейин унинг ҳам эътиборини тортиш учун атайлаб баландроқ овозда тушунтира бошлади.

– Шундай қилиб, куб илдиз остидаги икс...

Ҳамма ўқувчиларга хос бир ожизлик бўлади. Ўқувчи, "биз, кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди", деб ўйлади. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаёттанини аниқ билиб туради. Дилфузаси Васила Назаровнанинг гапира-гапира ўзига яқинлашаёттанини пайқамай қолди. Ёнида ўтирган қиз биқинига туртгандан кейингина чўчиб бошини кўтарди-ю, тепасида турган Васила Назаровнани кўриб, ёзаётган қофозни кафти билан яширди. Оқ-сариқ кулча юзи дув қизарип, кўзлари жавдираб қолди.

– Бу ёққа бер! – деди Васила Назаровна эркакча овозда.

Олдинги партада ўтирганлар баравар ўтирилиб қарашди. Дилфузанинг ранги ўқчиб кетди. Кўрқув тўла кўзларини ўқитувчидан узмай, титраётган қўли билан қофозни ғижимлай бошлади.

– Бер, бу ёққа! – деди Васила Назаровна қони қайнаб.

Қиз индамади. Аммо қалин лабини тишлаганча бошини чайқади. Унинг ўжарлити Васила Назаровнанинг ғашига тегди. Қўлидан қофозни юлиб олди.

Дилфузаси ўрнидан туриб кетди.

– Беринг! – деди овози қалтираб.

Васила Назаровна индамасдан бурилиб кетди. Парталар орасидан ўтиб бораркан, қофозга кўз ташлади-ю, хат эканини билиб, тепа сочи тикка бўлиб кетди. "Гап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!" У хатни жемперининг чўнтағига тиқиб, дарсиги давом эттиаркан, бошини партага ташлаб ўтирган Дилфузага қараб қўйди.

– Келаси дарсда шу мавзуни сендан сўрайман.

Дилфузаси бошини кўтармади. Бу Васила Назаровнанинг ҳамиятига тегди. Дарс тутагунча қиздан кўз узмади.

У эшигига "Завуч" деб ёзилган ўз хонасига кирди-да, алвон ёзилган стол қаршисига ўтириди. Дераза олдидан ўқишини тугаттан болалар қий-чув қилиб ўтиб боришар, ботаёттан қүёш нури бурчақдаги шкаф ойналарида жило-ланар эди.

Васила Назаровна оғир уф тортиб, чаккаларини қисди. Чекди. Кўп йиллик оғир меҳнат уни толиқтириб қўйган, кейинги пайтларда кўп асабийлашадиган, боши оғрийди-ган бўлиб қолганди. Анчагача шу алфозда ўтирганидан кейин бояги хат эсига тушди. Олиб ўқиди.

"Р... Хатингни олдим. Мендан хафа бўлдингми? Хафа бўлма, мен сени жонимдан ортиқ кўраман. Бугун чиқолмайман. Дадам уйда. Билса сўйиб қўяди. Эртага...".

Хат шу ерда узилиб қолган эди. Васила Назаровнанинг энсаси қотди. "Жонимдан ортиқ кўраман, эмиш. Тухумдан чиқмасидан туриб мушукка ўхшаб қолади бу замоннинг қизлари! Билмадим, ота-онаси тергамайди шекилли". У Дилфузанинг гузарда сартарошлиқ қиласидаги отасини танир, негадир ёмон кўарди бу кишини. "Ҳайитвой сариқ", "Ҳайитвой тажанг" деб ном олган бу киши ниҳоятда жангари, одам билан гаплашганида ҳам узун мўйлови учеб-учиб турар, унга гап тушунтириб бўлмас, ўз билганидан қолмасди.

"Мана, қизнинг аҳволи, — деб ўйлади Васила Назаровна фижиниб. — Тағин ҳеч кимнинг олдида бўйин эгмаганига ўлайми?".

Кейин яқинда район маориф бўлимининг мудири ўтказган мажлисни эслади. РайОНО мудири шаҳардаги бир мактабда ўнинчи синфда ўқийдиган бир қиз туфайли директор ҳайфсан олиб, завуч ишдан ҳайдалганини айтган эди.

"Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, — Васила Назаровна ўрнидан туриб кетди. — Ишқ-муҳаббатни бошига урадими бу зумрашалар. Биз буларнинг ёшида ўқишини билардик. Бўш вақтимизни жамоат ишига сарфлардик! Бу масалани педсоветда ё ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш керак".

Эшик тақиилаб, унинг хаёли бўлинди.

— Ҳа, — деди у биронта ўқитувчи бўлса керак, деб гумон қилиб.

Остонада Дилфузада пайдо бўлди. У яшил плаш кийиб олган, ичкари киришга қўрқандаи ерга қараб турарди.

"Сочини олдига ташлаб олганини-чи! Тусингни ел есин олифтагарчиллик қилмай!".

— Ким у Р.? — деди Васила Назаровна унга қаттиқ тикилиб.

Дилфузада индамади.

— Гарангмисан?

Дилфузада ер тагидан ўқрайиб қараб қўйди.

— Хатни беринг!

Васила Назаровна бу қизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди.

— Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у?!

— Айтмайман! — деди қиз ўжарлик билан. Кейин се кин, аммо талабчан оҳангда сўради. — Беринг хатни!

Васила Назаровнанинг ғазаби тошиб кетди:

— Ўзинг-ку, зўрга учга илиниб юрибсан. Энди бошқаларнинг ҳам бошини қотиряпсанми?! Ҳовлиқма, эрга тегишга улгурасан ҳали...

У гапининг давомини айтолмай қолди. Дилфузада папка ушлаган қўли билан юзини тўғсанча ҳиқиллаб йирлаб юборди. Шартта бурилди-да, эшикни кучи борича тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

"Вой шарманда-ей!" — деб ўйлади турган ерида қотиб қолган Васила Назаровна. У ғазабдан титрар, аламини кимдан олишини билмас эди.

* * *

Дилфузада отилиб ҳовлига чиқди. Ойнаванд қия томи қуёш шафагида қизариб ётган теплица олдидан, икки четида тол ниҳоллари куртак чиқарган йўлкадан югуриб ўтдида, дарвоза ёнидаги гулзорда ер чопаётган қоровул чолни ҳайрон қолдирганча, кўчага отилди. Катта йўлни кесиб ўтаётганида машинанинг чийиллаб тормоз берганини эшилди, уч қадамча нарида тўхтаган "Волга" деразасидан

бошини чиқарып сўкинаётган ҳайдовчини кўрди. Аммо қайрилиб қарамай, папкасини саланглатганча кетаверди. Кўчаларда илк баҳор ўйнар, деразаларда шафақ ёнар, олчалар шохида жонсарак чумчуқлар чирқиллашар, аммо Дилфузада буларнинг ҳеч қайсисига эътибор бермас, ўз дарди ўзига етиб ортар эди.

Ўзларининг кўчаларига кирганидан кейингина хушини тўплаб олди. Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. "Опа" худди орқасидан қувиб келаётгандек хавотирланиб аланглаб қўйди. "Дадамга чақиб беради энди". Йўқ, ҳеч ким уни қувмас, кўчада одам сийрак, фақат нарироқда болалар самокатда учишар, фидиракларнинг вағиллаган овози қулоқни батанг келтирас эди.

Дилфузада кўкиш тусли эшик олдига келганида соchlарини тузатди. Секин ичкари кирди. Уларнинг участкаси ҳали битмаган, икки уйни хомсувоқ қилиб, кўчиб киришган эди. Ҳовлидаги олчаларнинг новдалари бўртиб қолибди. Этақдаги сим тўр ортида товуқлар қақағлайди.

У пол ўрнига тахталар ташлаб қўйилган айвондан ўтиб, уйга кирди-ю, бурчақдаги кўрпачага чўкка тушганча пиёс тўғраб ўтирган отасини кўрди. Дадаси мoshранг дўпписини бостириб кийган, оғзида носи бўлса керак, пишиллаб нафас олар, пичоқ шириллаган сайин юпқа пиеz ҳалқалари олдидағи лаганчага тушиб турарди. "Чақиб беради", деб ўйлади у отасининг қўлидаги дандон сопли каттакон пиҷоқдан кўз узмай.

— Осҳонадан ширке опке, Дилпус, — деди отаси унга қараб. Кейин шолчани қайириб носини туптурди.

Дилфузада сакраб тушди-да, товуқ катаги ёнидаги нимқоронги ошхонага кириб, токчадаги узун шиша ни топди. Отаси бозордан маҳсус сирка топиб келар, ҳар ҳафта норин қилдириб ер эди.

Дилфузада нариги хонада ўтирган онасининг олдига кирди. У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтикиб нафас олар, шишинқираган юзи қизариб кетганди. Шу қишида унинг жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетганди.

— Менга берә қолинг, ойи, — деди Дилфузада унинг

устига эгилиб. Кузда опасини узатишгандан кейин хизмат Дилфузанинг зиммасига тушганди.

— Қўявер, қизим, — деди онаси унга қараб. — Дадангта чой дамлаб бер.

Дилфуза яна ошхонага кирди. Тунука чой қутида кўк чой қолмабди. "Яхши бўлиби, — деб ўйлади у. — Рустам кетиб қолмагандир. Магазин олдида турмоқчиди".

Ҳалиги хатни у танаффусга чикқанида Рустамга бермоқчи эди. У бутун дадасининг эрта келишини, ҳеч ёққа чиқмаслигини билгани учун шундай қилмоқчи эди. "Опа" олиб қўйишини қаёқдан билсин?!

— Ойи, кўк чой қолмабди-ку, обкела қолай... — деди у эшикдан мўралаб.

— Нега қолмайди... Ана, токчада турибди, — деди онаси лаган-товоқлар қўйилган токчани ўқлори билан кўрсатиб.

Дилфуза ноилож аҳволда қолди...

Нориннинг қуруғидан озгина чимдиган бўлиб, ётиб олди.

— Бошим оғрияпти...

"Бормайман мактабига, — деб ўйлади у Васила Назаровнанинг "эрсираб қолибсан", деганга ўхшаш гапини эслаб. — Жинни экан. Наҳотки, қизлар болаларни эрга тегиш учун яхши кўрса?! Рустам хафа бўлади энди".

Магазин олдида йўлига кўз тикиб турган Рустам унинг хаёлида жонланди. Бугун ҳам свитер кийиб юрган бўлса керак. Қизик, Рустам қишидаям бош яланг юради. Свитердан бошқа нарса киймайди. Спортчи, мактабнинг энг зўр, волейболчиси. Қизлар уни қора дейишади. Бекор айтишибди. Кимё файрлиги келганидан шунаقا дейди. Унинг ўзи бир вақт Рустамни яхши кўтарди. Шунга алам қиласди...

Дилфуза билади: Рустам бугун жудаям хафа бўлади. Бир марта қишида Дилфуза "қорбўрон ўйнашга" бораман, деб чиқолмаганида, эртасига Рустам қўлига нина билан "Д" деб ёздириб келган, "Биламан, сен мени ташлаб кетасан, эсадалик бўлиб қолсин, деб ёздиридим", деганди. Ўшанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Йўқ, у Рустамдан кечмайди: алам қиласин "опа"га!..

Дилфузা терлаб кетди. Девор томонга ўтирилиб ётди.

10 "А" синфида ўқийдиган Рустам кузда пахта байрагига атаб мактабда ўтказилган кечада рубоб чалиб, ашгула айтганидаёқ Дилфузা уни яхши кўриб қолганди. Кейин билса, Рустам ҳам уни яхши кўраркан. Улар бир-бирларига кўп хат ёзишди. Дилфузага Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган куни аллақандай туйғудан боши айланиб кетган эди. Кейин юрсаям, турсаям, шу бола унинг хаёлидан кетмайдиган бўлиб қолди.

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ўшандаям овлоқдаги темирийўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди. Шаҳарлик қизларга маза! Ҳеч кимнинг иши йўқ. Бу ерда бўлса ҳар қадамингни санаб туришади. Ўшанда ҳам Дилфузанинг назарида ҳамма унга қараётгандек, таниб қолиб, дадасига айтиб бераётгандек бўлганди. Кинодан чиқишидига, дарров хайрлашишди. Рустам бошқа автобусда, Дилфузага бошқасида уйга қайтди. Бўлди, энди кинога тушишмайди. Бугун фақат бирпас гаплашишмоқчи эди. Бўлмади.

Дилфузага бояги хатидаги "жонимдан ортиқ, кўраман" деган сўзларни эсладига, юраги титраб кетди.

Чиндан ҳам унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бадани қизиб бораёттанини ўзи ҳам ҳис этиб ётар, кўзлари ачишар, чакка томирлари лорсиллаб уради. Қамишлари кўриниб ётган шифтга тикила-тикила кўзи илинди.

Тушида "опа" Рустамни тутиб олиб ураётганмиш. Дилфузага чопиб борган экан, "опа" уни итариб юборибди. Боши ерга қаттиқ текканмиш.

Дилфузага оғриқдан инграб уйғонди. Унинг иситмаси кўтарилиб кетган, тепасида онаси ўтиради.

Эртасига у мактабга бормади.

* * *

Бир вақтлар Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида узоқ қишлоғини кечалари чойхўрлар йиғилишиб "Фарҳод ва Ширин", "Лайли ва Мажнун"ларни ўқишишар, унда Ёдгор ҳали мактабга қатнамас, чойхўрлар

ўқиёттган китобларга диққат билан қулоқ солиб, бир бурчакда ярим кечагача ухламай ўтиради. У Лайлиниг дардида сахрога чиқиб кетган Мажнунга ачинар, бундай ҳолни гўдак тасаввурига сифдиролас, ҳайрон қолар эди. Энди ишонди. Чарос билан охирги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, қишики имтиҳонларни қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. У илгариги қисмати яна такрорланганини, кулиб боққан баҳт қўл чўзса етгудек жойга келиб қолганида тагин тўсатдан олисларга узоқлаб кеттағини кўриб турар, шунга ўзини кўниклиришга уринар эди. "Нима қипти, худди шундоқ бўлиши керак эди. Қачондир бари бир шундоқ бўларди. Бўлмаса Чарос сенинг кўксингта бош қўя қолиши керакми! Анойи экан-да!"

Шундай дерди-ю, бари бир Чароссиз туролмаслигини ҳис қилас, деярли ҳар куни бир марта кўрас эди уни... Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Илгарилари назаридага кўклам бирданига кириб келганга ўхшар, ҳаммаёқ ямъяшил бўлиб кетганидагина баҳор келибди, деб қувонар эди. Бу сафар у кўкламнинг туғилишини кузатди.

Театр-рассомлик институтининг рўпарасида, кўчанинг бериги бетида уч туп ёш чинор бор. Ёдгор мана шу чинорлар остидаги ариқчада қачон муз эриб биттанини, қайси қоқигул энг аввал очилганини, қайси дараҳтнинг қай бир шохида қайси япроқ биринчи бўлиб ёзилганини ҳозир бехато кўрсатиб бера оларди.

У ўзига дардкаш бўлиб қолган мана шу чинорлар панасида туриб Чароснинг дарсдан чиқишини кузатарди. Бора-бора Чароснинг қайси куни, соат нечада дарси тугашини билиб олди. Соат миллари ўша муддатга яқинлашган сайин унинг юраги безовта типирчилар, шунча қиз орасидан уни узоқданоқ таниб оларди.

Чарос дарвоза олдида дугоналари билан хайрлашардида, бошини қуий солганча, китобларини қўлтиқлаб сеқин-секин юриб кетар эди. Ёдгор унинг ранги синиқиб, кўзлари киртайиб қолганини сезар, изтироб чекиб юрганини билар, югуриб бориб қўлидан тутгиси, "мен сени

соғиниб кетдим, ахир", дегиси келар, аммо журъати ет-
мас, бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди.

Икки марта Авазларниги борди. У Чарос ҳақида тоға-
сидан бирон гал эшитиш илинжида эди. Аксига олиб, Аваз
ҳам Москвадан қайта қолмади. Тамила опа биринчи марта
анчагача гаплашиб ўтириди. Аммо Чарос тўғрисида оғиз
очмади. Иккинчи галида шундай совук қарши олдики,
Ёдгорнинг ўзи дарров чиқиб кетди. Охирги гал борганида
Аваз келган экан. Негадир у ҳам Ёдгор билан очиқ-ёриқ
гаплашмади. Ким билсин, йўлдан чарчаб келгандир-да. Шу-
шу Ёдгор уларниги қайтиб бормай қўя қолди.

Ёдгор сирларини фақат Зойиржонга айтарди. Якшанба
куни Зойиржон уни каллаи саҳарлаб уйғотди.

— Келинг, дўстим, — деди у шангиллаб. — Бутун бо-
зор. Ўтирамизми ётоқقا тикилиб. Бунақа кунда каламуш
ҳам инида ўтирмайди. Ҳавони қаранг. Дунё ташвишлари
битганмас, юринг, дала айланиб келамиз.

...Ўтоқнинг адёлини газетага ўраб олганча Олой бозо-
ридан маставабоп масаллиқ харид қилишди. Тўрхалталар-
ни кўтариб автобусга ўтиришди-да, шаҳарнинг шимоли-
шарқ массивига бориб тушишди.

Бу ерда ҳам қурилиш борар, йўллар ўйдим-чуқур бўлиб
кетган, ҳаммаёқда бетон плиталар, арматуралар сочилиб
ётарди. Йўл чеккасида бульдозер билан қўпориб ташлан-
ган ўрик дарахти илдизлари очилиб ётар, яқинда йиқи-
тилган бўлса керак, ўқилдиз атрофидағи тупроқнинг нами
қочмаган, новдаларида куртаклар бўртиб турарди.

— Ҳайронман, бу падар лаънатнинг ўзи умрида бир
туп дарахт экканмикин?! — Зойиржон тўрхалтасини
силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини
сўқди.

— Ҳали кўрасиз, уй ҳам битади, йўлкалар қурилади,
дарахт ўтқазишади, — деди Ёдгор паришон қиёфада, —
кейин ер ости ишларини бажарамиз, деб яна бузишади.

— Қайси кун ўқиб қолдим, — Зойиржон йўл четидаги
зовурдан ҳатлаб ўтиб, бурилиб қаради. — Баъзан мамла-
катларда олдин ер ости коммуникацияларини таҳт қилиб,
йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни

қуришаркан. Үй битганидан кейин трассалар жой-жойига улаб қўйиларкан. Бизда тескарисини қилишади. Ҳам вақт кетади, ҳам маблағ...

... Темир йўлдан ўтишганидан кейин, колхоз даласи кўринди-ю, эркинроқ нафас олишди. Зойиржон бу жойларни яхши биларкан. Олдинга тушиб йўл бошлади. Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол танғиган хотинлар чамаси эртанги карам экишарди. Даланинг нарёғида ям-яшил адир ястаниб ётар, у ер-бу ерда новдалари қизара бошлаган ўрикларми, шафтолиларми кўзга ташланарди.

— Ҳов ўша ўрик тагига борамиз, — деди Зойиржон адир ўртасидаги бошқаларидан каттароқ дарахтни кўрсатиб.

Яқин кўринса ҳам хийла йўл экан. Етиб келгунларича чорак соатча вақт ўтди. Ўрик тагида ўтлаб юрган қўй хуркиб қочди. Иккита жажжи қўзичоқ чопқиллаб онасига эргашди.

Ўрик шохларида фунчалар бўртиб турар, аммо ҳали япроғи йўқлиги учун айтарли соя ташламасди. Уларга соянинг кераги ҳам йўқ эди.

Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.

— Офтобнинг тафти ёмонмас-а! — Зойиржон пиждагини ечиб ташлаб, рўмолча билан бўйинини артди.

— Бултур Наргиза билан худди шу ерда ўтиргандик, — деди у кўзларида ўт чақнаб.

Ёдгорнинг юраги бир қалқиб кетди. "Шунинг учун бу ерларни яхши биларкан-да".

Зойиржон унга қараб шодон жилмайиб қўйди-да, сигаретини улоқтириб, ўрнидан турди.

— Сиз гўштни майдалаб туринг, мен қозон топиб келаман. Адир орқасида бир кампир туради.

Зойиржон бошини роз тутиб кетиб бораркан, Ёдгор унинг орқасидан узок қараб қолди. Пичоқ билан гўшт майдалай туриб, ўзидан-ўзи хижолат бўлди.

"Балки бугун ҳам Наргиза билан чиқмоқчи бўлгандир-у, кейин мени бошлагандир. — Унинг хаёлига аввал Наргиза, кейин яна Чарос келди. — Агар ҳозир Чарос бўлганида, Наргиза ҳам бирга чиқарди. Қандоқ яхши бўларди..."

Бир оздан кейин боши устида кичикроқ қозонни ба-
ланд күтариб Зойиржон келди.

— Кичкина бўлсаям хийла оғир экан, — деди қозонни
ерга қўйиб. — Кўрайлик-чи, бултурги ўчоқ турганмикин?

Ўрик тагидаги ариқча қирғоқидан ўйиб ясалган ўчоқ
чиндан ҳам турган экан. Фақат бир чети ёмғирдан увала-
ниб тушибди. Унинг тагини ўт босган, қирралари қорайиб
кўринарди.

— Зараги йўқ, паккини олиб келинг, янгисини қазий-
миз! — деди Зойиржон кулимсираб.

Зойиржон намхуш тупроқни пичоқ билан чаққон ке-
сиб, ишга киришиб кетди.

— Сиз ялпиз териб келинг, — деди юмушини давом
эттириб. — Бу ёғини ўзим боплайман.

Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди ҳали сув
келмаган бир ариқни топди-да, ялпиз излай бошлади. Ял-
пиз кўл экан. У сариқ чўпаклари диккайиб турган бултур-
ги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади. Бир
маҳал аллақаёқдан учиб келган жажжи хонқизи унинг
қўлига қўнди. Ёдгор кафтини қимирилатмай уни диққат
билан томоша қила бошлади. Қўнғизча хол-хол қора доғ-
ли қизғиши қанотларини товлантирганча бирпас жим тур-
ди-да, кейин учиб кетди. Ёдгор беихтиёр жилмайиб унинг
кетидан қараб қолди. Кейин ариқдан чиқди-ю, тирноқдек
митти гуллар очилиб ётган ўт устига чалқанча ётиб олди.

Осмон тиник, одамнинг қучоқлаб олгиси келадиган
оппоқ момиқ булултар онда-сонда оҳиста сузид ўтар, улар-
нинг сояси адирлар устида секин-секин судралиб бораради.

Аллақаерда тўрғай сайради. Унинг кумуш қўнғироги ан-
чагача ҳавони титратиб турди. Ёдгор болалигиданоқ шу
қушни яхши кўриб қолган. Келесда бошоқ теришга чиқ-
қанида ҳам тўрғайнинг овозини берилиб тинглар, жаж-
жигина қушча қандоқ қилиб дам олмай шунчалик узоқ
сайрай олишига ҳайрои қоларди.

Ҳозир ҳам кўзларини ярим юмганча санай бошлади.
Ҳисоб ўн бещдан ошиб ҳам кетдики, тўрғай ҳамон нафас
олмай сайранади. Унинг сайраши қўшиқ эмас, кўпроқ но-
лага ўхшаб кетарди.

Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ, бир кайфият эгаллади. Кейин тўргай ноласи ҳам, аллақаерда маъраган қўзичноқ овози ҳам, Зойиржон ҳам. Чарос ҳам – барчаси аралашиб кетди-ю, таранг асаблари бўшалиб, қўзи илинди.

– Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку, сизни!

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшишиб қўзини очдида, негалигини ўзиям билмай, беихтиёр жилмайиб қўйди. Адёлга газета тўшаб мастава ичишди. Зойиржон негадир дарров маст бўлиб қолди.

– Менга қаранг, дўстим! Чаросингиз сизни ёқтиради. Бир гаплашиб берайми? Очиқчасига! Масала ҳал бўлади-қўяди. Юрасизми шунаقا қилиб, рангингизни қаранг.

– Қўяверинг! – деди Ёдгор қулиб. – Ўзим шунаقا юришни яхши кўраман.

– Хўп денг, ўзим гаплашаман! – деди Зойиржон кўзла-ри қизариб. – Ё Наргизани юборайликми?

Ёдгор яна кескин бош чайқади.

– Керак эмас, ўзим!

– Ўзим, ўзим!!! Нима, мен бегонаманми?

Зойиржон ётоқقا қайтгунча ҳам шу гапни қайтараверди. Ёдгор уни тинчитгунча хийла овора бўлди. Лекин негадир руҳи тетик бўлиб қайтди.

* * *

Азиза қишки имтиҳонларни топшириб, туманга қайтиши билан яна ишга тушиб кетди. Онаси ўқишини суриштиришдан ҳам олдин "эринг билан гаплашдингми", деган унга оғир ботди. Ёдгорнинг кўнглида ярашиш нияти йўқлигини билиб, Азизанинг фаши келган эди. Бу ҳақда онасига гап очганидан буён уйдагилар уни узатиш пайига тушиб қолишли.

Бугун у ишдан барвақт қайтди. Оч зангори рангта бўялан дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Кенг ҳовли саҳнидаги гулзор яхшилаб полларга ажратилган, дадаси ҳавас қилиб, шаҳардаги оранжереядан маҳсус келтириб эктирган гуллар куртак ёзиб қолган, гулзор ўртасидаги усти ёпиқ баланд шийпон панжаралари янгитдан бўялган эди.

Наридағи ишкомлар тағида уч-түрт киши уймалашиб юрар, чамаси, булар токни очгунча ишкомларни тартибга солиб қўйиш учун келган ҳашарчилар эди. Ёз пайтлари уларнинг бори жаннат бўлиб кетади. Гулзор ўртасидаги сўрида деярли ҳар оқшом дадасининг улфатлари тўпланишади. Ҳа, дадаси яшаши билади. "Мен беш панжамни баравар оғзимга тиқмайман, ўзим ҳам ейман, бошқаларга ҳам едирман", деб кўп айтади. Бўлмаса, сельпо раислигидай нозик лавозимда ўн-ўн беш йил муқим ишлаш осонми?!

Азиза силлиқ цемент йўлқадан ўтиб, ойнабанд айвонга чиқди. Бутун айвоннинг бўй-энини эгаллайдиган гилам устидаги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган, чамаси, дадаси ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда конъяк шишиаси, апельсин тўла ваза турар эди.

Азиза устига яшил баҳмал қопланган креслога оғир чўқди. Эринчоқлик билан апельсин арчаётган эди, ёнбош томондаги ошхонадан онаси чиқди. У парча гулли крепсатин халатининг енгини шимариб олган, оппоқ, семиз кўлларида олтин билагузуклар ярақлар эди.

— Келдингми, қизим? — деди у бир тарелка қазини Азизанинг олдига қўяркан. — Чарчагансан, ол.

Азиза қаршисида ўзига тикилиб ўтирган онасининг каттакон болдоқларига бир қараб қўйди-ю, унинг ниманидир айтмоқчи бўлиб тараффудланаётганини сезди.

— Уф, меҳмонлар ҳам ўлсин... — деди онаси халатининг этагини тўғрилаб. — Дадангнинг шу одати қолмади-қолмади-да... Ҳар куни меҳмон. Ҳар куни ичкилик...

Азиза унинг бошқа гапни айтмоқчи эканини тушунгани учун индамади. Апельсин пўчоғини кулдонга ташлаб, хўрсиниб қўйди.

— Ўзинг биласан, қизим, — онаси ўтирган креслосини унга яқинроқ сурмоқчи бўлди-ю, кучи етмади. Ўтирган ерида бўйини чўзиб, гапириб қўя қолди: — Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиқсан, кенг уйимга сиғмайсанми?

— Яна ўша гапми? — деди Азиза онасининг муддаосини тушуниб.

— Нима қиласай, болам? — онаси йиғламсиради.

"Шу гапни бошласа, доим йиғламсирайди", деб ўйлади Азиза онасига тезгина қараб олиб.

— Ёшиңг йигирма бешга қараб кетяпти, — деди онаси ҳамон ўша титраган товушда, — хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Юрасанми шундоқ қилиб?! Ер ютсин ўша ялангоёқни! — У қархисида Азиза эмас, Ёдгор тургандек лаблари оқариб кетди. — Ким қўйибди унга ноз-фироқни. Хотин боқищдан олдин ўзини эплаб олсин. Сен ярашман дединг-у, у киши ноз қилдиларми?!

Ўшанда ётоқقا борганида Ёдгорнинг: "Эрга тегсанг, тегавер!" — дегандек қилганини эслади-ю, Азизанинг ҳам фаши келди. "Рост-а, нимасига керилади у? Кўча чанги-тиб юрган бир ялангоёқ бўлса".

— Даданг гаплашибди, — деди онаси унинг кўнглидан ўтганларни пайқагандек. — Отаси эскидан таниш экан. Йигитнинг ўзиям топармон-тутармон эмиш. Хотини ўлган экан. Иккита боласини бувиси боқиб олади, қизингизгизиёни тегмайди, депти...

"Нима?! — Азиза бир чўчиб тушди. — Уч йил эрси юриб-юриб, эди икки болаликка тегармишманми? Бошига тортсин болаларини!"

У ўрнидан иргиб турди.

— Нима, уйларингга сифмай қолдимми?! — деди томоғига тиқилган ёшни тутолмай. Шу топда Ёдгор ҳам, отаси билан онаси ҳам хўнук кўриниб кетди кўзига. — Бўлмаса кета қолай! — деди столни муштлаб.

Онаси ҳам ранги бўзариб ўрнидан туриб кетди:

— Бор! Ҳалиям бориб яраша қол, ўша гадойвачча билан. Ялина қол, пайтавасини ювиб юра қол. — У Азизага яқин келиб, яна шанғиллади: — Овора бўлма, ярашмайди сен билан. Холангнинг қизи айтди. Ўшаларнинг институтида ўқийдиган бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш. Ўз кўзи билан кўрибди. Ҳозир нима кўп, қиз кўп.

Азизанинг томоғини бўғган ёш бирдан йўқолди. Кафтини тушириб, онасига қараб қолди. "Шунақами? Ҳали бошқа қизни кўнгиллари тусаб қоптими?!" У кўксиде тошган адноватдан ёниб, лабини тишлади.

— Нима қилай, қизим, ўзинг айбдорсан... — деди онаси анча юмшаб. — Ким сенга шунақа бўлгин, деб эди...

Онасининг юмшоққина қилиб айтган охирги сўзлари Азизанинг сүяк-сுяғидан ўтиб кетди. Кўзларига яна ёш қўйилиб келди-ю, чопиб бориб ўз хонасига кирди. Эшикни қарсилатиб ёпиб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Анчагача бошлари сирқиллаб шифтга тикилиб ётди. Қуёш ботиб борар, деразадан тушган хира шафақ нури билур қандилда товланиб ёнар, ташқарида қушларнинг сайраши қаттиқ-қаттиқ эшитилар эди.

"Ўзинг айбдорсан!" Мана шу бир оғиз сўзнинг ўзи ҳар сафар ота-онасининг олдида Азизанинг оғиз-тилини борлаб қўяр, ҳар қандай далиллар дарвозасини тақа-тақ ёпиб ташлар эди.

"Яхши кўрмай ҳам ўлай, айбдор бўлмай ҳам ўлай!" — дерди у ҳар гал "айбдор бўлиб қолиш" воқеасини эслаганида юраги тилимланиб. Шунақа пайтларда уни бахти қаро қилган ўша Суннат ёдига тушар, шу кўргиликларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган йигитни ер титраб қарғар, ўлим тилар эди унга.

Ўша бахтсиз ҳодиса Азиза савдо техникумидаги ўқиб юрганида бўлувди. У ўша кунларни бутун тафсилоти билан эслайди. Уларнинг гуруҳини Сирдарё соҳилидаги колхозга пахтага олиб чиқишиди. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Қизлар ҳар куни ишдан қайтаётib ўзлари жойлашган мактабдан ярим чақиримча наридаги кўлда чўмилишарди.

Бир куни Азиза илиқ сувда чўмилавериб, ҳаммадан орқада қолиб кетди. Сувдан чиқса, қизлар кетиб қолибди. Атрофни гира-шира қоронгилик босган, қамишлар ваҳидали шитирлар эди. У шоша-пиша артинаётган эди, бирдан қамишлар шитирлаб кетди. Азиза ваҳима билан бурилиб қаради-ю, қамиш орасидан чиқиб келаётган ўзининг курсдоши Суннатни кўриб, уялганиданми, қўрқаниданми, чинқириб юборди. Бир қўлида қармоқ, бир қўлида

транзисторлик радио күтариб олган Суннат сеҳрланган-дек қотиб турарди.

— Кетинг! — деди Азиза қўл силтаб. — Илтимос, кетинг!

Суннат яна бир лаҳза қараб турди-да, қамишзор орасига кириб кетди.

Азиза юраги типирчилаб кийинди. Худди шуни кутиб тургандек Суннат ҳам қамишзордан чиқиб келди.

— Кечирасиз, — деди Ализага қарашга уялгандай радионинг қулоғини бураб. — Билмасдан келиб қолдим... Юринг, кузатиб қўяман. Кеч бўлиб кетди.

Азиза аввал ҳам бу йигитга кўп қизлар орқаворатдан кўз тикиб юришини билар эди. Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди. Ўша қундан бошлаб иккаласининг ўртасида умумий сир пайдо бўлгандек туюлди. Азизанинг назарида ҳар томонлама мукаммал, одобли, билими йигит шу эди.

Шаҳарга қайтишганидан кейин улар бирга дарс таъёрлайдиган, ҳамма кетганидан кейин ҳам аудитория нинг эшик тутқичига стул оёғини тиқиб қўйиб, аллама-ҳалгача қолиб кетадиган бўлишди. Азиза курсдош қизларнинг ғаши келаётганини сезган сайин ўзини ғолиб ҳисоблаб, роҳатланар, борган сайин Суннатга яқинлашар эди. Йиҳиёнлар бошланганида Азиза Суннатларникига борадиган бўлди. Йигит Эски шаҳардаги кампирникоша ижарада ўтирас, кампир ҳовлисига камдан-кам келар экан.

Бир куни у Суннатникида ётиб қолди...

Шаҳар билан Келеснинг ораси ярим соатлик йўл. Шундай бўлса ҳам Азиза онасига: "Қизлар билан дарс тайёрламасам, миямга ҳеч нима кирмаяпти", деб тез-тез қолиб кетадиган бўлди. Энди шунчаки кинога тушиш, ўпишиш Азизани ҳам, Суннатни ҳам қаноатлантирумайдиган бўлиб қолди.

Азиза сирини бутун дунё билиб қолаётгандек даҳшатта тушар, дардини кимга айтишни билмас, яна ўша Суннатнинг ўзига йиғларди.

Ўқишлилар битиб, Суннат уйига — Самарқандга кетади-

ган бўлди. "Уйдагиларга айтмай туриңг, ўзим совчи юбораман", деди хайрлашаётуб.

Азиза бир ҳафта кутди, икки ҳафта кутди. На хат бор, на хабар. Дадаси уни район универмагига ишга киритиб қўйди. Ҳар куни ишдан чиқиб, почтага югуради. Жинни бўлишига оз қолганида хат келди. Азиза конвертдаги адресни кўриб, тахта бўлиб қолди. Хат Самарқанддан эмас, Хабаровскдан келибди. У аллақандай оғатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртириди. Суннат: "Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очик, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунаقا нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ", деган мазмунда ёзибди.

Азиза додини кимга айтишни билмай, қон-қон йиглади. Бирор қучоини очса бағрига кира қолган ўзини, уни алдаган Суннатни қарғади. Хат устига хат ёзди. Жавоб бўлмаганидан кейин касал бўлиб қолди. У: "Қизимга кўз тегди, бирор илму амал қилди", деб чирқиллаётган онасини кўрган сайин бир дардига ўн дард кўшилар эди.

Үйга совчи устига совчи кела бошлади. Онаси куёв боланинг "суқсурдай" эканини, дадаси бадавлатлигини айтиб ҳамма келганларни мақтар, Азиза бўлса ҳар хил баҳоналар қилас, ўлимини куттган одамдай таҳлика билан яшар эди. Ота-онаси ўзингга ёқдан одам бўлса айт, ахир, дейишганида ҳам йиглашдан нарига ўтмади.

Охири бўлмади. Отаси, ўзига муносиб жойдан совчи келганидан кейин тегсанг ҳам, тегмасанг ҳам шунга бераман, деб туриб олди.

Ўша кечаси тирик қолганига Азиза ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Йиграб-йиграб онасига сирини айтди. Онаси сочини юлди, юзини тирнади. "Даданг ўлдиради, бу иснодга чидомайди", деди.

Йўқ, дадаси уни ўлдирамади. Эр-хотин келишиб: "Энди биронта етим-есирни топсин, ичкуёв қиласиз, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолади", деган холосага келишибди. Худди шу пайтда оёқ остидан Ёдгор чиқиб қолди. Бу худди ота-онасининг мўлжалидаги йигит эди: ҳеч кими йўқ, пандавақигина кўринади. "Жуда бўлмаса, номинг оқланиб қолади-ку, — деди онаси, — сени ҳали кимлар олмайди".

Азиза Ёдгорни ҳар күрганида Суннатни эслар эди. "Сен бирорни алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Дунёниң ишлари шунақа мушт кетди бўларкан", деб ўйларди Азиза лалайган бу йигитни кўриб.

Суннат "ҳозир бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ", деб ёзган бўлса ҳам Азиза турмушлари яхши бўлмаслигини ҳис қиласади. Ўйлагани тўғри чиқди. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб тургандан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болалик бўлишни хоҳларди. Худоям бу ниятига ҳам етказмади. Бора-бора узун кириб, узун чиқиб юрган Ёдгорни ўзиям ёмон кўра бошлади. Топиш-тутишининг тайини йўқ "қора рабочий"ни сўқимдек боқиб ўтириш ота-онасига малол кела бошлади.

Ўшанда Ёдгор кетиб қолганидан кейин онаси уни юпатди. "Қаёқقا борарди! Кириб келади бир кун чоригини судраб!" Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минга эшакдек ювош тортиб кириб келишини кутиб юрди. Аммо у келмади. Онаси уни яна юпатди. "Бу худо, тешик мунчоқ ерда қоптими? Сочингни мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!"

"Энди бўлса икки болалик одамни рўпара қилиб ўтирибди", деб ўйлади Азиза ҳамон шифтдан кўз узмай ётаркан. Уй ичи қоронги бўлиб кетган, осмонга булат чиққан шекилли, ҳаво дим эди. Кейин онасининг "эринг бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш", дегани ёдига тушди-ю, аламдан тўлғаниб ўрнидан туриб кетди.

Шу пайтгача у Ёдгорни яхши кўраманми, йўқми, деб ўйлаб кўрмаган экан. Ҳар сафар уни ўйласа, Суннат билан иккови етаклашиб келарди хаёлига. Бари бир қачондир кириб келади, ўзи кетди, ўзи келади, деб юрарди. У онасидан: "Ўлдим — азиз бўлдим, шишдим — семиз бўлдим", деган наклни кўп эшитганди. Ҳозир Ёдгорнинг "бир қошиқ сув билан ютгудай" қизнинг бошини айлантириб юрганини билиб, кўнглининг бир чеккаси унга боғлиқ эканини, шунинг учун уч йилдан буён бошқа эрни хаёлига келтирмаганини, институтта киришининг боиси ҳам Ёдгорга яқинроқ туриш бўлганини тушунди.

Қища Ёдгорнинг ётогига борганида, эрга тегаман, деганида шунчаки унинг қўйнига қўл солиб кўрмоқчи эди. Ўшанда Ёдгорнинг шунчалик баланд келишида гап бор экан-да!

"Кўрамиз, қанақа қизнинг бошини айлантириб юрганини! – деб ўйлади у юмшоқ гилам тўшалган полда сасиз у ёқ-бу ёққа юаркан, кўнглида қасоскор бир лаззат сезиб. – Нимасига учиби қиз шўрлик бу ландавурнинг! Уйланганини айтмаган. Ширин гап билан алдаган-да, йигит ўлгур! Яхшиям развод бермаганим! Биламан, бари бир ярашмаймиз. Башарасини кўришга тоқатим йўқ. Аммо мен баҳтсиз бўлиб чапак чалиб қолаверарканману у киши айшини сурармишми? Шундоқ кунларни бошига солайки! Шундоқ шармандасини чиқарайки!"

* * *

Чарос нима ҳодиса рўй берганини анчагача ўзиям тушунмай юрди. У фақат бир нарсани билар эди: Ёдгор илгари ҳам кимнидир яхши кўрган, уйланган. Чарос бировнинг қозонида ош пиширмоқчи бўлган экан.

У аввало ўзидан нафратланиб кетди. "Ўл-а, опанг гапирса алам қилганди! Баттар бўл, гуурингни поймол қилишингта оз қолди-ку! Тағин нима керак сенга! Шу кунга тушганингни билса, ўлдириб қўя қолар опанг!"

Кейин Ёдгорнинг айби кўзига кўрина бошлади. Камтар, эсли йигит деб юрса писмиқ экан-ку! Одам ҳам шунақа бўладими?

Орадан анча кун ўтди. Чарос аллақандай ўйчан, жizzаки бўлиб қолди. Дугоналарининг ҳазили ҳам, опасининг гаплариям ғашини келтиради. Кўпинча, беихтиёр Ёдгорни ўйлаёттанини пайқаб қолади. Шунақа пайтларда негадир Ёдгорни бир қиёфада кўради. Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қилади. "Йўқ, у сени алдамади. Ўшанда юрагида бор гапни айтди. Йиғлагудай бўлиб айтди. Сен бўлсанг дурустроқ гаплашмадинг ҳам. Балки кўнглида бошқа дардлариям бордир. Ҳар нима бўлгандаям дўстлашиб қолувдинг-ку".

Наҳотки, одам икки марта ўлиши мумкин бўлса? Ҳов

ўша - трамвайдаги воқеа рўй берган куни бир лаҳза кўриб, йўқотиб қўйганида чеккан ташвишлари ҳолва экан. Бу са-фар ўз ихтиёри билан йўқотди. Хайрлашаётганида "ҳеч нима керакмас", дегани "сенинг керагинг йўқ", дегани эди. Ёдгор шундоқ бўлишини билгандирки, ростини айтган-дир. Лақиллатиш нияти йўқдирки, шундоқ қилгандир.

Чарос чалкаш ўйлардан боши айланиб, кечалари узоқ хаёл суриб ётар, ҳаловатсиз тушлар кўриб чиқар эди.

Бир куни хаёлига у билан очиқчасига гаплашиш керак, деган фикр келди. Тоққа чиқишиларидан олдин Чарос ўқиши-дан уйига қайтаётганида бозорча олдидағи троллейбус бе-катига бир-икки марта "тасодифан" келиб қолган Ёдгор билан учрашган эди. Энди у тез-тез шу бекатга боради-ган, йўл айланиш бўлсаям троллейбусга ўтирадиган бўлди. Назаридаги негадир Ёдгор шу бекатда яна "тасодифан" ту-риши керақдек эди. Лекин йигит келмади. Чарос икки-уч марта архитектура факультетининг биноси олдидан ўтди Унинг тасаввурида Ёдгор мана шу деразаларнинг бирида қараб тургандай, ҳозир уни кўрибоқ югуриб олдидан чи-қадигандек эди.

Бора-бора у Ёдгорни соғинаётганини, кўришгиси ке-лаётганини тушунди. Кейин унинг расмини чизишга аҳд қилди. У ўзига юпанч топгандек кечалари узоқ ишлар, эс-кизларини онасидан қизранар эди.

Бутун дарс эртароқ тутади. Кўчада баҳор қуёши чарак-лаб тураар, атроф тинч, қушларнинг сайраши тиник ҳаво-да баланд янграради.

Чарос эллик қадамча юриши билан кўча четидаги нов-даларини шода-шода гуллар қоллаган шафтоли тагида тур-ган Дилшодни кўриб қолди. Дилшод қора костюм кийиб олган, туфлисининг ингичка учи шафтоли тагидаги май-саларни эзғилаб тураради.

"Қаёқдан келиб қолди бу", деб ўйлади Чарос қошини чимириб. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек Дилшодни ёмон кўриб қолган, ноҳақлик қилаётганини, унда айб йўқлигини ҳис этса ҳам тан олгиси келмасди буни. Ким билсин, балки Дилшодни кўрган заҳоти яна Ёдгорни ўйлагани учун шундай бўлгандир.

У индамай ўтиб кетмоқчи эди, Дилшод тұхтатди.

Чарос совуққина саломлашиб: "Нима гапингиз бор эди?" дегандек, савол назари билан қаради.

Дилшод гапни нимадан бошлашни билмагандай галстүгими тузаттан бўлди.

— Бирпас ўтирайлик, — у автобус бекатидаги скамейкани кўрсатди.

— Шошиб турибман, — деди Чарос қуруққина қилиб.

— Биламан, ўшанда мен қўполлик қилдим, — Дилшод бошини қуи солди. — Сизни ранжитиб қўйдим. Лекин сиз ҳам анави йигит билан...

"Энди эсингта келдими?" — деб ўйлади Чарос энсаси қотиб.

— Рақс тушдингиз, кейин Ёдгор билан кетдингиз, демокчисиз-да, — у Дилшоднинг силлиқ қыртишланган ияига тикилганча, кинояли кулди. — Мен ҳозир ҳам ўшанинг олдига кетяпман!

Дилшод ярқ этиб бошини кўтарди. Унинг сал қисилган кўзларида истеҳзо бор эди.

— Майли, боринг! Фақат эҳтиёт бўлинг, хотини кўриб қолиб, сочингизни юлмасин.

Бир лаҳзада Чароснинг боши айланиб, тиззалари қалтираб кетди. Дод деб юбормаслик учун лабларини тишлиди. У Дилшод ўзига синовчан тикилиб турганини, эсанкираб қолишини кутаёттанини сезар, сезган сайин қаттикроқ азобланар эди. Дилшод унинг юрагини бехато мўлжалга олди. "Номард!" — деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб; — атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз". У бундай таъналарни яна кўп эшитишини аниқ ҳис қилдию, эти жимирлашиб кетди. Бир амаллаб ўзини босиб олдида, Дилшоднинг кинояли кўзларига тик қаради.

— Шуни айтаб, суюнчи олмоқчимидингиз?!

Бу сафар Дилшоднинг ўзи довдираб қолди. Чамаси, у Чарос бу гапдан бехабар деб ўйлаган бўлса керак, ранги ўчди.

— Йўқ, — деди тутилиб. — Огоҳлантириб қўймоқчийдим.

— Менга даллол керакмас! — Чарос кескин бурилиб юриб кетди.

Зум ўтмай Дишшод унга етиб олди.

— Тұхтанг, — деди йўлини тўсиб. Энди ү-ҳам ўзини тутиб олган, қарашлари мағрур эди. — Мен ҳам сизнинг марҳаматингизга муҳтож эмасман. Фақат бир нарсани билиб қўйинг. Янги йил кечасида ўша одам билан қолганингизни опангизга мен айтмоқчи эмасдим, ўzlари сўрадилар. Қолаверса, Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшишиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.

— Сиз майда одамсиз! — деди Чарос тез юриб бораркан, унга қарамай. — Бу гапниям бориб опамга сотинг. — У тўхтаб кескин бурилди. — Энди мени тинч қўйинг. Айтдим-ку, Ёдгор ака кутиб қолди.

У муюлишдан ўтганидан кейин кўзига ёш келди.

“Қандоқ кунларга қолдим. Қани унинг ўзи?..”

Чарос шу топда Ёдгорни кўргиси, дардини тўкиб соғлиси келди.

• • •

Дилфузга ўша баҳона бир ҳафтача ётиб олди. Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб унинг бошида парвона бўлди. Ҳазилми, бир парча этни ўстириб, шунчалик қилганида... Опаси кўп оғриса ҳам Дилфузга бола бўлиб бирон марта "их" демаганди. Шунинг учун онаси кўрқиб кетди. Докторга югарди, ўзича "туркона" дорилар қилди. Қизининг аллақандай маъюс, ғамгин бўлиб қолгани, кечалари бир нимадан қўрқиб, алаҳлаб чиқиши уни айниқса ташвишга солиб қўйди.

Бугун Дилфузга қаддини кўтариб турди. Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий енгиллик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди. У полтахталари лопиллаб турган айвон устунига суюнганча ҳовлини томоша қиласарди. Қуёш ботиб кетган, аммо ҳали ёруғ эди. Ҳовлидаги олчалар япроғи яшил оловдек товланар, оҳиста силкиниб турарди. Онаси нимча устидан жун рўмолини белбоғ қилиб боғлаб олганча энкайиб, тўр ортидаги товуқларга дон сочарди. Товуқлар талашиб-тортишиб донга ёпишар, каттакон қизил хўroz қақағлаб уларни "зиёфат"-

га ундар, аммо товуқлар бусиз ҳам тўрт тарафдан ёпирилиб, донни олиб қочишарди.

Дилфузабабини ўзи ҳам тушунмай кулиб қўйди.

Шу пайт қучадаги чўян симёғоч даранглаб кетди. Дилфузанинг юраги гушиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.

"Рустам! Рустам келди!"

Бу уларнинг "пароли" эди. Рустам Дилфузани чақириб келишга қўрқар, шунинг учун қўчадаги симёғочни тош билан уриб "сигнал" берарди.

Дилфузабабини қўнглида қўрқув аралаш қувонч уйғониб, қалишини шапиллатганча айвондан сакраб тушди.

— Ойи, мен айланиб келай.

Онаси қаддини ростлаб, ташвишли кўзларини тиқди унга.

— Вой, нега турдинг?

Симёғоч яна даранглади.

— Ҳозир келаман, сиқилиб кетдим. — У негадир титраб кетаёттан оёқларини илдам босишига уриниб, кўчага чиқди. Рустам кўчанинг у юзидағи водопровод олдида шу томонга кўз тикиб туарар, худди Дилфузабабини кизил свитер кийиб олган эди. Дилфузани кўриши билан бирдан юзи ёрищди-ю, секин-секин юриб кетди. Улар Дилфузанинг дадаси кўриб қолмаслиги учун ёнма-ён юришмас, ҳар сафар нариги кўчадаги доим берк турадиган китоб дўкони олдида гаплашишарди.

Дилфузабабини ҳозир ҳам унинг ўша ёқса кетаётганини билди. Атрофга аланглаб олди-да, секин юриб кетди.

Салқин тушиб қолган, осмонда кўршаплаклар айланар эди. Дўкон олдида турган Рустам, у яқин келиши билан юзига хавотирланиб қаради.

— Нима қилди?

— Касал бўп қолдим, — деди Дилфузабабини Рустамдан кўз узмай. Рустамнинг озғин юзида, кўзларида ташвиш бор эди.

— Рангинг кетиб қопти, — деди у Дилфузанинг кўзларига тикилиб. — Тўрт марта келдим. Тураман-тураман, даданг уйга қайтганларидан кейин кетаман.

"Рахмат сенга", деди Дилфузабабини хаёдан. Унинг кўзларида қувонч порлаб кетди.

Шу күйи бир-бирларига қараганча узоқ жимиб қолищди. Күча ичкарисида болалар чиллак йинашар, уларнинг шовқин-сурони оламни тутарди.

- "Зу-у-ув", — деди бир бола чўзиб.
- Нафас олдинг, қайтадан бошла, — деди бошқаси бўғилиб.
- Йўқ, олмадим...
- Олдинг.

Ютқазган бола яна зувлади. Нафаси қолмагунча чўзиб борди. Рақиби маза қилиб кулди. Югуриб бориб, елкасига осилди.

Ютқизган болакай маррагача уни опичлаб борди-да, алам қилди шекилли, рақибининг ғашига тегиш учун бақирди:

*Анвар алами,
Кулогига қалами.
Поезд юриши,
Тұхтаб туриши...*

- Ўша куни сенга хат ёзаётгандим, опа олиб қўйди, — деди Дилфуза секингина.

Рустам бошини кескин силтади.

- Нега олади?
- Билмайман, олиб қўйди. Кимга ёзгандинг, деб сўради.

— Нега олади, ахир?! — деди Рустам бўғилиб. — Нима иши бор унинг!

Дилфуза елкасини қисди.

- Яхшики сенинг хатларингни кўрмади. Беркитиб қўйибман, ойимларнинг қутисида турибди.
- Очиб қарасалар-чи? — деди Рустам хавотирланиб.
- Очмайдилар. — Дилфуза бирпас жим турди-да, ўпкаси тўлиб йиглаб юборди. — Опа айтадики, эрга тегмоқчимисан, дейди. Хатимни қайтариб бермагунча бормайман мактабига!

Рустам эсанкираб қолди шекилли, уни қандоқ юпатишни билмай, қўлинини мушт қилди.

- Опани ўлдираман.

— Жинни бўпсан!.. — деди Дилфуза ҳиқиллаб. — Қамаб кўяди.

— Қамамайди. Армияга кетаман.

Дилфуза унинг "армияга кетаман" деганида чўчиб тушди.

— Керакмас... — деди ялиниб. Кейин яна бояги гапини қайтарди: — Опа хатимни бермаса, барибир бормайман мактабга! — У бошини кўтарди-ю, бирдан кўзларида кўркув пайдо бўлди. — Вой, ана ўзи!

Кўчанинг нариги бетидан Васила Назаровна ўтиб борарди. У яшил плаш кийган, бир даста китоб қўлтиқлаганча ерга қараб кетарди.

— Бекин, Рустам" — деди Дилфуза овози титраб. — Кўриб қолса ойингларга айтади...

Рустамнинг онаси мактабда фаррош бўлиб ишларди. Шунинг учун Дилфуза "опа"нинг Рустамни таниб қолиши, бориб онасига айтишидан қўрқиб кетди. Негадир шу топда: "Менга ҳеч нима эмас-ку, Рустамга қийин бўлади", деб ўйларди.

Васила Назаровна улар томонга қарамай ўтиб кетди.

— Бизникига кетяпти, — деди Дилфуза типирчилаб. — Ҳозир дадамга айтади.

— Айтиб кўрсин-чи! — Рустам тишларини ғижирлатиб, муштини дўлайтириди.

— Кет уйингга! — деди Дилфуза ялиниб.

... У шом қоронғиси тушиб қолган кўчадан ҳовлиқиб келаркан, опа ўзларининг уйига келганини юраги сезиб турарди. "Дадам келмаган бўлсин ишқилиб, келмаган бўлсин", деб ўйларди юраги титраб.

Қия очиқ эшикка етганидан кейин, ичкари киришга ботинолмай, туриб қолди.

— Мана, ҳозир ҳам қаёққа кетганини билмайсиз. Битта қизингизни эплаб ололмайсиз. — Бу Васила Назаровнанинг овози эди. Дилфузанинг юраги шувиллаб кетди.

— Ҳозиргина чиқиб кетувди-я. Бир ҳафтадан бўён қаддини кўтаролмай ётди болам бечора, — деди онаси. — Сиқилиб кетдим, ҳаво олиб келаман, деди. Раҳмим келди болага.

Дилфузанинг кўнгли бир оз таскин топди. Демак, дада-си ҳали келмабди.

— Жаям ёш бола эмас, — деди Васила Назаровна ки-нояли овозда. — Анча нарсага ақли етади... Аввал борсин, комсомол мажлисида гаплашамиз.

Дилфузанинг назарида опа бу гапни бутун оламга эшииттириб айтгандай бўлди. Тўсатдан оёқларидан ма-дор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. "Мажлис? Ўртоқларимнинг юзига қандоқ қарайман! Қишлоқда қандоқ бош кўтариб юраман!" У онасининг гапини эши-мади, юраги зириллаб, эшиқдан нари кетди-ю, муюлишга бориб қолди.

Анчадан кейин Васила Назаровна эшиқдан чиқди. Му-юлишга етганида Дилфузани кўриб тўхтади. Ўша куни Дилфузга эшикни қарсиллатиб ёпиб кетгани фашига тек-кан бўлса керак, қовоғи солиқ эди.

— Нега мактабга бормаяпсан? — деди қошини чимириб.

Опанинг боя онасига айтган гапи ҳамон Дилфузанинг қулоғи остида жаранглаб туради. "Комсомол мажлисида кўрармишми? Нимани кўради? Хатними?"

Дилфузга салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.

— Хатни беринг!

— Кўча сандироқлаб юргандан кўра, онангга боқиши-санг бўлмайдими, кап-катта қиз, — деди Васила Назаров-на унинг гапини эшиитмагандай.

— Мактабга бормайман, — деди Дилфузга йифи ара-лаш. — Нега менинг хатимни оласиз? Ҳақингиз йўқ!

Васила Назаровна унга бир нафас қараб турди-да, жер-киб берди:

— Ҳуқуқ талашишни билгандан кўра, ўқиши бил! — У кескин бурилиб, юриб кетди.

Дилфузга Васила Назаровнанинг кетидан қараганча йиф-лаб қолди. "Бари бир бормайман мактабига! Рустам билан қочиб кетаман!" — деб ўйлади қайсарлик билан. Унинг руҳида отасидан юққан бир сўзлилик жўш урар, опанинг "мажлиста қўяман" деган гапидан даҳшатта тушар, бунинг устига агар опа гапни ковласа, Рустамга ҳам ёмон бўлиши мумкин, деган хаёл уни айниқса қаттиқ азоблар эди.

"Нега олиб қўяди?" Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ қўчасидан руҳи чўккан аҳволда юриб бораркан, ҳадеб шу савонни тақрорларди. "Нега олади?"

Ҳали симёғочлардаги чироқлар ёқилмаган, кўчалар устидаги енгил тутун, пиёздоқ иси кезар, аллақаерда сигир маърар, беркинмачоқ ўйнаётган болаларнинг шовқини тинмас эди. Ҳали Дилфузанинг опани кўриб кўрқиб кетганини эслаб, ҳозир ўзининг ҳам юраги увушди.

"Опа ёмон, бир нарсага киришса қўймайди! Мактабда ундан қўрқмайдиган одам йўқ... — У юриб-юриб гузарга келиб қолди. Деразасидан нур тушиб турган сартарошхонани узокдан кўрди-ю, сесканиб кетди. — Дадасига айтиб берса-я! Тикка сўяди. Чапани одам!"

Рустам кўнглида гулгула билан аста яқин келди-да, деразадан мўралади. "Хайрият, ҳали уйига қайтмабди!" Ҳайитвой амаки оқ ҳалат кийиб олган, хиёл энгашганича, гавдали бир кишининг соқолини қирав, алланималарни гапирав эди. Дераза томонга бир қараб қўйганида Рустам унинг узун мўйлови, қўкиш кўзларини қоплаб олгудай қуюқ, сариқ қошлирини кўрди-ю, юраги шувиллаб ўзини орқага ташлади. Ташқари қоронғи бўлгани учун у Рустамни кўрмади шекилли, ишини қиласерди.

"Тезроқ мактабни битирсан эди, — деб ўйлади Рустам нари кетаркан. — Қутулардим шу опадан ҳам, бошқасидан ҳам. Институтта кирсам, кирдим, бўлмаса армияга кетаман. Физкультура институтига кириш ҳам осонмас, дейишади-ку!"

Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга "сендан яхши спортчи чиқади", деган. Рустам ҳам шунга қизиқарди.

Аслида Дилфузани севиб қолишига ҳам волейбол сабаб бўлган. Рустам илгарилариям Дилфузани кўриб юради-ю, эътибор бермаган экан. Ўша куни яхши кўриб қолди.

Кузда уларнинг синфи 10 "Б" билан волейбол ўйнади. Аввалги "Б"чилар юта бошлади, майдон чеккасида туриб олган қизлар уларни олқишилаб қарсак чалишар, бу эса Рустамнинг ғашига тегарди. Кейин ҳисоб тенглашди.

Гал айланиб келиб, Рустам тўрининг рўпарасида турган

эди. Бир маҳал тўп баланд кўтарилиб, шундоққина тўр устига туша бошлади. Рустам, тўрнинг нариги томонидан туриб тўпга сакраёттган рақибини кўрди-ю, қисилган пружинадек осмонга сапчиди, шундай зарб билан урдики, тўп рақибининг бошига тегиб, чеккага учиб кетди. Рақиби беихтиёр чўккалаб қолди.

Рустам томоша қилиб турган қизлар орасида биттаси чинқириб осмонга сакраганини, кула-кула қарсак чалганини кўрди. Негадир ўша қуни шундай яхши ўйнадики, ўзиям ҳайрон қолди. Ҳар сафар рақиб тўрига тўп туширганида бояги қиз қувониб қарсак чалар, унга сайин Рустам яхшироқ ўйнар эди.

Шу кундан бошлаб у ўша қизни ҳар кўрганида юраги алланечук титраб кетадиган, дарси илгари тутаган кунлари атайлаб тўққизинчи синф деразаси олдидан ўтадиган бўлиб қолди. Шундоқ тўполончи боланинг бирдан "қуйи-либ" қолганини кўриб синфдошлари ҳайрон эди. Рустам охири дардини Азим деган ўртоғига айтди. Икковлашиб Дилфузага хат ёзиши. Азим айтиб турди, Рустам ёзди. Шундан кейин Дилфузга ҳам уни яхши кўриб қолди.

Рустам ҳамон бошини қуий солиб бораркан, боя Дилфузанинг йифлагани кўз ўнгига келди-ю, ўзининг ҳам йифлагиси келди.

"Нега унақа дейди Дилфузага?! Нима ёмонлик қипти?"

У ўзидан-ўзи опаларнинг кўчасига бурилди. Ўша гапи учун шунаёнгни таъзирини берсинки, нима, қўрқадими! Қани, Дилфузанинг хатини қайтариб бермасин-чи?!

Рустам опаларнинг уйи қаршисидаги толлар тагига келиб тўхтади. Ичкарида чироқ ёниб турар, аммо деразаларга парда тўсилгани учун ҳеч нима кўринмасди.

У анчагача шу аҳволда толга суюниб турди. Кейин бирдан дераза шарақлаб очилганини эшитди-ю, қўрқиб бошини кўтарди. "Опа!"

Дераза пардаси сурилиб, бир қизнинг боши кўринди. Рустам, икки-уч йил илгари мактабни битирган опанинг қизини таниди.

— Ким керак эди сизга? — деди қиз қоронғида яхши кўрмаётгани учун бўлса керак олдинга эгилиб.

— Ўзим... — деди Рустам дудукланиб. Кейин орқасига қарамай, секин-секин юриб кетди.

"Қани, қайтариб бермасин-чи! — деди кўча бошига борганидан кейин опани тағин яниб. — Обқочиб кетаман Дилфузани".

У опа билан қандоқ гаплашишни, хатни қандоқ қайтариб олишни ўйлар, аммо хаёлига дурустроқ бир фикр келмай, қийналар эди.

Азиза онасидан Ёдгорнинг "бир қошиқ сув билан ютгулик" қизни етаклаб эшитганида чандон ишонмаган эди. "Бунақа гапларнинг ўзидан қулоғи узун бўлади", деб юрувди.

Йўқ, рост экан. Театр-рассомлик институтида ўқийдиган холасининг қизи ҳаммасини айтиб берди. Азиза ўша "бечора" қизнинг миридан-сиригача билиб олди.

"Душманингдан қўрқма, душманга айланган дўстингдан қўрк", дейдилар. Азиза Ёдгорнинг нозик жойларини яхши биларди. Шунча кўргиликлари эвазига эридан қасос олишга аҳд қилди: Ёдгорнинг институтига хат ёзди. Бирорвнинг ошидан ҳазар қилмаган ўша қиз билан пачакилашиб ўтиришга кўнгли чопмади-ю, онаси билан гаплашишиб қўйишга аҳд қилди. Она бўлса қизини тийиб олсин!

У мактабга кириб кёлганида танаффус пайти экан. Болалар ҳовлидачувиллашиб ўйнар, юқори синф ўқувчилари теплицанинг ойнабанд томига ҳашак ёпишар, бир хиллари гуллар тагини чопар эди.

Азиза қўнфироқ чалинишини кутиб турди. Зум ўтмай ҳовли жимжит бўлиб қолди. Тутлар шохида сайраётган мусичаларнинг кукулаши аниқ эшитила бошлади. У деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб, юраги пўкиллаганча "Завуч" деган ёзув осиқлик эшикни тақиллатди.

Ичкаридан "ҳа" деган бўғиқ овоз эшитилгач, кирди-ю, остононда туриб қолди. Тўрдаги алвон ёшилган стол қаршисида ўтирган соchlари оқара бошлаган тўлагина аёл "нимашингиз бор эди?" дегандай кўзларини пирпиратди.

— Кечирасиз, — деди Азиза яна юраги пўкиллаб. — Васила Назаровна сизмисиз?

— Ҳа, ўтириб туринг, — деди аёл стулни кўрсатиб. Азиза этакдаги стулга чўқди.

— Кеча боргандим! — деди аёл девор тагидаги стулда ўтирган кўҳлик йигитга қараб. — Келмаган бўлса ўзидан кўрсин. Отасининг олдига ўтқазиб қўйиб гаплашамиз.

Азиза унинг эркакча овозини эшишиб, яна юрагини кўркув босди. "Юмма талаб берса-я?.. Ўлдими... Ўзиям қизини тириклайн ейдиган хотинга ўхшайди".

У ўзини босиб олиш учун хонани томоша қила бошлиди. Бурчакда каттакон сейф жойлашган, девор тагидаги китоблар солинган шкаф устида аллакимнинг ҳайкалчаси турарди. Азиза кимники эканини билолмади.

— Бўпти, Дилшоджон, — деди хотин яна ўша кескинлик билан. — Дарсингизга киринг. — Кейин Азизага қараб сўради. — Хизмат?

— Сиз Театральний институтда ўқийдиган Чароснини оналаримисиз? — деди Азиза тутитилб.

— Ҳа, нимайди?

Азиза яна тутилиб қолди. У қандоқ қилса гапи таъсирчанроқ чиқишини ўйлар эди.

— Мени кечиринг, — деди анчадан кейин. — Буни сизга айтмоқчи эмасдим. Эшиждим, сиз обрў-эътиборли аёл экансиз...

Аёл гапингни айт, дегандай, қошини чимирди.

— Қизингизга айтсангиз, бироннинг баҳтига чанг солмаса...

Аёл тушунолмай, кўзини пирпиратди.

— Менинг қизимни айтяпсизми? Нима деганингиз бу? Кимнинг баҳтига чанг солибди?

"Бехабар экан. Билмаса билиб қўйсин", деб ўйлади Азиза кўнглида қасоскор бир лаззат туйиб.

— Кимнинг бўларди, менинг! — деди у овозини баландлатиб. — Мен ҳам жудаям ердан чиқсан эмасдирман. Қанот қўйруғим бордир.

Аёлнинг ранги оқариб, кўзлари катта очилиб кетди. Столда ёттан сигаретни олиб тутатди.

- Сиз адашяпсиз, синглим, — деди у Азизага тик қараб.
- Йўқ, адашаёттаним йўқ. Сиз рассомлик факультетининг иккинчи курс студенти Чароснинг онасимисиз, ахир... Васила Назаровнамисиз?
- Нима қилибди Чарос? — аёл ўрнидан туриб кетди.
- Нима қилди?

Азиза юзини қафти билан яширганча пиқиллаб йифлаб юборди. Шу топда кўзига ёш кела қолганига ўзиям ҳайрон қолди. Кейин бутун бахтсизликларига ўша қиз айбдор эканига ўзиям ишонди-ю, дардини тўкиб солди.

— Қизингиз менинг эримни тинч қўйсин! Уялмайдими, кўча тўла йигит...

— Нима, нима дедингиз?

Азиза аёлнинг хириллаган овозини эшитиб бошини кўтарди.

— Ишонмасангиз ўзидан сўранг қизингизнинг!

У кўз ёшларини артиб аёлга қаради. Хотин гарданига бирор гурзи билан ургандай бирдан мук тушиб қолган, энкайтанча столга тиралиб ўтирас, Азизага тикилиб турган кўзларида даҳшат аралаш ғазаб бор эди. Чамаси, у ҳозир Азизани кўрмас, бутунлай бошқа нарсани ўйларди.

— Эрингизнинг оти нима? — деди у анчадан кейин бўғиқ овозда.

— Ёдгор... Ёдгор Мирзаев... Политехника институтида ўқийди. Ётоқда, бир юз ўттиз тўққизинчи хонада туради. — Азиза хийла жим қолди-да, аста қўшиб қўйди. — Тўғри, мен эрим билан турмайман. Лекин ҳали қонуний ажрашганимиз йўқ. Балки Чаросхон унинг уйланганини билмас, қизингизда айб йўқдир... Унинг бошини айлантириб қўйгандир, йигит ўлгур...

Хотин "бас қил", дегандек бошини кескин кўтарди. Унинг кўзларида алам, нафрат, аллақандай оғир қалб дарди бор эди.

— Кечиринг, сизни хафа қилмоқчи эмасдим... — деди Азиза яна ўша ялинч оҳангида.

— Бўлди, — деди аёл лабларини қимтиб. — Бораверинг!

Азиза қушдай енгил тортиб ҳовлига чиқди.

Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Юзига майин шабада урилиб, чүкүр энтиқди. Осмон чароғон, қүёш ча-рақлар, камқатнов асфальт күчанинг ўртасида қизалоқлар черта ўйнашарди. Уларнинг бири — сочига бантик тақ-қан қизча чумчукқа ўхшаб бир оёқлаб ҳаккалар, бошқа-си — атлас кўйлакча кийиб олгани эса санаб турарди.

Дераза қархисида тол шохлари шитирлаб кетди. Чарос бошини кўтариб, толга осилиб турган болани кўрди.

— Туш, Адҳам, — деди у қўшни болакайни таниб.

— Варрагим илиниб қолди. Чарос опа, олиб тушай, — деди бола бир оёғини осилтириб турганча ялиниб.

Чарос дераза панжарасидан мўралаб қараб, тол шохла-рига илип ўралашганча узун думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.

— Ийқилиб кетсанг-чи?..

— Ийқилмайман...

Чарос деразадан нари кетди. У икки кундан кейин бўла-диган семинарга тайёрланар эди. Кейинги пайтда тари-хий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўпайиб кетди. Бунинг боиси бор. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Тўғри, ҳозирги расм жа-ҳонгирнинг бош суютига қараб чизилган. Лекин юзнинг умумий чизиқларини топиш ҳали портрет яратиш деган гап эмас. Портретда кўз ифодаси, фикрнинг чехрадаги акси шахс характерини очади. Шохнинг ҳозирги портретида у ваҳший қилиб тасвирланган. Ҳолбуки, Темур Жаҳонгир эмас, яратувчи ҳам бўлган. Самарқанд обидалариdek санъат асаларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас. Бу-нинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, иста-рали одам бўлганини ёзib қолдирганлар. У мана шулар ҳақида албатта гапирмоқчи эди.

Эшик тарақлаб очилиб, унинг хаёллари дув тўзиб кет-ди. Чарос ҳуркиб бошини кўтарди-ю, ранги қув ўчиб, лаб-лари титраганча остонаяда турган онасини кўрди, важоҳа-тидан чўчиб кетди.

— Ҳа, опа?

Васила Назаровна қўлтиғидаги китобларни остонаяга ташлаб, Чаросга тешиб юборгудай тикилди.

— Ёдгор ким?

Чароснинг вужуди музлаб кетди. Негадир хаёлидан "Дилшод айтган", деган фикр лип этиб ўтди.

— Ким деяпман? — деди Васила Назаровна унга томон юриб.

Чарос чўчиб, орқага тисарилди.

— Опа... — деди ялиниб.

— Ким? — Васила Назаровна янам яқинроқ келди. Унинг лаблари титрар, кўзлари қисилиб кетганди.

— Ўша... — деди Чарос онасининг юзига қарашга ботинолмай пичирлаб.

— Нима "ўша?" Ким "ўша?" — Васила Назаровна унга тақалиб тураг, нафаси Чароснинг юзига уриларди.

Чарос аламдан кўзларига қуишлиб келаётган ёшни базур тийиб тураг, юзлари ловиллар эди. "Бу қандоқ гап. Ўзининг дарди ўзига етмайдими? Нега уни хўрлашади. Айби нима, ахир. Яхши кўрганими? Қачондан буён ўшани бир марта кўриш орзусида юрганими?" Шу топда у Ёдгорни яхши кўришини, усиз яшай олмаслигини аниқ ҳис қилди-ю, онасига қаради.

— Ўша!

— Яхши кўрасанми? Туролмайсанми, "Ўша"сиз?!

— Яхши кўраман, туролмайман! — деди у йифига бурилган лаблари титраб.

Васила Назаровна караҳт бўлгандай, тили калимага келмай қолди.

— Энди келиб-келиб бироннинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? — деди у пичирлаб. — Мени сени ювинди билан боқсанмидим?! Энди ювиндихўр бўлиб қолдингми?

Аламдан, уятдан Чароснинг қулоқлари шанғиллаб кетди. Ўз онасининг таънаси суяқ-суягидан ўтиб, юзлари ловиллай бошлади.

— Опа... — деди у лабини тишлаб.

Онаси қулоқ солмади.

— Эл-юрт ўртасида мени шарманда қылмоқчимисан? Биласанми, мен кимман? Йўқ, сен шармандани деб таъни эшитишни хоҳдамайман. Ишқ-муҳаббат деган шиқилдо-фингни ўзинг ўйна, менинг қўлимга тутқазма! Ўша хотинбознинг шундок шармандасини чиқарайки!

Чарос чўчиб бошини кўтарди.

— Борманг олдига! Бормайсиз!

Чарос қулоқ-чаккасига келиб тушган тарсакидан гангуб, кўзларини катта очганча онасига узоқ қараб қолди. Энди у йиғламас, оғир-оғир нафас оларди. Бола бўлиб онасидан калтак емаганди. Бугун онаси урди, Нега, нима учун?!

— Нега урасиз? — деди пичирлаб. — Нега урдингиз?!

— У энтиканча онасига томон эгилди. — Эшитиб қўйинг, опа, аввал юрмаган бўлсан, энди юраман!

У эшикни тарақлатиб очганча айвонга чиқди. Шошиб либ туфлисини оёғига илиб, сакраб ҳовлига тушди.

— Юрсанг, қайтиб келма! — деди онаси унинг кетидан қичқириб.

У югуриб кўчага чиқди. Онасининг диванга ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур "ўша" хотинбозни қарғаёттанини ҳам эшитмади. Ловиллаёттан юзини кафти билан силаганча юриб кетди, ҳуши учганча автобусга ўтирди. Айланиб-айланиб стадионга келиб қолди. Негадир бир вақтлар Ёдгор билан майдонни томоша қилишган жойга — марказий минбардаги панжара олдига келди.

Стадион таъмир қилина бошланган, панжаралар қизил-сариқ рангга бўялган, кўм-кўк майдон осмоннинг бир бўлгадек яшнаб ётарди. Қаердадир музика янграп, майдон четидаги йўлкаларда майкачан қизлар югуришарди.

Чарос Ёдгорнинг гапини эслади: "Баҳорини кутиб ётибди!" Унинг ўша пайтдаги ўйчан, самимий чехраси Чароснинг кўз ўнгига келди-ю, аччик жилмайди:

"Мана, баҳор келдиям. Баҳор ҳам барчани баравар баҳтиёр этолмас экан-да".

Бутун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди. Зойиржон дарсдан кейин бозорга кетди.

Ёдгор трамвайдан тушиб, ётоқ томонга кетаркан, тўрт қаватли уй бурчагида тўдалашиб турган одамларни кўрди. Кўлчилиги яктак кийган, салла ўраган кексалар эди. Улар бошини қўйи солганча оҳиста гаплашиб туришар, тепага, иккинчими, учинчими қаватга қараб-қараб қўйишарди.

Ёдгор яқинроқ келиб, подъезд олдида турган тобутни кўрди-ю, тўхтаб қолди. Тобут атрофи қизил алvon билан ўралган эди.

"Ёш одам қазо қилибди", деб ўйлади у юраги увушиб.

Тобут тепасида бекасам тўн кийиб, қийиқча боғлаган бир йигит букчайиб турар, қизариб кетган кўзлари билан атрофга жавдирар, одамлардан мадад кутгандек, маъносиз қараб-қараб қўяр эди.

"Акасими, укасими бўлса керак", деб ўйлади Ёдгор яқинроқ келиб. Шу тонда мана шу фуссоли нотаниш йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Оқила буви вафот этганидан буён у аза кўрмаган эди. Ҳозир негадир томонига бир нима тикилиб, кўзлари ачишиб кетди.

Йўлак рўпарасидаги ёш толга чиқиб олган йигит болта-ча билан силлиқ шоҳларни танлаб кесар, берироқда турган чоллар ўзаро секин-секин гаплашишарди. Уларнинг сұхбати Ёдгорнинг қулогига чала-яrim чалинди.

— Дом жоннинг роҳати дейишади-ю, шунаقا пайтда чатоқлиги билинади-да, — деди сийрак соқолли киши оғир-оғир нафас олиб турган, қовоқлари салқиган семиз ҳамроҳига, — каталакдай жойда тўй ўтказа олмасанг, маърака ўтказа олмасанг...

— Ҳалиям бўлса ўзимизнинг Қурбақаобод тузук, — деди ҳамроҳи секин.

Йўлак ичкарисидан "жаноза ўқишишмоқчи", деган овоз келди-ю, ҳамма ичкарига йўл олди. Ҳасса учун ёғоч кеса-ётган йигит ерга сакраб тушди.

Учинчи қават деразасидан гўнгир-гўнгир товуш келди.

Кейин хотинларнингчуввос солиб йиғлагани эшилтиди. Ёдгорнинг қулоқлари шанғиллаб, ҳеч нимани англай олмай қолди. Зум ўтмай одамлар түдаси тобутни липиллатиб кўча томонга йўл олди. Ёдгор тобут кўтариш савоб, деган гапни эшилган эди. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтди. Тобутнинг бир бандига елкасини тутиб, катта кўчагача кўтаришиб чиқди.

Ётоқقا қайтаркан, унинг кўнгли бўм-бўш бўйиб қолганди. Лопиллаб бораётган тобут, ярми тепада, ярми пастда қолиб кетган ҳассакашлар, секин гаплашаётган чоллар унинг кўз олдидан кетмас эди.

"Уйларнинг маҳаллий шароитга мослашмаган мана шунунаقا пайтда айниқса билинади, — деб ўйлади у кўнгли хижил тортиб. Яна бояги чолларнинг гапини эслади. — Тўй қилиб бўлмаса, маърака қилиб бўлмаса..."

У ўтган қишида Зойиржон аллақайси тоғаваччасинини маъракасига бориб, сўкиниб келганини эслади. "Ўлмаі ўлсин! — деган эди Зойиржон. — Одам тирбанд, каталакдай уйга ким сифарди, элликка яқин киши беш-ўнтадан навбат билан кириб чиққунча оёғимдан муз ўтиб кетди".

Начора, бари бир таомилга амал қилиш керак. Балки шунинг учун ҳам кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурад?.. У яқинда Қорақамиш массивига кўчиб борганлар ўзбошимчалик билан бир хонали уйга маҳалланинг қозон-товоғини киритиб қўйганини, кейин район ижроия қўмитасида катта жанжал бўлганини эшилган эди.

Йўқ, ақалли ҳар бир даҳада биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар ўйли билан қурилади. Уйлар қурилаётганида маҳалла маркази учун жой қолдирилиб, лойиҳаси чизиб берилса-чи?! Масалан, бундай марказни икки қаватли қилиш мумкин. Биринчи қавати чойхона бўлади. Маҳалланинг бутун хўжалиги шу ерда сақланади. Оқшомлари қўни-қўшнилар дам олиши мумкин. Шунда бир-бири билан яқинроқ танишади, бирор-бировининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлади. Иккинчи қаватда клуб жойлашса, турли йигинлар, тўйлар бўлса. Жойи торлигидан тўйини шаҳарнинг аллақайси чек-

касидағи қариндошиникида ўтказиб келадиганлар озми? Мана бундай маъракалар-чи?! Одамлар жон-жон деб рози бўлади. Давлат қуриб берсин деб ўтиrmай, ҳашар билан битириб қўяди. Фақат жой ажратиб, лойиҳасини чизиб бериш керак.

"Албатта шундай қилиш керак, — деб ўйлар эди Ёдгор хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан, — келгуси лойиҳаларда шуни албатта ҳисобга олиш керак".

У гарангсиб, стол олдига келди. Чойнак жўмрагидан совуқ чой ичкаркан, бутун навбатчилик ўзининг гали эканини эслади. Уларнинг хонасида ўзига хос қоида бор эди. Навбатчи пол ювади, идиш-товоқларни тозалайди, уйда овқатланмоқчи бўлишса, овқат қиласди. Кейин идишларни яна ювиб, тозалаб қўяди.

У Зойиржон келиб қолса, ҳалиям имиллаб ўтирибсизми, деб койишини билиб, деразаларни, стол-стулларни артди. Кейин латта ҳўллаб, пол ювишга киришиб кетди. Энкайганича, орқаси билан очиқ эшик томонга аста сурилиб келаркан, қўлтиқининг тагидан қараб, остоноада турган семиз оёқларни кўрди. "Оббо, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўлтими?"

У қаддини ростлаб, бурилиб қаради.

Остоноада кўк жемпер кийган, сочи турмакланган тўла-гина аёл туарди. Унинг қаеридир Ёдгорга танишдек туюлди.

— Келинг, — деди салом бериб.

Аёл киши қаршисида майкачан, қўлида ҳўл латта осилтириб тургани учун хижолат бўлиб, кафтининг орқаси билан терлаган пешанасини артиб қўйди.

— Менга Мирзаев Ёдгор керак! — деди нотаниш аёл ундан кўз узмай.

Унинг овозидаги қатъиятдан, ўзининг аҳволидан Ёдгор янайм кўпроқ мулзам бўлди.

— Ўша мен, — деди у ҳайрон қолиб. Кейин латтани чelакка солди-да, умивальнида қўл ювиб, кўйлагини кийди. Стол устига тўнкариб илиб қўйилган стулларни тушириб артди-да, таклиф қилди:

— Ўтиринг.

Аёл столга тирсагини тираб ўтирганча Ёдгорга узоқ қараб турди. Ёдгор хижолат чекиб, кўзини олиб қочди.

"Қаерда кўрган эканман уни?"

— Мен Чароснинг онасиман! — деди аёл яна ўша қатъий оҳангда.

Ёдгор сакраб туриб кетди. "Вой каллаварам! Худди-ўзига ўхшаб турибди-ю, танимайсан-а? Фақат Чарос нозик..."

Чарос деган сўзни эшитганданоқ унинг юраги ҳапри-қиб кетганди. Довдираб қолди.

— Кечирасиз, мен ҳозир... — деди у Хизрга ийлиққандай қайтадан салом бериб. Илдам бориб, бурчақда турган чойгумни олди. Таги саргайган чойгумни кўрсатмаслик учун четлаб ўтмоқчи эди, аёл тўхтатди.

— Керакмас, ўтиринг, — деди стулга имо қилиб.

— Йўғ-е, опа, — Ёдгор ноқулай жилмайиб, чиқиб кетаётган эди, аёл янада қатъийроқ қилиб тъкидлади:

— Керакмас!

Ёдгор қайтиб келиб унинг қаршиисига ўтирди.

Аёл синчковлик билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Унинг қошини чимириб ўтиришидан Ёдгорнинг юраги шувиллаб кетди. "Чарос тинчмикин?".

— Чаросни кўпдан танийсизми? — деди аёл вазиятни ўзгартирмай.

— Танийман, — деди Ёдгор қизариб.

— Танийсиз... — аёл хўрсиниб кўйди. Кейин кўзлари кенгайиб Ёдгорга қаттиқ тикилди. — Сиз хотинингизни танинг!

"Ҳаммасини билибди, — деб ўйлади Ёдгор. Кейин дафъатан хаёлига келган фикрдан енгил тортди. — Шунча кўринмай юрган бўлсаям бу гап чиқибдими, демак, Чарос унутмабди".

У кўнглидаги умид чўғидан рухланиб аёлга хотиржам қаради. Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига жуда қадрдан кўриниб кетди.

— Уялинг, — деди Чароснинг онаси овозини баландлатиб. — Оилали бўла туриб, ёш қизнинг бошини айлантиришга уялмадингизми? Тагин студент эмиш!

Ёдгор ундан ранжимади. "Унинг ўрнида бўлганида бошқалар ҳам шундай қиласди", деб ўйлади у ерга қараб.

— Гап шу! — деди аёл эркакча овозда. — Чаросни тинч қўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.

Ёдгор ўзи учун азиз инсонни дунёга келтирган одамга каттиқ гапиролмаслигини биларди.

— Мен сизнинг ахволингизни тушунаман, — деб гап бошлиган эди, аёл шартта кесди:

— Э, сиз ўзингизнинг ахволингизни билинг! — деди жеркиб. — Чарос ёш, аҳмоқ, сизни севиб қолган бўлиши мумкин. Лекин сиз-чи, ёш бола эмассиз-ку!

Ёдгорнинг боши алланиб кетди. "Севиб қолган бўлиши мумкин", деб ўйлади хаёлан такрорлаб. "Севиб қолган!" У кўзларида порлаган қувончни яшира олмас, тасаввурида бирданига фариштага айланган шу одамни хафа қилмаслик учун бошини кўтаролмас эди.

"Яхши кўриб қолган. Шундан бошқа мукофот керакмас менга. Она бўлса... Бари бир она-ку, бир кун тушунади. Қачондир тушунади..."

— Эшитдингизми? — деди аёл яна овозини баландлатиб.

Ёдгор гарантсиб, бошини кўтарди.

— Чаросни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Ёдгор уни ҳарчанд ранжиттиси келмаса-да, ёлғон гапиромади.

— Йўқ, — деди бошини оҳиста чайқаб. — Хафа бўлманг, опа, мен уни унугашга ваъда беролмайман.

Аёлнинг ранги қув ўчиб, ўрнидан турди.

— Аввал биттасини эплаб олинг, йигит! — у Ёдгорга киноя билан қараб қўйди. — Бўлғти, кўрамиз! Комсомол бор, деқанат бор! — У кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

Ёдгор ҳамон стулдан жилмай ўтиар, онани ранжитиб қўйганидан кўнгли чўкар, аммо бояги биргина сўзнинг ўзи руҳини шу қадар тетик қилиб юборган эдики, бошқа ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.

* * *

Уч кундан кейин Ёдгор институтга борганида йўлақдаги тахтада осиқлик турган каттакон эълонни кўрди. "Эр-

тага – 24 март куни соат 1 да 3-курс студентларининг умумий комсомол йиғилиши бўлади. Кўриладиган масала битта: студент Мирзаев Ёдгорнинг ахлоқи". Эълон қора босма ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Лойиҳачиларнинг ҳуснихати чиройли бўлади...

Ёдгор ўқиди-ю, михлангандай серрайиб қолди. Ҳаво булат бўлгани учун йўлақдаги чироқлар ёқиб қўйилган, эълон узоқдан кўзга яққол ташланиб турар, Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ёнидан ўтиб кетаётган таниш талабалар гоҳ унга, гоҳ эълонга қараб, бири ҳайрон бўлиб, бошқаси худбинларча илжайиб қўяётганини Ёдгор анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, бу ердан кетиш, тезроқ кетиш кераклигини биллиб, югурди. У ажалдан қочиб қутулиш мумкин бўлмаганидек, эълондан ҳам қутулиб бўлмаслигини ҳис этиб турар, юрагини ваҳима босар, "ахлоқи" деган биргина сўзнинг ўзи шармандаларча бонг чалаётганини билиб, қулоқлари шангиллар эди.

Ўша куни Чароснинг онаси "комсомол бор, деканат бор", деганида жаҳд усида айтди-қўйди-да, деб ўйлаганди.

"Шунчалик тез-а", деб ўйлади у плашини билагига илганича зиналардан туртиниб-суртиниб тушиб бораркан. Назарида ҳамма унга қараётгандек, "мана, мана, ўша ахлоқиз!" деб бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандек эди.

Ҳаво тунд, қаттиқ шамол эсар, пастак, қоп-қора булатлар шаҳар устидан зудлик билан этагини судраб борар, телевидение минорасининг ярмидан нарёги кўринмас эди.

Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган комсомол мажлисини эслади. Ўшанда талабалар паҳтага бормаган бир болани чўқилаб, "патини тўзишиб" юборишган, институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган, ректорат ҳам бу қарорни тасдиқлаганди.

"Тамом бўлди, – деб ўйлади Ёдгор томонига нимадир тиқилиб. – Мана, ўқиш ҳам тамом бўлди. Қанча орзулим бор эди".

У шу тоғда Чаросни кўриши кераклигини, кўрмай туролмаслигини пайқади.

Юриб-юриб ўша таниш — уч туп чинор тагига бориб қолди.

Чинорлар шиддат билан вишиллаётган шамолда титрар, тангадек япроқлар ожиз қалтира, ҳозир узилиб тўзиб кетгудай бўларди. Шамол яна кучайди.

Ёдгор чинорлардан бирига суюнганича узоқ турди. Ниҳоят, бир тўда қизлар орасида Чарос кўринди. У оқ жемпер кийиб олган, қўлида китоблар бор эди. Ёдгор юраги типиричилаб қараб турди. Чарос қизлар билан ҳайрлашдида, одатдагидек бошини қуий солганча, китоблари билан юзини шамолдан пана қилиб юриб кетди. У бошқа қўли билан жемперининг тутмаларини солишга уринар, аммо рўпарадан эсаётган шамол бўй бермас, жемпер барини оппоқ қанотдек пирпиратар эди.

Ёдгор кўксини тўлдирган туйғулар тўлқинида энтикиб унга талпинди. Шу пайт юзигами, пешанасигами йирик бир ёмғир томчиси тушди. Кейин тангадек-тангадек томчилар асфалът кўчани чакичлай бошлади.

Ёдгор кўча чеккасидағи шафтоли тагида Чаросга етиб олди.

— Чарос! — Аввал ўзи қичқирдими ё олдинроқ Чарос ўтирилиб қарадими, Ёдгор билолмай қолди.

Шу ондаёқ Чароснинг энтикиб кетганини, кўзларида мунг аралаш соғинч бир туйғу ёнганини пайқади-ю, плашини унинг елкасига ташлади. Плаш этаклари ерга тегай деб қолди. Ёдгор плаш ёқаси билан унинг томогини ўраркан, шамол ҳам, жала ҳам кучайиб кетди. Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари бир қанча гул япроқлар Чароснинг қўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Негадир Чароснинг юзи худди шу гул билан бир хил рангда эканини энди сезди.

— Келдингизми? — деди Чарос пичирлаб. Кейин лаблари бурилди-ю, унинг кўксига бош қўйиб ҳиқиллаб йифлаб юборди. — Қийналиб кетдим.

Ёдгор томогига яна ўша илиқ нарса тиқилиб, қизнинг бошига юзини босди. Чароснинг тўзиган ҳўл сочларидан гулнингми, атирнингми ҳиди келарди.

Чарос яна бошини кўтарди. У йиглар, кўзларида табасум билан йигларди.

Ёдгор шартта эгилди-ю, унинг ёшми, ёмғирми илиниб турган узун киприкларидан, юзидан, лабларидан ўпа бошлади. Чарос титраб, энтикар, аммо қаршилик қиласа, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча ожизгина силкинарди.

* * *

Мажлис роппа-роса соат бирда бошланди.

Факультет комсомол ташкилотининг котиби, бешинчи курс талабаси Искандаров деган йигит аудиторияга кириб келганида талабалар жимгина ўтиришарди. Ёдгор ёноқ сувяклари туртиб чиқсан, кичкина, дум-думалоқ қорачиқди кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Пахтага боришганида бешинчи босқич болалари бу йигитни ёмон кўришини, орқасидан "қуруқ" деб лақаб кўйишганини билиб олганди. Ҳозир у доим диккайиб турадиган соchlарини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.

Искандаровнинг кетидан аудиторияга Маҳмуда Алиевна деган ўқитувчи кирганида болалар гурр этиб ўрнидан турди. Ёдгор ҳам елкасидаги юқ оғирлик қилгандай амаллаб қаддини кўтарди. Маҳмуда Алиевнанинг қаеридир Чароснинг онасига жуда ўхшаб кетишини энди сезди-ю, бўшашиб ўтириб қолди. Маҳмуда Алиевна дераза тагига — кафедра ёнидаги стулга ўтирди.

— Сиз, ўртоқ Мирзаев, бу ёқقا чиқинг! — деди Искандаров қўlinи бигиз қилиб.

Ёдгор оёқларига тош боғлагандай имиллаб олдинга чиқаркан, Маҳмуда Алиевна ўзига синчилаб қараб қўйганини пайқади. Секин келиб, эшик тагидаги стулга чўқди. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан юzlари ловиллаб кетди.

— Мана шундок, — деди Искандаров унга тепадан қараб. — Одамларга қараб ўтиринг.

"Юзинг чидаса", деб ўйлади Ёдгор унинг фикрини хаёлан давом эттириб. Искандаровнинг биринчи муомаласиданоқ Ёдгор иш яхшилик билан тутамаслигига ақли етди. "Бўлди... Тамом..." У қўлларини яширишга жой тополмагандек стул ўриндирини чанглаб ерга қаради.

Шу пайт эшик очилиб, "мумкинми?" деган овоз эши-тилди. Ёдгор зимдан қаради-ю, Авазни кўриб, юрагида умид учқуни ялт этди. "Яхши бўлди келгани".

Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтириди. Шундай жимлик чўқдики, катта кўчадан ўтаётган трамвайларнинг гулдираши ўнҳисса ортиқ тарақлааб эшитила бошлади.

-- Ўртоқлар! -- Искандаров талабаларга қараб бир лаҳза жимиб қолди-да, Ёдгорни кўрсатди. -- Бутун биз мана шу талабанинг ахлоқини муҳокама қилишимиз керак. У сизлар билан бирга юради, бир аудиторияда ўқийди, бир ҳаводан нафас олади. Ҳозир мен сизларга ўқиб берадиган хат унинг кимлиги ҳақида кўп нарсалар айтса керак, деб ўйлайман. -- У костюмининг чўнтағидан буқлоқлик қороз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди.

"Хурматли институт раҳбарлари, домлалар. Сизларда, архитектура факультетининг 3-курсида ўқийдиган Ёдгор Мирзаев исмли студент менинг ҳаётимни қурбон қилди. Ширин турмушимизни бузиб, мени ташлаб кетди. Мен ҳам она бўлсан, орзу-ҳавас кўрсан, одамлардек яшасам дегандим..."

Ёдгорнинг соchlаригача диккайиб кеттандек бўлди. "Ази-за! Азизанинг хати!" У хатининг давомини эшитмади. У Чароснинг онаси жаҳл устида шу ишни қилган бўлса керак, деб ўйлаганди. "Демак... демак, бу Азизанинг иши экан-да".

Хатнинг охири унинг қулоғига чала-ярим кирди:

... "Ҳозир бўлса у бошқа бир бечора қизнинг бошини айлантириб юрганмиш. Менинг раҳмим келади ўша қизга..."

Ёдгор кўзини ердан ололмай қолди.

-- Энди иккинчи хатни эшитинг! -- деди Искандаров яна чўнтағини ковлаб.

Ёдгор чўчиб ўтирилди. "Бунисиям борми?"

"Мирзаев Ёдгор исмли студент оиласи бўла туриб қизимнинг кетидан югуриб юрган экан, мен буни коммунизм қурувчи авлод ахлоқига зид деб биламан. Бу гапларни айтиш менга оғир. Аммо мен онаман. Ўз фарзандимнинг тақдирини ўйлашим керак. Биз -- қирқинчи йилларнинг

комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб, айборнинг адабини бериб қўярдик. Ўйлайманки, ҳозирги ёшлар ҳам ўз ота-оналарининг шонли анъанала-рига содиқ қоладилар".

— Бу иккала хат, — деди Искандаров қоғозларни сил-китиб, — кетма-кет келган (у Васила Назаровнанинг хатини ўзи ёздириб олганини, албатта айтмади). Кўриб ту-рибсизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор. Студент Мирзаев ўз хотинини ташлаб кетгани етма-гандай, бошқа бир қизни ҳам алдаб юрган. Айтинглар-чи, бу қайси ахлоқ нормасига сиғади?!

Яна оғир жимлик чўқди. Одатда ўлим тўшагидаги бе-мор ётган хонада шунаقا жимлик бўлади. Ҳозир ҳамма Ёдгорнинг ўлишини кутиб, жимиб қолгандай эди.

— Ўзи гапирсинг! — деди кимдир.

Ёдгор кеча Чаросни ўпганини эслади. Қизик, кеча дунёда ундан баҳтиёр одам йўқ эди. Бугун ундан баҳт-сизроқ кимса йўқ. Баҳт билан баҳтсизлик етаклашиб юар-кан-да доим.

— Нимани гапиради? — Искандаров Ёдгорга қаради. — Хатдаги ғаплар ростми, ахир?

Кечаги баҳтиёр дамларини эслашнинг ўзиёқ Ёдгорга баланд бир руҳий тетиклик берган эди.

— Рост, — деди у тескари қараб.

Аудитория бир сесканиб тушгандай бўлди.

Энг аввал қашқадарёлик сап-сариқ қиз сўзга чиқди.

— Мен билмасдим, — деди ҳаяжондан овози титраб. — Мирзаевнинг бунчалик писмиқлигини билмасдим, яхши йигит, деб юардим. Энди биламан. Унга орамизда ўрин йўқлигини биламан.

Кейин Ҳикматилла деган новча йигит сўз олди. Ҳик-матилла кузда ҳашарга чиқишиганида Ёдгорнинг бир этак паҳтасини ўғирлаган, Ёдгор кўриб қолиб, уни урган, ўшан-дан буён икковлари гаплашишмасди.

"Энди қўймайди", деб ўлади Ёдгор юраги увушиб.

— Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодексида, — деди Ҳикматилла салмоқлаб, — "матьнавий поклик" деган модда бор. Ёдгор ким? Ҳамма нарсани ўз исми билан аташ ке-

рак. Мирзаев — маънавий бузук одам. Бу ерда иккита масалани аралаштириб юбормаслик керак. Биринчидан, Мирзаев баҳтсиз хотинига бой-феодалларча муносабатда бўлган. Иккинчидан, яна бир бечора қизнинг бошини айлантирган.

— Қаёқдан била қолдингиз хотини баҳтсиз эканини?

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшишиб, бошини кўтарди. Зойиржоннинг қоп-қора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида бўйини жўжахўроздай чўзиб гапиради.

— Нега уч йилдан бери индамай юрган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди. Балки ўша қиз туфайлиди.

— Жим! — Искандаров кафти билан столни урди. — Бу ерда инсоннинг маънавий қиёфаси ҳақида гап кетяпти. Сизга ким қўйибди гапни, ўртоқ Қозимов! Ётоқхонада маст бўлиб бошингизни у девордан, бу деворга уриб юрганингиз етмагандай, тағин ҳамтовоғингизни ҳимоя қиласиз! Гапириңг, — деди у зарда билан Ҳикматилла.

“Якшанба кун ётоқ эшигида турганди-я, — деб ўлади. Ёдгор қони қайнаб. У ўша куни даладан қайтишганида вестибиоль бурчагида ўзларига чақчайиб қараб турган Искандаровни кўрганидаёқ юраги бир қалқиган эди. — Ёзиб қўйган экан-да дафтариға... Шунга ялинаманми? — У кечаги фароғатли дамларини яна эслади-ю, кўнгли кўтарилиди. — Тўпига солиб отиб юбормайдими?!”

Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади:

— Нега бироннинг гапини бўғасиз! Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар? Балки хотин шунинг аламига типирчилаф қолгандир?!

Искандаров бепарво қўл силтади:

— Қўйсангиз-чи, ўша қизнинг ўрнида сиз бўлсангиз, Мирзаевни яхши кўрармидингиз?

— Сиздан сўраб ўтирмасдим! — деди Наргиза йиглагудек қизариб.

Искандаров “ўл бу кунингдан” дегандек, заҳарли жилмайиб қўйди...

— Менга онанинг хатидаги бир гап айниқса таъсир қилди, — деди оширилган стипендия оладиган Нафиса исмли аълочи қиз. — Қирқинчىй ийлар комсомолларнинг анъанасини давом эттиряпмизми? Менимча, йўқ. Ҳозир комсомол нима иш қиляпти? Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўла-миз. Нега? Нега деганда одамлар билан ишлашни бил-маймиз. Уч йил бирга ўқибмизу орамизда шундай одам юрганини билмабмиз. — У жиркангандай Ёдгорга қараб қўйди. Кейин Искандаровга ўтирилди. — Бунга сиз ҳам айбдорсиз!

... Нурмат залга хомуш тикилганча:

— Бир шоир айтган экан, — деб гап бошлаган эди, Искандаров жеркиб ташлади:

— Биз аниқ фан одамлармиз. Романтикасиз гапираве-ринг.

Нурматнинг жаҳли чиқиб кетди шекилли, бақириб берди:

— Қизиқмисиз, ўртоқ Искандаров, гапиртирмасангиз ҳукмингизни чиқариб қўя қолинг. Нега мажлис чақир-дингиз?

Ёдгор зимдан қараб қўйди. Нурмат аччиқланганидан ёноқ суяклари туртиб чиқсан юзи қизариб кетган, Искандаров диккайган соchlарини силар. Аваз Нурматга дик-қат билан тикилиб қолган, Маҳмуда Алиевна эса кафтини юзига қўйганича тирсаги билан столга таяниб, ўйчан бир тарзда қўлидаги қофозга алланималарни чизар эди.

— Бир шоир айтган экан, — деди Нурмат гапини қай-тадан бошлаб. — Муҳаббатнинг саройи кенгу, аммо унга иккитадан кўп одам сифмайди. Учинчиси ортиқчалик қила-ди, деб. Хўп, Мирзаев хотини билан ажрашибди.

— Ташлаб кетибди денг, — деди Искандаров унинг гапини яна бўлиб.

— Ажралишибди! — деди Нурмат шу сўзни атайлаб таъкидлаб. — Орадан уч йил ўтибди. Бошқа бир қизни яхши кўрибди. Хўш, биз нима қиласиз уларнинг юраги-даги чўғга қора косов тиқиб? Шуям ишми?!

Искандаров яна луқма ташлади:

— Балки ўзингиз ҳам шунақадирсиз? Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.

— Жим туринг бирпас зағизонга ўхшаб сайрамай! — деди Нурмат энсаси қотиб.

Тўполон бўлиб кетди. Бирор Нурматни айблади, бирор Ёдгорни хотинбоз деб атади, яна бирор ўзгаларнинг севгисини муҳокама қилишнинг ўзи ахлоқизлик, деди. Хуллас, ҳеч нимани англаб бўлмай қолди.

Ёдгорнинг боши гувуллар, бозордаги даллоллар ўртасида нархи баҳоланаётган эчкидек бўлиб ўтирганидан афсусланар, нима бўлсаям шу гаплар тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Аваз кафедрага чиқиши билан ҳамма жимиб қолди. "Хайрият", деб ўйлади Ёдгор унга тикилиб. Аваз ҳам Ёдгорга қаради.

— Мен бу йигитни яхши танийман, — деди у негадир овози титраб. Унинг юзи қизариб кетган, қошлири асабий учиб турарди. — Ўша қизни — Чаросни ҳам танийман. — Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: — Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимайди.

"Нима?" Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, ийқилиб кетмаслик учун стул ўринидини чанглаб олди. "Наҳотки, Аваз aka шунаقا ўйласа? Иш шунчаликка бориб етдими-а?"

— Менинг таклифим шуки, — деди Аваз қатъий оҳангда. — Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўқ.

Ёдгор қалбида чидаб бўлмас оғриқ сезди. "Душманинг оттан тош эмас, дўстинг отган пахта ўлдиради", деганлари бежиз эмас экан. Бу гапни айнан Аваз акадан эшитиш айниқса оғир эди. Уйига борганда шунинг учун рўйхуш бермаган экан-да! Бундан чиқди Аваз aka уни Чаросга нолойиқ деб санайди. Бундан чиқди, Ёдгор "иккинчи навл!".

Боши ғувиллаб ўтиаркан, "комсомол вожаги"нинг дағдағасини элас-элас эшитди.

— Қани, Мирзаев, нима дейсиз? — деди Искандаров митти кўзлари ёниб. — Туринг ўрнингиздан!

Ёдгор ҳамон ҳүшини түплаб ололмай, аранг күтарилди. Искандаров саволини яна қайтарди:

— Нима дейсиз?

— Нимани нима дейман? — деди Ёдгор аламдан қисирлаб кетаёттан тишларини аранг бир-бирига жипслаштириб.

— Хотинингизни нега ташлаб кеттанингизни айтинг.

— Искандаров аччиқ қулди. — Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг. Бир бегуноҳ қизни тинч қўясизми-йўқми, шуни гапиринг.

— Нега айтарканман, — деди Ёдгор бўғилиб.

— Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожакингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз?

Ёдгор яна бир пас жим турса дод деб юборишини билар, энди унга ҳамма нарса бири бир бўлиб қолган эди. Искандаровга нафрат билан тикилди-ю, ҳайқириб юборди:

— Вожак бўлиш у ёқда турсин, пайрамбар бўлсанг ҳам айтмайман. Билдингми? Менинг ўз юрагим бор, ўз оламим бор! Нима учун унга сени киритар эканман?! Нега энди дардимни бозорга солишим керак экан? — У ҳарчанд уринмасин, овози титраб кетди. — Ана, керак бўлса ўзинг мажлис қилиб, биронни севиш ҳақида қарор чиқаргин-да, шу қарорга биноан уйлангин. Хотинингни ўпаётганингда қарор чиқарганлар тепангда қарсак чалиб турсин. Менга қолса, хотиним билан ярашмайман, Чаросдан ҳам кечмайман, институтдан ҳам кетмайман!

У оёқлари қалтираб жойига ўтириб қолди. Шундай асабий, шундай тараанг сукунат чўқдики, ҳозир бир нарса портлашини куттандек, ҳамма юрагини ҳовучлаб қолди.

— Ҳақорат қилди! — деди Искандаров анчадан кейин тилга кириб. У ранги гезариб ўрнидан туриб кетди. — Нега мени ҳақорат қилдинг, ифлос!

— Ҳа, қанақа бўларкан? — деди Ёдгор унинг митти кўзлари, пирпираб учёттан лабларига қараб.

— Мумкинми, мен... — деди Маҳмуда Алиевна Искандаровга хотиржам қараб.

Искандаров анча гапи бор бўлса ҳам ноилож индамай қолди.

— Анави аёлнинг хати, — Маҳмуда Алиевна бир зум тўхтаб, негадир Авазга қаради. — Мени ўйлантириб қўйди. "Қирқинчи йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб қўйишарди", дебди. — У ўша дамларни эслагандек жимиб қолди. — Мен ҳам қирқинчи йилларнинг комсомолиман. Қирқинчи йилларнинг комсомоллари жанг қилишди. Вайроналар ўрнида шаҳарлар бунёд этишди... Ҳали бир қизча айтди. Ҳозирги комсомоллар ота-оналари анъанасини давом эттирмаётчи, деди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Ўша аёл ёзганидек, агар қирқинчи йилларнинг комсомоллари бирорларнинг юрагини ковлаштириш билан овора бўлганида бошқа ишлар қолиб кетарди. Агар баъзилари шундай қилган бўлса, қаттиқ адашган экан.

Ёдгор фувиллаб кетаётган бошини базўр кўтариб қаради. Маҳмуда Алиевна ҳамон ўша сокин овозда гапирап эди.

— Уялмайсизми? — деди у Искандаровга қараб. — Ўз сафдошингизни бирорни нега яхши кўрасан, деб сўроқ қилишга уялмайсизми? Шу йигитнинг ўрнига ўзингизни бир қўйиб кўринг.

Искандаров сочини асабий силаганича индамай ўтиради.

Негадир Ёдгорнинг яна ўпкаси тўлди-ю, дераза томонга ўтирилиб одди.

— Сизлар ёшсизлар, — деди Маҳмуда Алиевна залга қараб. — Куч-ғайратингиз кўп. Эрта-индин лойиҳачи, архитектор бўласизлар. Вақтингиз кўп бўлса, бирорнинг юрагини ковлаб ўтиргандан кўра, ана, қурилишга боринг! Тошкентда нима кўп, қурилиш кўп. Ҳаммага иштопилади.

Деразадан тушаётган нур Ёдгорнинг киприклари орасида гунафшаранг ҳалқачалар ҳосил қилиб, пирпирайверди, бошқа гапларни эшитмади. Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасаввурида жонланди-ю, лабларини қимтиб, чаккасини чангллаганча стул суянчигига елкасини ташлади.

Шундан кейин мажлис узоқ чўзилмади.

Ёдгор йўлакка чиққанида гангиб турар, чеккиси келарди. Ҳозиргина уни ёмонлаганлар ҳам энди юзсизларча илжайиб қараётганини кўриб унинг ғаши кёлди.

— Кетдик, — деди Зойиржон Ёдгорни билагидан тутиб. — Қўйинг шу гапларни!

* * *

Васила Назаровна уч кундирки, Чарос билан гаплашмасди. Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса? Тағин келиб-келиб, аллақанаقا бир қаланги-қасанғи йигит деб-а! Қайси куни факультет комсомол ташкилотининг секретари Мирзаевнинг масаласини йиғилишда муҳокама қиласиз, деганидан кейин у бир қадар таскин топгандай бўлди-ю, бари бир Чаросни кечиролмади.

"Қариб қолдим... Асабларим қақшайдиган бўлиб қолди..." Кейинги пайтларда шу фикр унинг хаёлига тез-тез кела-диган бўлди. Аксига олиб, директор ҳам бир ойдан буён касал. "Семашко"да шифоланяпти. Ҳамма иш унинг зими-масида қолиб, ташвиши яна кўпайди.

Бугун Дилшод, ниҳоят, Дилфузза билан отасини етаклаб, мактабга олиб келди. Васила Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз қизининг қилмиши яна ёдига тушди. Чарос билан бу қиз ҳаракатида аллақандай ўхшашлик, ҳатто яқинлик бордек туюлиб, ёмон кўриб кетди уни.

Ўқитувчилар хонасининг шифтида тўрт чироқли қандил ёниб турар, олти-етти чорли ўқитувчи, ота-оналар кенгашининг уч аъзоси ўртадаги узун стол атрофида турли алфозда ўтиришарди.

Дилшод журнал вараклар, рангиз юзлари бурушган шоп-мўйлов география муаллими столга мункайланча хаёлга толган, бошқа педагоглар ҳам турли иш билан машгулдек кўринишса-да, Васила Назаровнанинг гапларини диққат билан тинглашарди.

Этакроқдаги стулда чийдухоба камзул, мoshранг дўппи кийиб олган Ҳайитвой сариқ ўтирас, тарғил мўйловини ўқтин-ўқтин силаб қўярди.

Унинг ёнидаги стулда ота-оналар кенгашининг раиси — телевизорда ҳам бир-икки марта одоб ҳақида сұхбат үтказған чүққисоқол чол — Қосим ота жойлашган. У яктаги-нинг узун енги билан ёшланыётгандар күзларини артғанча гоҳ Васила Назаровнага, гоҳ Ҳайитвой сариққа қараб қўярди. Қишлоқ женсоветининг раиси, Васила Назаров-нанинг дугонаси ориқ аёл — Ханифа Саломатовна эса унинг гапларини сеҳрланғандек берилиб эшитарди.

Шундоқ эшик олдидағи уч оёқли ёғоч илгич ёнида нимча кийиб олган Дилфуз сочининг учини үйнаганча оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташлаб турарди. Чамаси, у чарчаган, ўтиргиси келар, аммо ёнидаги стулда ичига бўр солинган ботинка қутиси тургани учун уни олиб ташлаб ўтиришга ботинолмас эди.

— Шундоқ қилиб, ўқимайман деяпти денг? — сўради Васила Назаровна Ҳайитвой акадан.

— Биммийман, мунга нима жин улди, — деди Ҳайитвой ака бир қизига, бир Васила Назаровнага қараб. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Бурчакда турган сим саватни кўриб тупуриб келди-да, жойига ўтирди. Кафтининг орқаси билан мўйловига ёпишган нос доналарини артди. — Ишлийман, дейди-да. Пабрикка кираман, дейди. Опасиниям роса гўрига ғишт қаладим. Нима қиласи шунга тикишни ўргатиб.

— Балки бисот йиғмоқчиидир? — Васила Назаровна Дилфузанинг ўзига адоварат билан қараб қўйганини кўриб, яши келди. Яна Чаросни эслади. — Қизлар моллараст бўлади-ку...

— Биззи жаям унчалик камситманг, опа! — Ҳайитвой сариқ қизариб кеттан бўйинини олдинга чўзди. — Жа, ўн олти яшар қизимизга қараб қолган жойимиз йўқ. У ўқийман дейди-ю, мен йўқ дейманми?

— Нега ўқимайди, ўқийди, — деди география ўқитувчиши Дилфузага қараганча бош силкиб.

— Йўқ! — деди Дилфуз ердан кўз узмай.

Ҳамма ўтирганлар ярқ этиб у томонга қарашиди.

— Ана! — Ҳайитвой сариқ бошини ликиллатди.

— Балки узатмоқчиидирсизлар?! — деди Васила Наза-

ровна қизнинг ўжарлигидан қўзғаган ғазабини базўр бо-сиб.

Ҳайитвой сариқнинг мўйлови липиллаб кетди.

— Ия, яна гапиради-я! — Унинг бўйнидаги томирлари бўртиб чиқди. — Опа деганимга жаям ўзингиздан кето-вурманг, опа! Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам сиздан аҳмоқроқ эмасдирмиз.

— Бўлмаса нега ўқиши хоҳламайди? — Васила Назаровна қони қайнаб Дилфузага ғазабнок тикилди. — Ўқишига мажбурсан. Нега хоҳламайсан?

Қиз ҳам ўйлаб турган сочини силтаб орқасига ташла-ди-ю, унинг кўзларига тик қаради.

— Ўзингиз биласиз! Била туриб нега ўзингизни гўллик-ка соласиз?

Ўқитувчилар ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қараб қўйиши. Ўқувчи у ёёда турсин, ҳали биронта муаллим ҳам Васила Назаровнага шунчалик кескин гапирмаган эди. Назарида педагоглар ўртасида, қолаверса, бутун қишлоқд обрўси бирдан чилпарчин бўлгандай туюлиб кетди-ю, сак-раб ўрнидан тўрди.

— Ўзим билсам, ана, отанг ҳам билиб қўйисин, аҳмоқ! — У тортмани очиб ўша хатни шартта олди-ю, ўқиб берди. "Жонимдан ортиқ, кўраман", деган сўзларни айниқса, қаттиқ ўқиди. — Энди тушундингизими, Ҳайитвой aka! Сиз узатишни хоҳламасангиз ҳам, балки бу эрга тегишини хоҳлаб қолгандир! Бу ер — мактаб. Мен тарбиянинг бу-зилишига йўл қўймайман. Ўзиңи тийиб юрсин.

Ҳамма бир лаҳзалик жимлиқда музлаб қолди.

— Бу масалани синфдошлари ўртасида муҳокама қил-сак, ўртоқлари нима дейди. Ким қўйибди унга...

Васила Назаровна гапини тугата олмади. Ҳайитвой сариқ учиг ўрнидан турди-ю, бора солиб қизни шундай тарса-килаб юбордики, хона жаранглаб кетди. Дилфузанинг боши вешалкага тегди.

Дилфуза чайқалиб-чайқалиб қаддини ростлади. Унинг Васила Назаровнага тикилган кўзлари шишадай қотиб қол-ган эди.

— Жодугар!

Хонадагилар қизнинг ҳайқириғидан сесканиб кетишиди. Йўқ, бу йиги эмас, нидо ҳам эмас, аллақандай даҳшатли, этни сескантирувчи ваҳшиёна ҳайқириқ эди.

Дилфузга стул устида турган ботинка қутисини Васила Назаровнанинг башарасига отди.

— Жодугар! Мактабингни пишириб е! Мен нима гуноҳ қилдим? Нега шунча одам ўртасида мени шарманда қиласан, жодугар!

У соchlари ёйилган ҳолда кўчага отииди. Қоронғи дераза ортида унинг яна ўша ваҳший ҳайқириғи эшитилди:

— Жодугар!

— Кўрдингизми қизингизни! — деди Васила Назаровна стол устида сочилиб ётган бўрларни чеккага сурниб. Унинг жемпери оппоқ бўлиб кетган эди.

Ҳайитвой сариқ эшик олдида талмовсираб турар, чамаси, кетишини ҳам, қолишини ҳам билмасди.

Қосим ота бориб, унинг қўлидан тутди.

— Ёш-да, ёш... Ёшлиқда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан хато, каттадан узр. Қўйинг, ўзингизни босинг.

Дилшод чўнтагидан оппоқ рўмолча олиб, опага узатди. Васила Назаровна жемперини артиб тозалаган бўлди. Ҳайитвой сариқ ҳамон мўйлови учганча тишини ғижирлатиб ўтирас, ўқтин-ўқтин Васила Назаровнага қараб қўяр, қўйиб берса униям ургудек важоҳати бор эди.

Орага жуда ҳунук сукунат чўқди. Гап гапга қовушавермаганидан кейин, секин туриб тарқалишиди.

• • •

Чарос уйда ёлғиз ётарди. Ташқарида шамол гувуллар, тол шохлари қарсиллар, дераза ортидан ҳадеб кимлардир гурсиллаб ўтаётгандай бўларди. Ўқтин-ўқтин шамол тиниб қолар, бўғотнинг аллақаери қисирлаб кетар, зум ўтмай яна шамол ўкирас, тунука том устидан бирор югуриб ўтгандай даранглаб кетар, кетидан яна жимлик чўкарди. Мана шу асабий сукунат айникса, даҳшатли туюлар, унинг юрагига ғулғула соларди.

— Опам ҳам келмадилар! — деди Чарос атайлаб товуш

чиқарып. Овози жимжит хонада жаранглаб эшитилди-ю, ўзи чўчиб кетди. У терлаб кетган, аммо негадир туришга қўрқар, аъзойи бадани карахт бўлиб қолганга ўхшар эди.

Яна шамол гувуллади. Аллақаерда дераза ойналари синиб, жаранглаб кетди. Кейин яна ўша асабни қақшатадиган жимлик чўқди.

Шу пайт эшик фийқиллаб очилди. Чароснинг назарида уйга бирор сездирмай бостириб кираётгандай бўлди-ю, даҳшатдан кўзлари олайиб, сакраб туриб кетди.

Остонада турган онасини кўриб, вужудига илиқдик югурди.

— Овқат ейсизми, опа?

Онаси индамай бош чайқаб қўйди. Афтидан, у чарчаган, тўзонда қолган бўлса керак, кийим-боши чанг, чекраси замгин эди. Индамай нариги хонага кирди-ю, ечин-масдан ўзини диванга ташлади. Гугурт чақди.

Чарос чироқни ўчиаркан, ўртадаги эшикни атайлаб очиб қўйди. Келиб ўрнига ётиши билан бояги қўрқув яна вужудида илондек чирмаша бошлади.

Шамол тарин ҳам қаттиқроқ вишиллади. Тунука том даранглаб кетди. Кейин сукунат чўқди. Нариги хонадан онасининг уҳ тортгани эшитилди, сигарет чўғи қизарди.

Тўсатдан оппоқ, совуқ нур хонага ёпирилиб кирди-да, Чароснинг вужуди музлаб кетди. "Чақмоқ", деб ўйлади у шифтга тикилганча. Кейин худди бўйнига қилич келиб тушишини куттган одамдек, момақалдириоқни кута бошлади. Бу сониялар шундай асабий, шундай таранг чўзилдики, у бўғилиб кетди. Аммо момақалдириоқ гумбурламади. Фақат олис-олисларда "гум" этган товуш эшитилди. Бир лаҳзадан кейин яна чақмоқ чақди. Кетидан момақалдириоқ шундай қаттиқ гумбурладики, худди уларнинг томи устида ёрилиб кетгандай бўлди. Том шатир-шутур қила бошлади.

Ховлида ит увиллади. Аввалига бир-икки рингшиб қўйди-да, кейин чўзиб-чўзиб улий бошлади. Нариги хонадан онасининг уф тортгани эшитилди.

— Нима жин тегди унга...

— Опа, құрқяпман, — деди Чарос овози титраб.

Худди шу пайт дарвоза тақиллагандек, кимдир додлагандек бўлди.

— Эшитяпсизми, опа? — деди Чарос товуши қалтираб.

"Сенга шунаقا туюлгандир", деб ўйлади у онаси индамаганидан кейин. Яна момақалдироқ қарсиллади. Ит нола чеккандай узоқ увлади.

Бир нафасли жимлиқда эшик яна тақиллади. Кимдир бўғилиб бақирди. Бу сафар Чарос аниқ эшитди.

— Опа! — деди сакраб туриб.

Онаси илдам туриб чироқни ёқди. Олдинма-кейин ҳовлига тушишди. Чароснинг кўйлаги дарров жиққа сув бўлди.

Аллаким дарвозани муштлар, йиглар, аммо нима деялганини тушуниб бўлмасди.

— Ким? — икковлари бараварига сўрашди. — Ким бу?!

— Оч! — деди бўғиқ овоз хириллаб. — Оч деялман.

— Кимсиз ахир?

— Оч, деялман! — деди келган одам дарвозани тепиб.

— Очинг, опа, очинг! — деди Чарос даҳшатдан оёқлари титраб.

Васила Назаровна занжирни тушириши билан нотаниш бир эркак отилиб кирди-ю, ёқасига ёпишди.

— Қизимни тўллаб бер, қанжиқ! Тўллаб бер!

Чарос чинқириб унинг билагига осилди. Чақмоқ чақиши билан Ҳайитвой сариқни таниди. Унинг кўзлари олайиб кеттан, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

— Тўллаб бер! Единг қизимни!

"Ферузга! Ферузага бир нима бўлган! — Чарос ўзи билан бирга ўқиган синфдошини эслади. — Нега опам тўлайди? Ўқишни битириб эрга тегиб кеттан-ку. — Кейин тўсатдан унинг синглиси Дилфузга ёдига тушди. — Нимадир бўлган, қандайдир офат бўлган!"

Ҳайитвой ака Васила Назаровнани қўйиб юборди-да, бошини муштлай кетди.

— Айрилиб қолдим! Айрилиб қолдим!

Чарос кўчага отилди. У қишлоқ этагида турадиган Ҳайитвой сариқнинг уйини билар, Феруза билан дарс тайёрлашга кўп борган эди. Елдек учиб қеларкан, эшик тагида

турган "Тез ёрдам" машинасини кўрди-ю, нафаси бўғзига тиқилиб баттар югурди.

Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остоңада тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар, том бурчагига омонат илиб қўйилган лампочка хира нур сочар, тарновдан шовуллаб сув оқар эди.

Чарос яқин келиши билан узук-юлуқ гапларни эшитди.

- Вой, нима қипти?
- Сирка ичибди.
- Вой!

Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди:

— Вой болеем! Онанг ўлсин, болеем! Онагинанг ўлсин, болеем! Боламни еди-я! Боласининг ўлигини устида ўтирамаса розимасме-ен!

Чарос Дилфузанинг ойиси ўз онасини қарғаёттанини тўсатдан тушунди-да, юраги сесканиб кетди.

Зум ўтмай ичкаридан иккита хотиннинг қўлига оси-либ қолган Дилфузанинг онаси чиқди.

— Онагинанг ўлсин, болеем! — дерди у беҳуш бир тарзда атрофга аланглаб. — Онасининг гўрига тушган, болеем!

Чарос йиғлаб юборди. Хотин ҳушидан кетиб шилқ этиб тушди. Одамлар четланиши. Оқ халат кийган икки киши брезент замбилин лопиллатиб эшиқдан чикиб келишди. Чакмоқ чақди. Чарос олдинга бир эгилди-ю, чақмоқ ёлқинида Дилфузанинг юзини кўриб қолди. Унинг кўзлари яrim очиқ ҳолида қотиб қолган, лаби, ияги, томоги қонга ўхшаш аллақандай қора нарсага белангтан эди.

Чарос кафти билан юзини тўсганча ўзини орқага ташлади.

— А-а-а!!! — деди чинқириб. Боши деворга гурсиллаб урилиб, хўл йўлкага ўтириб қолди.

Машина эшигини беркитишлари билан кўйлакчан, бош яланг бир бола одамлар орасидан отилиб чиқиб, машина-нинг орқа фидирагини қучоқдаганча ерга йикилди.

— Дилфу-уз! Дилфу-уз!

Унинг оқ кўйлаги, тўзиб кетган соchlари дарров лойга

беланди. Одамлар уни тортқилашар, унга сайин бола ғилдиракка қаттиқроқ ёпишганча бошини ерга уриб додларди:

— Дилфу-у-з!

Чарос яна йиглаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронfilaшиб ҳеч нима кўринмай қолди.

У ўзига келганида машинанинг қизил чироқлари узоқлашиб борар, кимдир унинг қўлтиғидан кўтарар эди. Чарос бошини кўтариб нотаниш хотинни кўрди. Хотин бир қўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи қўли билан юзига сув сепарди.

Ичкаридан эса ҳамон ўша фарёд эши билар, фақат энди овоз бўғилиб, хириллаб қолган эди.

— Онагинанг ўлсин, болеем!

Чарос сув ҳалқоб бўлиб ётган йўлқадан гандираклаб-гандираклаб юриб кетди.

• • •

Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Зойиржон кеча ҳаммомга бораман, деганди. Ўринини тузатиб, кетиб қолибди.

Ёдгор кўзларини ярим юмганча эриниб яна узок ётди. Йўлақдан қатиқчи боланинг овози келди:

— Иссик нон, кўк пиёз, ёғлиқ қатиқ...

Бирпасдан кейин эшик тақиlldади.

— Керакмас! — деди Ёдгор ётган жойида қичқириб.

Эшик бир очилиб ёпилди-ю, Ёдгор оқ жемперни кўриб сакраб туриб кетди. "Чарос!"

— Кечирасиз, мен ҳозир... — деди илдам кийинаркан. Шоша-пиша ювиниб эшикни очди.

Чарос нарироқда тескари қараб тураг, қўлида газетага ўралган патнисга ўхшаш нарса бор эди.

— Келаверинг, — деди у кўйлагининг тутмасини ўтказа туриб.

Чарос ердан кўз узмай келди-да, қўлидаги нарсани унга тутқазди.

Ичкари киришлари билан Ёдгор ҳайрон бўлиб қофозни очди. Очди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бу — ўзи-

нинг расми эди. У қорда йиқилиб ётар, чанғили оёғи кўтарилиб кетган, нарироқда, қор орасида телпаги қорайиб кўринар, узоқда чўққилар чизиги кўзга ташланар эди. Ёдгор расмдаги яна бир нарсани кўриб ҳайрон қолди. Унинг чехраси хушчақчақ қилиб тасвирланган, гўё йиқилиб тушганига хурсандек кўринарди.

Ёдгор шодон бир туйғудан қалби ларзага келиб жилмайганча Чаросга қаради. Қараши билан бирдан бўшашиб кетди. Чароснинг кўзлари қизарип, қовоғи шишиб кетган, қошини чимирганча, ерга қараб туради.

— Нима, нима бўлди? — деди Ёдгор қўрқиб. — Нега йиғладингиз?!

Чарос Ёдгорнинг кўксига бошини ташлаганча ўқириб йиғлаб юборди.

— Ўлди... — деди энтикиб. — Дилфузга ўлди...

Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмас, Чарос эса йиғларди.

1972 йил

УЗУН КЕЧАЛАР

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директоридан ранжиди. Шу йил унинг янги китоби чиқиши керак эди. Ди-ректор нашриёт режасидан чиқариб ташлабди. "Қофоз етишмаяпти", деди у ночор қиёфада.

Марат аввалги китоблари тез тарқаб кетганини билар эди. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Барибир натижча чиқмади. "Вазирга учрашинг, — деди директор. — Буни мен ҳал қиломайман".

"Одамлар ўқимай, ийлаб дўконда чанг босиб ётадиган китобларни чиқаришади, — деб ўйлади Марат иккинчи қаватга, вазирликка чиқиб бораркан. — Тағин қоғоз етишмайди дейишади".

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни яхши кўришини кўп эшитган эди. "Хотиржам гапиришим керак", деб ўйлади у залворли эшикнинг қуббадор тутқичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юқоригача гулдор пойандоз түшалған зди. Хонанинг икки четида қатор-қатор стуллар. Дेңгез тагидаги стол ёнида котиба ўтиради. У тирсакларини машинка қопқоғига тираганча аллақандай китоб ўқып, зангори дарпарда тутилған деразадан тушаётганның қуёш нұрида қызығыш ҳиндий рүмоли, қысқа енгли атлас күйлаги ловиллаб ёнарди.

— Мумкинми? — деди Марат ҳамон эшик тутқичини қўйиб юбормай.

Қиз китобдан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Унинг чеҳраси тиник, жилмайганида кўзларида алланечук жозабали бир ўт порлаб кетар зди.

— Келинг, — деди у секин.

“Чиройли қиз экан, — деб ўйлади Марат гулдор пойандоздан авайлаб юриб бораркан. — Нимагадир қабулхонада доим чиройли қизлар ишлайди”. Шу пайт у қизнинг қўлидаги китобни таниб қолди. Зангори муқовасидан таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётгандай или чиққан қиссаси зди. Илгарилари у бировнинг қўлида китобини кўриб қолса ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўниги қолди. Ҳозир ҳам китобга қарамасликка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имом қилди.

— Домла бормилар?

— Кобил Қодирович шу ердалар, — қиз яна жилмайди. — Аммо бугун қабул йўқ. Чоршанба куни келасиз. Мен рўйхатта ёзиб кўяман. — У китобчани стол чеккасига қўйди-да, қалам-қофоз олди.

— Фамилиянгиз?

— Азизов.

— Исмингиз?

— Марат.

Қиз ёзишдан тўхтаб, ярқ этиб бир унга, бир китобчага қараб қўйди.

— Қаерда ишлайсиз?

Марат қизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Қиз қошини чимириб, совуққина сўради.

— Касбингиз борми?

— Бор, — деди Марат. Кейин ийманиб айтди. — Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Қиз қаламини стол устига қарс ташлади.

— Ҳазилни ёмон кўраман!

— Мен ҳам... — Марат шартта бурилди-да, пойандоз бўйлаб шаҳдам-шаҳдам юриб кетди. Хона ўртасига етганида эшик очилиб, қизгиш сочли сепкилдор қиз бош сукди.

— Ҳилола... — У Маратни кўрди-ю, қизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

"Оти Ҳилола экан-да", деб ўйлади Марат. Аммо котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чиқиб кетди.

— Ким у, Замир? — деди Ҳилола ҳозиргина ёпилган эшикка имо қилиб. — Танийсанми?

— Вуй, танимадингми? — Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловилаб ёнар эди. — Марат Азизов шу-да! Курсимиизда учрашув бўлганида кўрганман.

— Мен бўлсам... — Ҳилола хижолатдан қизариб китобчани қўлига олди. — Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

— Уришдингми?

— Қаёқдан билай? — деди Ҳилола бўشاшиб. — Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юрадим.

— Вой, ҳали уйланмаган-ку. — Замира билағонлик қилиб унинг кўлидаги китобни кўрсатди. — Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларни ёзади. — Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. — Кимда иши бор экан?

Ҳилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво галирди:

— Қобил Қодировичнинг олдига кирмоқчи экан.

Замира секин уф тортди:

"Мен вазир бўлсам, унинг илтимосига дарров хўп дердим... Чиройли-а?"

Ҳилола ўзининг қизара бошлаганини пайқаб, дераза томонга қараб олди.

— Бор, хонангта чиқ!

Замира қарсак чалиб кулиб юборди.

— Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг муҳлислари кўп.

Ҳилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда қилаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани шошилинч варақлар, бир нарсани ўйларди. "Ўзининг бошидан ўтганларни ёзар экан-да". Ҳилола Маратнинг бошқа ҳикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги қўшиқ эшитгандай роҳат қилиб ҳаяжонланиб ўқиган эди.

"Нега чоршанбада келасиз дедим, — деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. — Душанбада ҳам қабул бор эди-ку".

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзиқиб кутмаганди. Ора-чора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билib тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: "Эҳтиёт бўл, ёзувчининг муҳлиси кўп бўлади", деб қўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўради, деб кўп эшиттан. "Шундоқ экан, бўпти-да, Ҳилола чиройли қиз".

Ўша куни у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмаклади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовқин кўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу — Марат эканлигини ички бир туйфу билан сездию, бурилиб қаради. Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайди.

— Мумкинми? — Марат худди ўша кундагидек оқ кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик тутқичидан ушлаб турарди.

— Келинг, — Ҳилола овозини титраб, салом берди.

Марат бўш стулларга қараб сўради.

— Менинг навбатим келдими?

— Қобил Қодирович чет элга кетдилар, — деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. — Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

— Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўнглида аллақандай савол борлигини билиб тўхтади.

— Бир нима сўрамоқчимисиз? — деди қизнинг кўзларига тикилиб. Шу ондаёқ хаёлига яна ўша фикр келди. "Чиройли қиз. Ким билсин, ақли қанақайкин. Кўпинча қизлар ўзининг гўзаллигини пайқаса, ақлинни ишлатмай қўяди-ку..."

Ҳилола қизариб-бўзариб тортмадан китобчани олди.

— Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

— Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат беғараз кулди.

— Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. — Шундай дедиую, қизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илиқ, ҳаяжондан типирчилаб кетди. Ўша — биринчи марта кўрганидан буён бу қизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унтишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. — Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

— Барибир тушунолмайман.

— Яхши, — деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. — Хоҳласангиз бугуноқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечқурун соат олтида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У қизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

* * *

Улар анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, қоп-қора тўлқинлар устида қирғоқдаги чироқлар шодасининг акси силкиниб туради. Қаердадир трамвайларнинг ҳорғин ноласи эштилади. Куз ҳавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

— "Сўнган юлдуз шуъласи"да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат тақقا тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида қизнинг чеҳраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

— Ким айтди сизга?

— Ўзим... — Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини үгирди-да, секин-секин юриб кетди. — Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзади, деб ўйлайман.

— Йўқ! — Марат кескин бош чайқади. — Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя қолган маъқул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

— Ҳаммасини ичингиздан тўқиб чиқарасизми? Бўлмаса ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

— Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

— Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

— Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола бари бир тушунмади.

— Сиз ёзувчиларга маза! — деди ўйланиб. — Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мақтайди...

— Илҳомнинг ўзи нима? — деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола содалик билан елкасини учиріб қўйди.

— Билмасам... "Илҳом париси", "илҳом гулшани" яна алланималар дейишади-ку. — У ўтирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик содда, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат унинг билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Жим-жит боғ устида Маратнинг кулгиси жаранглаб акс-садо берди. Қайси-дир чинор шохида мурдоққа кетган қушлар "гув" этиб коронги осмонга кўтарилиди.

— Ҳаммаси мавҳум гап! — деди Марат кулгидан нафаси қайтиб. — Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом — тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. — Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин қўшиб қўйди. — Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда баҗарип қўясиз. Щунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғишироқ ёниб турган симёғоч тагидаги ҳарракга ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини ча-лиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, индамай үгиради,

сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачароқ ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

— Шу ерни жуда яхши кўраман, — деди Марат ўйчан овозда. — Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзими. Шаҳарнинг шовқинидан безиб кетади одам.

Дам олиш куни бизлар паҳтага чиқамиз, — деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

— Ҳа, куз келди, — деди Марат. — Пушкин айтган маъюс ва ўйчан фасл.

Ҳилола кечадан бери ўйлаб юрган саволини эслади.

— Ҳамма ёзувчилар аввал шеър ёзиб, кейин ҳикояга ўтади, дейишади. Сиз ҳам шеър ёзганимисиз?

— Ёзганман. Ҳалиям ёзаман. Ўзим учун.

Ҳилола тушунмади.

— Нега "ўзингиз учун?"

Марат кулди.

— Чунки эълон қилишга ярамайди.

— Унда нега ёзасиз?

— Айтяпман-ку, шунчаки, кўнглимда борини қоғозга тушириш учун.

Ҳилола унинг "ўзи учун" ёзгани шеърини эшиттиси келди.

— Шунақалардан биронтасини ўқиб бера оласизми? Мен учун!

Марат бир зум ўйга толди.

— Бўлти, — деди ниҳоят. — Фақат кулмайсиз. Куз ҳақида шунақа машқим бор эди... — Анча муддат ўйга толиб ўтириди-да, қандайдир паст, шикаста овозда ўқий бошлади.

*Самода турналар шодаси
Гоҳида оҳ чекиб ўтарлар.
Самода булуллар подаси
Гоҳида ёш тўкиб ўтарлар.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...*

Арғамчи учмоқда мезонлар,
Дараҳтлар тўқмишлар охорин.
Ингранар касалманг хазонлар,
Ёёз этиб ўткинчи баҳорин.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...

Тунларим уйкусиз ва серғаш,
Ҳадикли тушларни кўрарман.
Ҳар саҳар турарман ва яккаш
Ўзимдан оҳиста сўрарман:
"Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини..."

Марат кўзларини сувга тикикан кўйи ўқиётган сатрлар-да аллақандай маъюс оҳанг, кузнинг мунзараси кўриниб турар, Ҳилола хазон шитирлаган боғлар орасида юриб бораётгандек эди.

Марат жимиб қолди.

— Давоми-чи? — сўради Ҳилола.

— Давоми йўқ! — Марат қандайдир синиқ оҳангда кулди. — Айтдим-ку, шоир эмасман, деб. Сўнг негадир бошқа мавзута ўтди. — Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим. Қишлоқда ўқитувчилек қиласди. Мактаб болаларини далага ҳайдаб ишлатадиган колхоз раисини район газетасида танқид қилган экан, ишдан ҳайдалибди. — Марат чуқур хўрсинди. — Албатта, айб фақат раисда эмас...

Ҳилола унинг эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

— Дунёда ёмонлар кўп-да... Қўйинг, ўйламанг...

Марат тагин синиқ жилмайди.

— Ёмон одам... Сиз ҳали ёзувчиларга мазза, китобини ёзиб юраверади, дедингиз. Фақат ўзининг дардини ёзган одам ёзувчи эмас. Аввало бошқаларнинг дардини ўйлади. Ҳатто сиз айтиётган ёмонларни ҳам тушунишга ҳаракат қиласди. Ахир туғилганида ҳамма ҳам пок бўлади-ку! Қаламкаш душманидан ҳам дўст ахтаришга уринади.

Хилола яна зерика бошлади.

— Кетайлик-а, — деди Марат унинг истагини пайқаб.

Кўприқдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суюниб тўхтаб қолди.

— Ана сиз! — деди болаларча хушчақчақ оҳангда. Хилола муздай темир панжарага кафтини босганча ҳайрон бўлиб сувга қаради.

— Ана, ана, сузуб юрибсиз, — деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. — Ўша сизсизда!

Хилола, юрагида илиқ туйғулар уйғониб, Маратта меҳр билан қараб қолди. Энди у боягиdek ўйчан, вазмин эмас, гўдақдек содда бўлиб қолган эди.

* * *

— Кино ёқдими? — деди Хилола елкаси оша бурилиб қараб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочини ба-ланд қилиб турмаклаган эди.

Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, орқага қараб қўйди. Санъат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб туради.

— Йўқ, — деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлчан алпозда давом этди. — Бир аёлнинг эридан ажралишини оқлаш учун бутун қишлоқ аҳлини қоп-қорага чиқариш шартмикин?

Хилола кулди:

— Агар ўша қишлоқда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

— Наҳотки? — Марат худди касбдошлари билан баҳса-лашаётгандек қизишиб кетди. — Наҳотки бутун бошли қишлоқ қоп-қора бўлса? Наҳот ўша хотиннинг ўз иззат-нафсини ҳимоя қилишга уринаётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Хилола бир нафас жим борди-да, ҳозиргина экранда кўрган воқеалардан яна ҳаяжонланиб кетди.

— Сизнинг "Бир лаҳзалик қувонч" ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвиirlанган эди. Лекин сиз унда хо-

тинни эмас, эрни ҳимоя қилгансиз. — У жилмайиб Маратта қараб қўйди. — Ўша ҳикоянгиз менга ёқмаган.

Марат тўхтаб қолди. Ҳилола ҳам уч-тўрт қадам юриб борди-да, пастак аргувон соясида тўхтади. Марат унинг чеҳрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикояси-ни эслади. Институтни битирган ўқитувчи қиз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига берилиб, эрининг қишлоғига жўнаб кетади. Аммо қишлоқ ҳаётига кўниколмай эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтлари танқидчилар ҳикоянинг ҳаётий асар эканини айтиб мақташган эди.

— Нимаси ёқмади? — деди Марат имкон борича со-вуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилолани қўлтиғидан олди. У бу қиздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига қувонар, Ҳилола ўзининг ижодига қизиқа бошлаганидан шод эди.

— Айтдим-ку, — деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. — Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз хукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Қишлоқ эрнинг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қўйи солганча бораркан, чуқур хаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳимоя қилмаган, фақат шиорларда ёзиладиган пуч эканини, ҳаёт бўёқлари эканини ёзган эди.

— Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, — деди у хўрси-ниб. — Мен ҳеч қачон бирорни қоралаб, бирорни оқла-майман. Турмушда фақат оқ, фақат қора бўёқ бўлади де-ган гап ёлғон.

— Билмадим, — Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. — Ҳарҳолда сиз йигит томонини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатта келиб тўхтади.

— Хайр, — деди Ҳилола Маратнинг қўлини қисиб.

“Ким билсин, — деб ўйлади Марат ёйларидан чирсилатиб чўр сачратиб кетаёттан трамвай кетидан қараб қолар-

кан. — Балки чиндан ҳам тарафгарчиллик қилғандирман. Балки ноҳақдирман".

Унинг кўнглини доим тарк этмайдиган бир ғашлик, ўз ёзганларидан қониқмаслик туйфуси яна кемира бошлади.

* * *

Улар арғамчи учишарди. Қайиқча борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола қўрқув ичида арғамчининг ён тарафидағи йўғон симларни маҳкам ушлаб олган, юраги гупиллаб уради. Ҳар сафар қайиқча тепага кўтарилаётганида Маратнинг қорача чехрасини, шабада-дан пешонасига ёйилиб тушган соchlарини, ҳаяжонданми, қувончданми, қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Арғамчи пастлаётганида эса, кўйлагининг этаклари шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгалиб олишга ҳара-кат қиласади.

— Бўлди! — деди у кулги аралаш қийқириб. — Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаем қаттироқ силкита бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Пастда навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғамчи юқорилаганида аниқ кўринаётган дарахтларнинг учи, олисда, куёш ботиб кетган уфқда ёниб турган шафақ ҳам хира бир туманлик ичида айланади. Унинг кўз ўнгидаги фақат Маратнинг чехраси қолди.

— Бўлди... — деди у ялиниб. Кейин бир қўлинини қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкасидан ушлаб олди. Маратнинг терлаган соchlари пешонасига текканини сезиб, ҳаяжон билан оҳиста шивирлади.

— Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари ўнинг қулоғи остида се-кин пичирлади:

— Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна ялинди.

— Тушайлик...

Арғамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзиға ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан қўрқиб, қўлинин ўнинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу қизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидағи совуқ бир бўшлиқни тўлдира бошлаган, у кўпдан бўён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

— Ернинг қадри ўтди-а, — деди Марат кулиб. — Доим уни тепкилаб юрамизу бир қадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. — У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. — Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини ўчириб қўйди.

— Анҳорни яхши кўрасиз-ку. — У Маратнинг гапини эслатиб, тегажоғлик қилди. — Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг ҳарракаси банд эди: бир жувон коляскадаги болакайни тебратиб ўтиради. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган ҳаррак толишиди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бир оздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган қиз баланд пошналарини тақиллатиб ўтиб кетди. Нарироққа бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат қизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. "Кутган одами келмабди", деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт қадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, туфлисининг ингичка учи билан йўлкада ёттан тошни тепди. Тош чилл этиб сувга тушди. Анҳордаги чироқлар маржони чил-чил бўлиб кетди, нурли тасмадай силкина-силкина яна жойига келди. "Ҳикояга яхши деталь" деб ўйлади Марат.

— Яхши қиз эканми?

Марат бурилиб қаради-ю, Ҳилоланинг ўзидан кўз узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраётганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

— Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётгандим.

— Марат ака, — деди Ҳилола шубҳали оҳангда. —

Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, қалбининг энг чукур жойидаги ҳам аламли, ҳам соғинч туйғу яна туғён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. "Сўнган юлдуз шуъласи"да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёник шуъласи яна ярқ этиб кетди.

— Яъни бировни яхши кўрганмисиз, демоқчисизда, — деди у иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. — Ҳа, яхши кўрганман!

— Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совуқ қатъият борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

— Кейин узоқлашиб кетганмиз.

— Ундан кейин-чи?

— Ундан кейин яна иккита қизни учратдим. — Марат кулди. — Улар мендек довдирни ёқтиришмади.

Ҳилола бошини қўйи солганча ўтирас, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат унинг қўлларини маҳкам ушлади-да, кафтини қаттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

— Ҳилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гапларнинг! — У кафти билан қизнинг иягидан кўтариб, ўзига қаратди. — Ҳилола...

Ҳилола кўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титраб, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу "галати бола" қолган эди.

Мактабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Ҳилолани биринчи марта ўлган, тирноғининг учидан пешона-сигача ўпиди чиққан, сен бўлмасанг ўзимни ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам ёлворишини, йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Ҳилола секин кўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб ҳайрон қолди. Ўн қадамча нарида, қоронғи бурчакда елкалари туртиб чик-

қан бир чол ҳассасининг учи билан ариқчага түлиб қолған хазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Ҳилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Ҳилоланинг ўзига қараёттанини сезди шекилли, сўради:

— Биласизми, шу чол нимани ўйлаяпти?

Ҳилола ижирғаниб, бош чайқади.

— Йўқ! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат кулди.

— Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки хазон бўлган умрини ўйлаёттандир. Балки шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри поёнига етиб қолганини пайқай бошласа қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Ҳилола нохушлик билан юзини ўтирди.

Марат унинг кўнгли чўкканини сезди. Ҳилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

— Ҳилола, менга ҳамроҳ керак, кўмакчи керак, — деди ҳаяжон билан. — Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Ҳилола унинг юzlари ловиллаб турганини сезди, кафтини тортиб олмади.

* * *

Гоҳо, сутдек ойдин кечалари ҳовли ўртасидаги супадами, чорпоядами ётганингизда бирдан уйғониб кетасиз. Оппоқ нури билан сукунат селини ёғдираёттан тўлин ойга тикилсангиз, тўсатдан юрагингиз кўксингизга сифмай ти-пирлаб кетганини ҳис қиласиз. Қандайдир сеҳрли, нотаниш оламга кириб қолгандек бўласиз.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасаввuri билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бирдан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур қиломай юрган оламни кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага, кўз ҳавосида муздай бўлиб қолган, пастак шифтига қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титроқ қўллари билан чироқни ёқди-ю, устига газета тўшалган жажжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдирки, мана шу стол ёнига келишга юраги

бетламай юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам хаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга киролмай азоб чекар эди. Бу — ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг tengдоши бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чиқди. Ўрта Осиёда яқингача аниқ фанлар йўқ эди, деган бемаъни даъвони рад этиш дардидা бир ярим йил ёнди. Тарихнинг чаңг босган сўқмоқларини киприклари билан авайлаб тозалагудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қаҳрамонлари унинг атрофида айланиб юради-ю, аммо тутқич бермасди. Мана, бутун улар бирданига ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб келди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аниқ кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қаҳрамонлар энди уни ўз ортида эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб келаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Кўллари титраб эгри-бугри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан сууриб ололмайди.

Эшик гийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб қолганини билди. У ҳамон қороздан бош кўтармай, кўз қири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

— Келинг, — деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. ўғлининг одатларига аллақачон кўнишиб кетган эди. "Ётиб дам ол" демоқчи бўлдию бунаقا пайтларда унинг ўжар, инжик бўлиб қолишини билгани учун шарпадай силжиб чиқиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида қанд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

• • •

Ҳилола эшиқдан кириб келди-ю, дераза супачасига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш

эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун, оқиши қандиллар эрталабдан ёқиб қўйилибди. Замира унинг қаршисига югуриб келди-да, қучоқлаб олди.

— Пальто олдим, — деди сепкилли юзи қувончдан қизариб.

— Вой, бир кўрай!

Замира дераза супачасида ётган ўроғлиқ қофозни очди.

— Кийиб кўргин, сенга ҳам лойик шекилли.

Пальто Ҳилолага лоппа-лойик келди. Бу — ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кул ранг пальто эди.

— Қаёқда бор экан? — деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учирив кулади.

— Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... — У яна тегажаклик қилди. — Топиб бўлти! Қофоз қоралашдан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанақа бўлди? — деди у пальто ни қофозга ўраркан.

Ҳилола ундан сир яширмас, кечака ҳам висолга кетаётганини айттан эди.

— Яхши. — У Маратнинг кечаги гапларини эслаб ширин жилмайди. — Ҳеч тушунолмайман бу болани! Бир қарасанг, чолларга ўхшайди, бир қарасанг, ёш болага айланиб қолади.

— Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, — Замира жилмайиб туриб, уф тортди. — Ўртогим бечора!.. Кечаке сен билан кўришган, бугун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институтимизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир қиз Марат Азизовга хат ёзавериб, эси кеттан эди.

Илгарилари Ҳилола Замиранинг ҳазилларига парво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳли чиқадиган бўлиб қолганди. Ҳозир яна ғаши кела бошлади.

— Хат ёнса ёзаверсин! — деди атайлаб бепарво оҳангда. — Менга нима?!

Замира шодон кулганча уни қучоқлаб олди.

— Ростини айтипман-да, ўртоқжон. Мана! — У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. — Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билса бўлади.

Ҳилола газетани бепарво кўлга олди. Бу — универси-

тетнинг кўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг "Изтироб" деган ҳикояси босилибди.

Замира чиқиб кетиши билан Ҳилола ҳикояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг талабалик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди. Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг изтироблари тасвирланган экан.

Ҳилола ҳикояни ўқидио, кўнглида оғир ғашлик уйғонди. Шу куни у кечгача қандай ишлаганини билмади.

* * *

Марат таҳририятта тушдан кейин келди. Йўлақда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир совуққина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. "Уч кун ишга келмаганим учун ранжиган". Аммо у парво қилмади. Ҳозир дашибном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир оламда — ўз асарининг оламида яшаяпти. Тўрт кундирки, кеча-кундуз қулоги остида майнин бир куй жаранглаб турибди. Бу куй унга куч бағишлиб, қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу куй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечқурун Марат Ҳилола билан учрашиши кераклигини эслади. Ўша — охирги марта кўришганларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда берган эди.

Марат етиб келганида Ҳилола каттакон ойнаванд афиша олдида турарди. "Худди оққушга ўхшайди" деб ўйлади у Ҳилоланинг қўлини қисаркан. Чиндан ҳам Ҳилола оқ кўйлак, оқ кофта, оқ туфли кийиб олганди.

Марат, Ҳилола ўзининг оёқларига тезгина қараб қўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини эслади. "Соқол масаласи ҳам чатоқ бўлса керак", деб ўйлади у.

— Бугун театрга тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир қалқиб тушди.

— Нега? — деди овози титраб. Ҳилола оиласда кенжакиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрга кийиш учун атайлаб оқ кўйлак олдирган эди.

— Нега? — деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари қизариб кетганини, ран-

ги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизикчалар пайдо бўлганини пайқади.

Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўрқарди.

— Ишим бор, — деди у, "Янги нарса ёзяпман" дегиси келмади. "Туғилмаган болага от қўйишнинг нима кераги бор. Ким билсин, балки асар яхши чиқмас". У ёзаётганини бошқалар у ёқда турсин, ўзидан ҳам қизғанарди.

— Нима иш? — деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негадир Замиранинг гапларини эслади. "Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан..."

— Кетамиз, — Марат уни қўлтиқлаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. — Кейин, — деди жилмайиб. — Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

• • •

Ниҳоят Марат қиссасига нукта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундузнинг фарқига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйгулари ниҳоясига етди. Кўп қаҳрамонлар тақдирни ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чиқди. Кўп қаҳрамонлар уни қўғирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йифилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чорэди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустроқ гаплашмаганини, қиз ундан қачондир, негадир ранжиб қолганини туш каби гира-шира эслади. Вазир қабулига ҳамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнгигиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламкашлар билан гаплашди. Кечга яқин Ҳилолага қўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У энди плашини кийиб, чиқиб кетаётган эди, қүнфирик жириңглаб қолди.

"Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўра-са керак". У бир қўли билан плашининг тутмаларини қадар-кан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

— Мен эшитяпман, — деди Марат охирги тутмани халқадан ўтказаркан.

Гўшак узоқ вақт жимиб қолди-да, йифи овози эши-тилди.

Марат ҳайрон бўлиб жойига ўтириб қолди.

— Кечирасиз, кимсиз? — деди девордаги соатта тезги-на қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

— Сиз мени танимайсиз, — нотаниш овоз йифи ара-лаш хўрсинди. — Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демоқчи бўлди-ю айттолмади, кўнгли бўлмади.

— Келинг ҳозир, — деди яна соатга қараб, — иккинчи қаватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чироқни ёқди. "Ҳилола ку-тиб қоладиган бўлди-да", деб ўйлади кўнгли ғаш бўлиб.

Бир оздан кейин эшик очилиб, остонада кўҳликкина қиз кўринди. Плашининг елкалари, қўлидаги ёмғирпўши ҳўл эди. "Ёмғир ёғаётган экан, — Маратнинг кўнглидаги фашлик кучайиб кетди. — Ҳилола хафа бўлади-да".

Қиз ичкарига киришга қўрққандек ҳамон остонада ту-парди.

— Ўтиринг, — деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтириди-да, қиза-риб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

— Вақтингизни олдимми?

— Нима бўлди, синглим? — деди Марат плашини ечиб, стул суюнчигига ташларкан. — Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш қалқи-ди.

— Мен сизни яхши биламан. — Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳиқиллаб қолди. — Сиз яхши, олижаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди.

Қиз плашининг чўнтағидан рўмолнча олиб, кўз ёшларини артди.

— Бир йигит бор эди. — Қиз юзини дераза томонга буриб олди. — Бир-бирилизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқҳонасига бориб турардим... — Қиз жимиб қолди-да, бирдан ҳўнграб юборди. — У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган ғашлик бошини сирқиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангллаганча сўради:

— Энди нима қилмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

— Ўзимни ўлдираман!

— Бўлмаган гап! — Марат қўлини шартта туширди-да, совуққина гапирди. — Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоққина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

— Онангиз бормилар? — деди Марат бир оз юмшоқ оҳанга.

Қиз асабийлиқ билан қўл силтади.

— Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

"Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! — деб ўйлади Марат бижиниб. — Дуч келган одамга қучофини очиш янгилигу номусли бўл дейиш эскиликми? Номуснинг қадрини мунча арzonлаштирмаса булар?

У сигаретанинг учини асабий эзғилаб чекди. Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юрарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. "Бу қиз танбех эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку".

— Хат ёзяптими? — деди у хотиржам оҳанга.

— Эрга тегиб кетавер, дебди. — Қиз уф тортди.

— Нега шунаقا деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

— Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини ҳайрон пирпиратди:

- Нега ишонмайди?
- Сиз ҳар сафар йиглаб ёзаверманг, — деди Марат унинг саволини эшиитмагандек. — Энди сиз қанча ялиниб ёзсангиз, у шунча узоқлашиб кетаверади.
- Нима қилай бўлмаса? — деди қиз ўқинч оҳангидা.
- Эртага унинг хатларини олиб келинг, — деди Марат ўрнидан туриб. — Биргаллашиб жавоб ёзамиз. Мен айтиб турман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

- Келишдикми, эртага ёзамиз.

Кизнинг кўнглида умид чироги ярқ этиб кетди шекили, секин шивирлади.

- Раҳмат....

• • •

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узоқдан кўрди-ю, юраги зириллаб кетди.

"Плаш киймаган экан". У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чироқ нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилолани билакларидан тутиб ўзига қаратди.

- Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг қўлинин силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин эди.

— Кечиринг, — деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

— Кочинг! Уятсиз! — Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг ҳўл енги Маратнинг юзига шапиллаб урилди.

— Хайр! — Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини силкитганча, кўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга этиб олди. Муздай елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

— Тушунсангиз-чи, ахир. Бир қиз билан гаплашдик. Бирор ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлғин юзидан ёмғирми, кўз ёшими оқиб тушар эди.

— Сизнинг қизларингиз кўп, — деди у овози титраб. — Одамларингиз кўп!

— Бугун шунаقا бўлиб қолди-да, нима қилай? — Марат плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола тағин силтаб юборди. Плаш лойқа кўлмак сувга тушди.

— Шилқимлик қилманг, — деди Ҳилола йиги аралаш. — Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-чи, музейга бормоқчи бўлганимизда-чи! — У яна чопиб кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Ҳилоланинг қадам товушлари тез узоқлашиб бораради. Шундагина у бу қизни севиб қолганини, қаттиқ севиб қолганини чуқур ҳис этди. Юрагининг бир парчаси узилиб кетаёттандек яна унинг кетидан югорди. Бое четида етиб олиб қўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой бўлганини, уни Ҳилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб қийналарди.

— Ҳилола, унда, — деди нафаси қисилиб. — Унда мен бир нарса ёзаёттан эдим.

— Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. — Ҳилола энди йигламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

— Бошқа иложим йўқ эди, — деди Марат ўйчан.

— Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб бошини қуий солди.

— Йўқ.

Ҳилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

— Бўлмаса, — Ҳилола овози қалтираб такрорлади. — Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуий солиб туар, асфальт йўлкага ёпишиб ёттан хазонни туфлисининг учи билан эзғилар эди.

— Мен айтгандим, — деди у сокин оҳангда. — Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

— Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай қўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли

оғриди. Наҳотки у чиндан ҳам фақат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустроқ ўйлаб кўрмаган гапларни Ҳилоладан эшитиб ҳайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийинишини, зиёфатларга боришни, уй-жой солишини шунчаки майдар гаплар деб юардикку. Наҳотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нурли бир парчасига айланган мана шу қиз унга таъна қилса.

— Айтинг! — деди Ҳилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу қиз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ эътибор талаб қилишини чукур ҳис этди.

— Ҳилола, — деди қизнинг кўзларига қарамасликка характерат қилиб. — Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтипсиз. — У билаҳза ўйланиб турди-да, маъюс жилмайди. — Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чироқ нурида ялтираб ётган ҳалқоб устидан сакраб ўтди. Нарироққа бориб қайрилиб қаради. Ҳилола ҳалқоб олдида бошини қуи солиб турарди.

Марат томогини аламли бир ўт ёндираёттанини пайқади-ю, плаш ушлаган қўлини баланд кўтарди.

— Хайр, — деди овози титраб. — Мендан ранжиманг. — У охирги сўзларини иложи борича хотиржам айтишга ҳаракат қилди. — Бахтли бўлинг, Ҳилола!

Ҳилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир қадам қўйгандек бўлди. Аммо Марат энди қайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ёттан ўйлекдан ўз соясини босгансча секин-секин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроқлари чироқлар нурида хира йилтиллар эди. Аллақаёқда хазон туваётган бўлса керак, аччиқ бир ис димогини куйдирарди.

У плашини осилтирганча, кўлмак кечиб борар, боя таҳририятта йиглаб келган бахти қаро қизнинг аччиқ қисматини ўйлар, ўзи эса қаёққа кетаёттанини билмас эди.

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Қумри хола айвон ўртасида чўккараб олганча кўрпа қавиб ўтириби. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаем кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

— Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, — деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. — Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

— Кўнглим ғаш, болам, — деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

— Нима бўлди?

— Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-тақ ёпиқ. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қаради. Камшири тушмагур-эй! Бундан чиқди хўроz қичқирмасдан қуда бўлмишниги борган. Ўзининг каллаи саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юлдузи чап келяпти-да шулар билан!

— Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! — Қумри хола писанда қилди. — Дарвозасининг олди супуримаган...

Қумри холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан униям шунга ўргатган. "Қиз бола уй жигадек таҳт бўлиши керак, уят бўлади", деб азонлаб ҳовли супуртиради.

— Келиннинг акаси ичаркан. Униям эшитдим! — деди Қумри хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. — Отасиниям оғзи шалоқ, дейишяпти.

Онасининг кейинги гапи Хуршидага ёқмади. Ўзи-ку: "Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт", деб Тўлқинжонни ҳоли жонига қўймадилар. Охири, Тўлқинжон

ёқтирган қизини айтди. Қумри хола уч-түрт марта совчиликка бориб "оқ ўраб" келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма, дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

— Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамалсиз-да, — деди Хуршида ачитиб.

Қумри хола ип қатимини шаҳд билан тортаркан, Хуршидага чақчайиб қаради.

— Таппи-таппидан узоққа тушмайди, билдингми?

— Бизлар ҳам оппоқ эмасмиз-ку, ойи! — деди Хуршида. — Куда томон суриштиrsa бизлардан ҳам айб топар. Мана, мен... — У бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: — Мениям тўрмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Кўёвнинг опаси нега эрдан чиқсан, деб. Гапни ковласа гап чиқаверади-да!

Қумри хола тўсатдан мунгайиб қолди.

— Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунаقا бўлганига... ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунаقا бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангига гапириши Хуршидага оғир ботди. Душманинг тош билан ургани нимаю, дўстинг пахта отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаёттани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунаقا-ю, барибири қалампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қиласар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, барибири бу хонадан эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверади.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қиласар, шунинг учун эшиқдан узун-қисқа бўлиб кириб келаёттани хотинларни қўрса, аллақандай бегонасираб тўарди.

Бора-бора уларни кўрса ғаши келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасигача суриштиради. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насиҳат қиласарди:

— Қизлик уй! — бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгина, дейман-да, қизим.

Хуршида тувақиб кетарди:

— Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундингизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, ҳаётида бўладиган ўзгаришни кутиб юарди. Бу ўзгариш тўртингчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўккиз ёшга тўлган эди. Кечкурун ательеада бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чақирмоқчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, голос, янги помидор хариц қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатта келди. Аксига олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс "Жигули" осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтартмагани учун ҳам эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз қелди:

— Қаёқقا борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилиди:

— Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билаб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос — қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

— Қаёққа борасиз? — деди у яна.

Хуршида "собственный" машинага ўтиришни умуман кушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

— Ҳеч қаёққа! — деди ўтиришини кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсиллаб ёпилди. Аммо мотор турилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Қўлингизда юкингиз кўп экан, — деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган соchlарига, чимирилиб турган қошига бир лаҳза қарадио кўзини олиб қочди:

— Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

— Савоб ҳам керак-ку одамга!

— Унақа бўлса ўтирумайман.

Йигит яна кулиб унинг сумкасига қўл чўзди:

— Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон филоф қопланган орқа ўриндигига ўтиаркан, йигит сўради:

— Қаёққа ҳайдай?

— Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир оғиз ҳам гапирмаслик-ка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпа-радаги ойначадан ўзига қараб қўяётганини ҳис қилар, шу-нинг учун кўчаларни томоша қилиб борар эди.

— Иссикқа қолиб кетибсиз? — деди йигит орқага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни ёмон кўрапади. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда ярашиб тушганини ичидан тан олди. Индамай кетаверди. — Иссикқа қолиб кетибсиз, дейман? — Йигит яна саволини қайтарди.

— Шундоқ бўлди! Энди отимни сўранг! Қаерда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўғлигини ҳам билиб олинг! — Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин орқасига қарамасдан секингина гапириди:

— Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгили.

— Сиз... Қаёқдан биласиз? — деди кўзларини пирпратиб.

— Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. — Йигит орқасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. — Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, — деди йигит ҳамон жил-

майиб. — Отингизни ҳам, бутун неча ёшга тұлғанингизни ҳам, ҳамmasини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуям инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим — Анвар...

Хуршида қараса гап гап билану машина бошқа ёқда бурилиб кетяпти.

— Кўкча у ёқдамас, — деди у овозини баландлатиб. — Ёйулни билмайсизми?

— Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтиравершини ҳам, тушиб кетишни ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоққина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

— Нима қиляпсиз? — деди Хуршида оёғини нари суриб.

— Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табрик-лайман. Илоё баҳтли бўлинг! — Анвар қўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига кўйдик, Хуршида кулиб юборди:

— Артистмисиз, нима бало?

— Артист бўлсан, жон дердим. Эплолмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирдию машинани физиллатиб ҳайдаб кетди. Қизик, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам галирмади. Фақат Хуршиданинг юкларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: "Яхши дам олинглар", деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчақчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб кўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. "Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўлти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!"

Шунақа деб ўйларди-ю, бари бир күнглида ноаниқ умидта ўжаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил "Жигули" кўринса бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни хаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишли. Хуршида узокдан келаётган қизил "Жигули"ни кўрдию негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ўқишга кетяпсизми? — Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндикқа ўтиаркан, унга қараб қўйди.

— Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! — деди таъкидлаб. — Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

- Очифини айтсан, отингизниям билмайман.
- Қизик бўлди-ку! — Хуршида елка қисди. — Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?
- Кўзингиздан! — Анвар жилмайди... — Қалай, зиёфат яхши ўтдими?

Хуршида индамай бош силкиди.

- Ўша куни сизнинг баҳтингиз учун мен ҳам ичдим.
- Ёлғон! — Хуршида қўл силтади.
- Ёлғон гаприсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

- Кўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз.
- Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганилигидан ғаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини баригири хоҳларди. Шунинг учун индамай кўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича иммий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик иммий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида аллақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронфи хонага кириб қолди.

— Бизнинг ишимиз суратлар билан борлиқ, — деб тушунтириди Анвар. — Ҳоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг яrim қоронгилиги ҳам, турли вазиятларда суратта тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Қумри хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири за-вуч эмиш, яна бири "пекарнийда" ишларкан. "Матасикли" бормиши. Тағин биттаси "пераводнийлик" қиласаркан. Москвадан гилам олиб келаркан.

... Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очиқ-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

— Қингир-қийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик сарқитидан қачон қутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

— Ким ўзи у? Қанақа одам?

— Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. — Онаси бировнинг "матасикли"ни галиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: — Машинаси бор, "Жигули".

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида қистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

— Бўлти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамиз.

Ҳамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри холанинг қайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тиқиб туриб олди.

— Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

— Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориши деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Даллонинг нима кераги бор?

— Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруг бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бoramан.

Хуршида кулди:

— Ишхонасига борганингиз билан нимани тушунардингиз? Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми!

Қумри хола барибир бўш келмади:

— Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсан. Бўлмайди.

— Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

— Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тахтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошландию Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор кунлари ғалати: тўсатдан жала қуядио ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан — баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан севиб қолди. Муҳаббати эвазига баҳт қуёши унга жилмайиб бокдию бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешонасига қўғирчоқ қўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У баҳтиёр эди. Баҳт деган лаззатли туйфу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Факат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. "Зиёний ўй, ойим шунаقا бир ловилайдилару ўчадилар", деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўттач, никоҳ сайлига чиқишиди. Августнинг ўрталари эди. Бунаقا пайтда дентиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари оидин кечада чўмилишди. Қизиқ, Хуршида сузган сайин қўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек

ярақлаб күринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб қайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ қиёфада келди.

— Чамадон тайёрланг, — деди тұсатдан.

— Яна қаёққа борамиз?

— Сиз эмас, мен кетаман. — Анвар энди осойишта тушунтириди. — Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чақирибди.

— Анчагами? — Хуршида бирдан ичи ҳувиллаб қолғандек, эрига термилди.

— Нари борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталакда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо секцияда бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунака жойда қўни-қўшнилар нимагадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга борай деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтириди:

— Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Қўни-қўшнилар ҳалитдан гал қилягти.

— Бўлмаса юринг бизникига, — деди Хуршида.

— Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемехр бўладими? У уйига келди. Телевизор, билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб тураг, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечқурун ўқишига...

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, "сим" рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ўшлардаги бола турибди. "Кишлоқдан келишибди, — деб ўйлади Хуршида аёлнинг ялтироқ рўмолига, беўхшовороқ осилиб турган жемперига қараб. — Адашган одамларга ўхшайди".

У ҳамроҳ топилганига қувонгандаи беихтиёёр ичкарига таклиф қилди.

— Келинглар! — деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпаст да югуриб бориб магнитофон қулоғини бурай бошлади.

— Ақбар, тек ўтири! — деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. — Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

— Мен сизни танимайроқ турибман, — деди ийманиб.

— Таниб қоларсиз. — Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суюнчиғига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданнинг ғашига тегди. "Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қиласи?".

— Кимсиз ўзи? — деди у қошини чимириб.

— Кетдими? — Аёл негадир илжайди. — Анча бўлдими?

— Ким кетади?

— Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шаҳд билан ўрнидан туриб кетди.

— Менга қаранг! — деди таҳдид билан. — Майнавозчиликни йигиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабиий, асабий қийқириб кулди:

— Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обкетибди.

Шу ерда кутиб ўтиранг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасиға тикиди:

— Қачон, буви, қачон?

— Унисини манави аячангдан сўрайсан! — деб аёл Хуршиданн кўрсаатди. Яна ўша файритабиий оҳангда кулди. — Қачон қайтаман деган Ақбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлдию ичида бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшикка суюниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

— Сизниям машинасига ўтқазиб, қўлга туширдими?

Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан "ишингизни тўғрилаб" қўйдими? "Ҳеч кимим йўқ, етимман", дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? "Свадебний

"путешествия"га олиб боргандир, ҳойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча қийкириб кулар эди:

— Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учеб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

— Ёлғон! — У ер тепиниб чинқириб юборди. — Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги "сим" рўмолига чаңг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинқириқ янградио Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллақ қотиб қолди.

— Бувижон! — Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасиға ёпишди. Шундагина Хуршида аёлнинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан қучди.

— Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? — Шундай дедио елкалари силкиниб йифлаб юборди.

Ўша кечак тун бўйи икки "кундош" ҳасратлашиб чиқишиди. Бола ухлаб қолган, уй нимқоронфи, аёлнинг овози ғамгин, аммо ўқтам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганда Анварнинг қўлигига тушибди. Эс-хушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

— Сиз учинчисисиз! — деди у қандайдир киноясиз оҳангда. — Хоразмда ҳам хотини бор. Аммо ишни пишиқ қиласди. Законний ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. "Законний" ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юар-

кан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз саёхатлари шундан экан. Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлсаю у уйғониб кетса. Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

— Балки, бирон нарса тামа қилиб келди, дерсиз. Йўқ, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникуга келувдим. Бу гапларни эшишиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкамам ушланг. Анвар туллак йигит.

... Она-бала зинадан тушиб кетаётганида Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болакай ўйнаган японча магнитофонни столдан юлқиб олди-да, зиналардан чопиб тушди.

— Ма, Акбар! — деди болага тутқазиб. — Барибир шу... сенини.

Кундоши қаршилик қилган эди, қўймади.

— Барибир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччиқ, бўғувчан ҳовур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловиллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччиқ ҳовурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарак-жарак пулларига учгандир. Нимасига учди? Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронги лабораторияга кириб ўпишиш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку сураткашни аспирантдан, чайқовчини олимдан ажратолмас экан, нега суриштирамади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик сарқити, деб тўйга ҳам чандон аралаштирамади. Эскилик сарқити эмиш! Сарқит ким?! Ойисими, ўзими?! Ойисининг кўнгли бир нарсани сезгардирки, оёқ тираб туриб олгандир.

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Албатта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигинини

ҳам айтмайди. Ана ўшанда боплайди. Шунақа бопласинки, эркак бўлганига минг пушаймон қиласин.

Қизик, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

— Нима қипти? Аввалги хотинларим билан законний ажрашганман. Узум масаласи... Нима, мен ўғирлик қила-япманми? Одамларнинг хожатини чиқарааяпман. Буям савобли иш... Илмий иш ҳам бўпқолар. Бирон мирзақуруқ домлага "қуруғидан" чўзсан, уч ойда номзодлик диссертациясини ёзиб беради.

— Нега мени алдадингиз? — деди Хуршида аламдан тўлғаниб.

— Қизик, экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми, сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди, Анвар бир ранги ўчди-ю, индамади.

— Бўлдими? — деди кулишга ҳаракат қилиб. — Ала-мингиздан чиқдингизми энди?

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари ҳам жарлик бўлгандир-у Хуршида кўрлик қилиб нариги соҳилга қадам босгандир.

... Айвон томондан Кумри холанинг товуши келди.

— Тўлқинжоннинг тўйи юришиб қолди, овсинжон! Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан. Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

— Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида кўрганини қиласди. Кейин куйиб алангасига исиниб ўтирманг, овсинпошша!

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бадиий асар ҳам тирик инсон каби түғилади. Үншің ҳам қысматы бўлди... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ ўйлардан аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, кўп ўтмай яратилган "Икки эшик ораси" романига ҳам шунга ўхшашиб тасвир бор: икки ўйгитчанинг жонини гаровга қўйиб сувга камла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи тақрорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги "ечим", хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиласман.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлқадан шиддат билан юргилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизиқ тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учеб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкинавериб одамни безор қиласди. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суюнчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

— Газетангизни кўриб берсам майлимни?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадиму, эсанкираб қолдим.

— Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузуб, қандайдир босик, аммо ўқтам овозда кулди.

— Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

— Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тағин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босик, хиёл эркароқ овозда кулиб қўйди.

— Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсан керак, деб қўрқувдим... — У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. — Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўлти.

Мен унга энди яқиндан, синчилаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

— Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни ҳануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни галиради, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшанда, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли қиз шу — Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўттан "янги" қиз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи куни оппоқ кўйлақ кийиб, эшиқдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйқуга кетиш олдидан Худодан ёлгиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта кўлидан тутсам... Эрталаб дарсга борганда, ўзини кўрганда эса ундан қочишига уринар, худди аразлаган одам-дек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қиласадим. Назаримда, Дилафрўз осмон-фалакдан, оппоқ булатлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қарашиб гуноҳ, эди мен учун.

Очиғини айтганда, синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган "атаман"имиз ҳам Дилафрўзниң шарпасини сезиши билан мулојим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола қўпол, тўйнамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола — тулкидек устомон Умар ошначилик қилас, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга "Дум" деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишиади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-кудрат бағишилар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам куюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек беларвонинг бунчалик билағон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олиши эмас, Дилафрўзи қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуритиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаем чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йифилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади. Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссигидан қизиб кетган, бўр иси анқиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

— Яқинда имтиҳонлар тамом! — деди болалардан бири орзумандлик билан. — Кейин ҳаммамиз ҳар қаёқда "хушт!"

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб кууди.

— Биз қаёқда кетсан Дилафрўзи обкетамиз! — Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдик, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Нима-а? — дедим чўзиб. — Сен...

"Олиб кетасанми?" дейишига тилим бормади. Олиб кетиши у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг

ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун.

Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда кулди.

— Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Ди-лафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккала-миз подда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чанглаб туриб бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суюб ўтиради. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйла-гининг йиртилган ёқасини фижимлаганича кимёвий фор-мулалар ёзилган тахта олдида турар, ҳансираф нафас оларди.

— Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! — Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Унақа бўлса бир ёқлик қилиш керак бу масалани. — Боядан бери охирги партада ўтирган "Дум" секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учирив давом этди. — Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиқдан ёнқозиқ бўлиб қолди. — У менга имо қилди.

— Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низом ранги ўчиб, унинг олдига бостириб борди.

— Гапни айлантирма, "Дум"! Нима демоқчисан?

— Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очиқ бўлади-қўяди!

— Масалан?

— Масалан... — "Дум" мушкул муаммо қаршисида қол-гандек пешонасини тириштириди. — Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

— Думингни ликиллатма, Дум! — Низом нафрат билан ундан юзини ўғирди. — Эргаш яхши сузолмаслигини би-либ, жўрттага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳси-ни бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат "Бўрижар!" дейишганида

бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

— Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. — "Дум" ҳар эҳтимолга қарши Абжалининг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. — Йигит деган дўппи тор келганида "вийт" деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

— Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

— Ҳозирмас, — деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртигини фижимларкан. — Эртага соат ўнда, кўприк устида.

"Дум" кўли билан Низомга имо қилди:

— Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиласман.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсан... Йўқ, у олисда эди. Оқ, оппоқ булувлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб караҳт бўлиб уйрондим. Бошим лўқиллаб оғрир, негадир худди йигланган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиқсан, дарвоза олдида Низом турибди.

— Борма! — деди қўл силтаб. — Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чиқади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтиётганини билиб турадим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нуқул олға итараарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиглайди... Сени севмаганига, қадрингта етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

— Менга қара, Низом, — дедим совуқёнлик билан. — Қўрқаётган бўлсанг бормай қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, "ҳамма ғалвани бошлаган" ўша "Дум"ни ҳам сүкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, хаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрұз қаёқдайқин ҳозир? Нима қилаёттанийкин?

Күпприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қызыб кеттган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамойга беланган шпалларданми, чучмал ҳид анқиб, нафасни олгудек бўларди. Күпприк четига ўрнатилган лиқилдоқ панжарага суюниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаёттган сув шу ерга — темир йўл остига келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариғи томондан отилиб чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқоридан сарғайиб келаёттган сув нариғи томондан кўпикланиб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сариқ қамишзор кўзга ташланар, янам нарироқда ботқоқлик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастлиқда аждардек вишнлаёттган Бўрижарга қарашиб билан юрагим орқага тортиб кетди.

— Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Абжал бир қўлида "портвейн" шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нағироқда эса Низом билан "Дум" юзма-юз туришар, Низом қўлини пахса қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирас эди.

— Кетар жафосида отиб оласанми? — Абжал шундай деди-ю, шишани чақон очди. Боши устида баланд кўтарганча қулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан қип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турқи кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирганиб юзимни ўтиредим.

Дилафрұзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ундан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмасми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси билан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша темир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чилчил синди.

— Қани, ташла тангани! — Абжал "Дум"га қараб қичқириди. — Ташла, толеимизни синааб күрайлик!

"Дум" дарров жилпанглаб етиб келди.

— Мана бу 20 тийинлик, — деди құлидаги тангани күз-күз қилиб. — Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан қизарған күзларини сузиб қүл силкитди.

— Менга бари бир.

— Сен-чи?

— Менгаям!

— Бўлмаса бундай...

Узоқдан эшистилган гудок товуши "Дум"нинг гапини бўлди.

— Шошма, поезд ўтиб кетсин! — деди у билағонлик билан. — Ҳаммаси қоидаси билан бўлиши керак... Эркак-часига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб тағин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувуллаши эшитила бошлиди.

— Гап бундок, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса — Абжал. — "Дум" шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

— Мана, Низом, сен ҳам кўр! — "Дум" шпалга тушган танга устига энгашди. — Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қоқ ўртасида караҳт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам аллақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

— Мана, ўзинг кўр! — деди "Дум" негадир қувониб. — "Чув" тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

— Бекор айтибсанлар! — Низом жон ҳолатда бақириб юборди. — Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рељсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боричини еча бошладим. Пайгоғимни ечаётга-

нимда негадир Низом ҳам, у билан ғичиллашаётган "Дум" ҳам жимиб қолишиди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадиму, беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн қадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша — тушларимда кўргандек оппоқ кўйлак кийган, соchlари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булатларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

- Тинчликми? — деди у яқин келиб.
- Тинчлик, — "Дум" ноқулай илжайди. — Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўгирилди.

- Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида яланг-оёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

- Шунаقا, — дедим иложи борича совуқон оҳангда,
- чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

- Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай қолдим.

- Ким етказди? — Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. — Ҳеч ким сизни чақиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қақшатиб юборди.

- Менга қара, ўв! — дедим овозим титраб. — Гапни кўплайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боричини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз "Дум" билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

- Қулоқ, солинг.

Абжал бошини қўтарди.

— Хўш?

— Мен... — Дилафрўз Абжалининг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. — Мен сизни яхши кўраман. Шуни билмоқчимидингиз?

Кулоқларим шангиллаб, кўз ўнгим қол-қоронги бўлиб кетди. Фира-шира туманлик орасида Абжалининг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай қиррадор тошлар устига чўккаласб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булатлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастроқقا тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалининг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалининг қўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устидан дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат сақлаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлинни қўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўтиридиму, бошимни чанглаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтиимга тикилиб турди-да, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

— Қалай, ўлишингга арзирканми?

— Сенга нима! — дедим жиннилардек бақириб. — Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиқсан, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар хунук кўриниб кетдики, юзимни тескари ўтиридим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақириди:

— Эргаш...

— Нима! — дедим бақириб. — Абжал камлик қилиб

қолдими? Бирпас сабр қылсанг чиқади! — Шундай дедиму, югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдими, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳарқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, адресингни берайми, деган мазмунда ҳам ёэди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлдию, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир алпозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, "аравасини тортсин" деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эсласам, юрагимнинг бир чети жиз этиб қўярди... Бора-бора жизилламайдиган бўлди... Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнгил қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан. Дилафрўз Андижон Тиббиёт институтидан ўқиётганидан хабарим бор эди. ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўқинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғондию, сўнди. Фақат бир нарсага ҳайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушларимга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўқтам кулгиси, қуралай кўзларининг киборона боқиши ўша-ўша эди.

— Мен сизни тушимда кўриб тураман, — деб тақрорладим унинг кўзига тикилиб.

— Йўғе! — Дилафрўз кўзларидан ўт чақнаб кулди. — Наҳотки?

— Бу гапни сизга ёқиш учун айтиётганим йўқ. Бор гап шу.

— Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қылсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бироқ менинг кўз

үнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли қиёфада термилиб қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чиқиб кетди:

— Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

— Кимни-и-и? — деди чўзиб

Кулдим.

— Абжални-да! Эсингиздан чиқдими?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да негадир истеҳзоли кулди.

— Бошимга ураманми уни?! — деди қошини чимириб. Эсанкираб қолдим.

— Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироғ шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бироқ зум ўтмай кулимсираб сўради:

— Докторлик ишингиз битиб қолдими?

— Сиз... сиз қаёқдан биласиз? — дедим баттар ҳайратланиб.

— Мен шунаقا билагонман! — Унинг гап оҳангида яширин истеҳзо бор эди. — Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июн, шанба куни бўлганини. Тўнгич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? — У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўқтамлик йўқ эди. Буни ўзи ҳам сезди шекилли, юзини ўғириб, бошини қуий солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учеб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирсанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устиди ўзингни аянчли қиёфада қолиб кетганингни ўйлайсану, нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз

учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағур қизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтиромокчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб жўнаб қолгансан. У шундаям сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштириди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччик, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураёттан саволлар ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нариёққа қараб ўтирас эди. Мен унинг юзидағи ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефаҳмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайқамай келган туйгуларни энди аниқ сезиб турадим. Фақат... фақат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендеқ "олим", сендеқ "зукко" эрқакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн йил керак бўлибди! Ўшандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?

Сен бўлса... Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуий солиб, нариёққа қараб ўтирас, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булатлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

Мундарижа

<i>Х. Болтабоев. Сүзбоши. Эллик йиллик қадрдан қаҳрамонлар</i>	3
Шамол эсаверади	7
Қалбингга қулоқ сол	90
Узун кечалар	207
Умр савдоси	230
Оқ булут, оппоқ булут	243

Адабий-бадиий нашр

Ўткир Ҳошимов

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

*Муҳаррир Ўлмасхон Ҳошимова
Рассом Шуҳрат Мирфаёзов
Техник муҳаррир Эркин Юсупов
Мусаҳҳиҳ Нилуфар Мавлонова*

Нашр. лиц. АI № 104, 15.07.2008. Босишига 12.08.2017 йилда
руҳсат этиди. BalticaUz гарнитураси. Қоғоз ўлчами 84x108 $\frac{1}{32}$.
Офсет босма усулида босилди. Шартли босма тобоги 16,0.
Адади 1000 нусха. Буюртма №40.
Баҳоси келишув асосида.

«MERIYUS» хусусий матбаа-нашриёт корхонасида
нашрга тайёрланди.
Тел.: (+998-71) 249-94-11

“ADAD PLUS” МЧЖ босмахонасида чол этиди.
Манзил: Тошкент шаҳри, Бунёдкорлар кўчаси, 28-уй.